

Nivel Participatiemonitor 2010-2020

Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking

Jill Knapen
Emiel Bottenheft
Ellen Zonneveld
Claire Aussems
Hennie Boeije

NIVEL
Kennis voor betere zorg

Het Nivel levert kennis om de gezondheidszorg in Nederland beter te maken. Dat doen we met hoogwaardig, betrouwbaar en onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek naar thema's met een groot maatschappelijk belang. 'Kennis voor betere zorg' is onze missie. Met onze kennis dragen we bij aan het continu verbeteren en vernieuwen van de gezondheidszorg. We vinden het belangrijk dat mensen in staat zijn om deel te nemen aan de samenleving. Ons onderzoek draait uiteindelijk om de vraag hoe we de zorg voor de patiënt kunnen verbeteren. Alle onderzoeken publiceert het Nivel openbaar, dat is statutair vastgelegd.

Maart 2023

ISBN 978-94-6122-790-4

030 272 97 00

nivel@nivel.nl

www.nivel.nl

© 2023 Nivel, Postbus 1568, 3500 BN UTRECHT

Gegevens uit deze uitgave mogen worden overgenomen onder vermelding van Nivel en de naam van de publicatie. Ook het gebruik van cijfers en/of tekst als toelichting of ondersteuning in artikelen, boeken en scripties is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Voorwoord

In het onderzoeksprogramma van het Nivel zijn vier maatschappelijke uitdagingen geformuleerd waarvoor hoogwaardig wetenschappelijk onderzoek nodig is. Een van deze uitdagingen is 'Naar een inclusieve samenleving' waaraan deze Participatiemonitor wil bijdragen. De Participatiemonitor maakt deel uit van de *Monitor Zorg en participatie van mensen met een chronische ziekte of lichamelijke beperking*. De monitor wordt uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW). In de Participatiemonitor wordt sinds 2008 gemeten op welke manier mensen participeren in de samenleving, in welke mate ze deelnemen en wat hun behoeften zijn qua participatie.

Maatschappelijke participatie is belangrijk voor het welbevinden van mensen en hun kwaliteit van leven. Nederland ratificeerde het VN-verdrag voor gelijke rechten voor mensen met een handicap in 2016. Overheden en andere maatschappelijke organisaties spannen zich in voor de implementatie van het VN-verdrag Handicap in Nederland. In deze monitor kijken we naar de beleidscontext en naar de maatschappelijke en sociale context van participatie van mensen met een beperking. Deze groep kan nog niet participeren op gelijke voet met mensen die geen beperking hebben. Monitoring van de feitelijke participatie over de jaren heen en van de knelpunten en de mogelijkheden die mensen met een beperking zelf ervaren, is dan ook op zijn plaats in het kader van de naleving van het VN-verdrag Handicap.

Voor inclusief onderzoek is het belangrijk dat er wordt samengewerkt met burgers (of specifiek mensen met een beperking), zodat hun ervaringskennis wordt benut bij de uitvoering van het onderzoek. Met dit doel is in 2021 een adviesgroep opgericht bij de monitor waaraan mensen met een chronische ziekte en/of beperking deelnemen. We danken de adviesraad voor hun suggesties en adviezen. Wij bedanken ook de programmacommissie van de monitor. Tot slot willen wij alle deelnemers aan het onderzoek bedanken die over de jaren heen hun ervaringen en opvattingen met ons hebben gedeeld door mee te doen aan onze vragenlijsten.

De auteurs
Utrecht, maart 2023

Inhoud

Voorwoord	3
Samenvatting	5
1 Inleiding	12
1.1 Belang van participatie	12
1.2 Participeren door mensen met een beperking	13
1.3 Beleidsmatige context van participatie	16
1.4 Maatschappelijke en sociale context van participatie	18
1.5 Naar een inclusieve samenleving	19
1.6 Doel en aanpak Participatiemonitor 2010-2020	20
2 Participatie in de openbare ruimte	24
2.1 Inleiding	24
2.2 Mobiliteit	25
2.3 Buurtvoorzieningen	27
2.4 Uitgaan	31
2.5 Toegankelijkheid van de openbare ruimte	33
3 Participatie in de vrije tijd	34
3.1 Inleiding	34
3.2 Vrijtijdsbesteding	34
3.3 Sporten in georganiseerd verband	35
3.4 Cultureel verenigingsleven en religieuze bijeenkomsten	36
3.5 Cursussen en trainingen	37
3.6 Ondersteuning bij vrijtijdsbesteding	38
4 Arbeidsparticipatie	39
4.1 Inleiding	39
4.2 Werken met een lichamelijke beperking	39
4.3 Werkomstandigheden	42
5 Sociale contacten	44
5.1 Inleiding	44
5.2 Sociale contacten met familie en vrienden	45
5.3 Sociale contacten in de buurt	48
5.4 Eenzaamheid	49
5.5 Sociale en emotionele eenzaamheid	51
6 Slotbeschouwing	54
6.1 Conclusie	54
6.2 Discussie	57
Literatuur	61

Samenvatting

Maatschappelijke participatie van mensen met een beperking

Deel kunnen nemen aan de samenleving en erbij horen is belangrijk voor individuele mensen en voor de samenleving als geheel. In de openbare ruimte maken mensen gebruik van allerlei voorzieningen in de buurt en van groen en parken. Ook valt te denken aan restaurants, bioscopen en sportvoorzieningen waarvan mensen in hun vrije tijd gebruik maken. Arbeidsparticipatie is een belangrijke vorm van participatie waarmee mensen zich van inkomen kunnen voorzien. Werk is tevens een belangrijke bron van zingeving vanwege onder meer de structuur en contacten met andere mensen.

De Participatiemonitor laat over ruim tien jaar duidelijke patronen zien. Over het algemeen nemen mensen met een beperking minder deel aan de samenleving dan mensen in de algemene bevolking. Daarnaast zien we dat mensen met een lichamelijke beperking meer participeren dan mensen met een verstandelijke beperking, met uitzondering van een aantal voorzieningen die speciaal voor deze laatste groep worden georganiseerd. Ook zien we, en dat geldt voor beide groepen, dat hoe ernstiger de beperking is hoe minder men participeert. De conclusie is dat mensen met een beperking niet altijd op gelijke voet kunnen deelnemen aan de maatschappij.

Het VN-verdrag Handicap is een zeer belangrijk kader als het gaat over deelname van mensen met een beperking en inclusiviteit van de samenleving. Het doel van het VN-verdrag Handicap is het beschermen van de rechten en bevorderen van de maatschappelijke inclusie van mensen met een beperking. Er zijn talrijke initiatieven op zowel landelijk, regionaal als gemeentelijk niveau om participatie te verbeteren en drempels weg te nemen. De naleving van het VN-verdrag Handicap wordt gemonitord door het College van de Rechten van de Mens. Achterliggend gedachtegoed is dat mensen zoveel mogelijk zelf kunnen bepalen hoe zij hun leven willen inrichten. Keuzen die zij daarin maken zouden zo min mogelijk beperkt moeten zijn door het enkele feit dat zij een beperking hebben en/of afhankelijk zijn van hulp, ondersteuning en hulpmiddelen. De omgeving, zowel fysiek als sociaal, kan zo worden ingericht dat gelijkwaardige deelname van iedereen mogelijk is.

In 2020 brak de coronapandemie uit en die zette het leven op zijn kop. Dat zien we terug in de uitkomsten van de Participatiemonitor in de algemene bevolking en bij mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking. De pandemie doorbrak in veel gevallen de patronen van de voorgaande jaren (2010-2019) en liet (grote) afnames of toenames zien in participatie op maatschappelijke terreinen. We hebben de ontwikkelingen in 2020 afzonderlijk onder de loep genomen omdat deze periode tegelijkertijd kwetsbaarheden en kansen liet zien voor specifieke groepen en voorzieningen.

De Participatiemonitor

De Participatiemonitor 2010-2020 biedt inzicht in de ontwikkelingen in participatie van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en vergelijkt deze met de algemene bevolking. Alle gegevens uit dit rapport zijn verzameld met jaarlijkse vragenlijsten onder deelnemers van drie Nivel-panels. Deelnemers met een lichamelijke beperking komen uit het Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicaptten (NPCG). Het NPCG bestaat uit ongeveer 3.200 zelfstandig wonende mensen van 15 jaar en ouder met een somatische chronische ziekte en/of een lichamelijke beperking. Deelnemers met een verstandelijke beperking komen uit het Panel Samen Leven (PSL). Dit bestaat uit

ongeveer 400 mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking van 15 jaar en ouder en uit ruim 300 naasten (zoals ouders of broers en zussen) van mensen met een verstandelijke beperking. Het Consumentenpanel Gezondheidszorg (CoPa) is samengesteld uit 11.000 mensen van 18 jaar en ouder, waaruit steekproeven getrokken kunnen worden die qua leeftijd en geslacht een afspiegeling zijn van de Nederlandse bevolking.

Met het vragenlijstonderzoek worden in deze Participatiemonitor de volgende onderzoeksvragen beantwoord:

1. In welke mate participeren mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking in 2020? Hoe verhoudt dit zich tot de participatie van de algemene bevolking?
2. Welke veranderingen in participatie vonden er plaats tijdens de coronapandemie in 2020 bij mensen met een beperking in Nederland? Hoe verhouden deze veranderingen zich tot de veranderingen in de participatie in de algemene bevolking?
3. Wat zijn de ontwikkelingen in participatie van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking tussen 2010 en 2019? Hoe verhouden deze zich tot de ontwikkelingen in de participatie van de algemene bevolking?

Monitoring van participatie en inclusie over de jaren heen laat zien op welke terreinen deelname van mensen met een beperking verschilt van de algemene bevolking en waar mogelijke knelpunten zitten. Met deze kennis kunnen beleidsmakers en maatschappelijke organisaties beleid formuleren dat bijdraagt aan de realisatie van de doelen van het VN-verdrag om mensen met een beperking gelijke kansen te bieden.

Participatie in de openbare ruimte

Mobiliteit

- Tussen 2019 en 2020 is de mobiliteit van mensen met een lichamelijke of een verstandelijke beperking gedaald. Ook in de algemene bevolking zien we een daling, maar omdat de afname in mobiliteit sterker is bij mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking dan in de algemene bevolking is het verschil in mobiliteit groter geworden.
- In de periode daarvoor (2010-2019) bleef de mobiliteit (buitenshuis komen en gebruik OV) van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking stabiel. Bij de algemene bevolking is in deze periode een daling te zien in dagelijks buitenshuis komen. Alhoewel mensen met een beperking veel minder mobiel zijn dan de algemene bevolking, is het verschil over de jaren heen iets kleiner geworden.

Gebruik buurtvoorzieningen

- Het gebruik van buurtvoorzieningen, zoals winkels, banken en postkantoren, is in zijn totaliteit bij mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking afgenomen tussen 2019 en 2020 en ook in de algemene bevolking. Mensen met een lichamelijke beperking zijn in deze periode vaker naar parken en groenvoorzieningen gegaan en dat heeft ervoor gezorgd dat de achterstand in het algehele gebruik van buurtvoorzieningen ten opzichte van de algemene bevolking kleiner is geworden. De afname in het gebruik van buurtvoorzieningen is het grootst bij mensen met een verstandelijke beperking. De achterstand van deze groep tot de algemene bevolking op dit gebied was al groot en is hierdoor tijdens de coronapandemie nog groter geworden.

- In de periode 2010-2019 nam het gebruik van buurtvoorzieningen door mensen met een lichamelijke beperking evenals in de algemene bevolking af. Bij mensen met een verstandelijke beperking bleef het stabiel. Ondanks de afname bij de algemene bevolking participeren mensen met een verstandelijke beperking nog steeds een stuk minder op dit gebied.

Uitgaan

- Alle groepen gingen minder uit naar bijvoorbeeld een restaurant of café tussen 2019 en 2020. Deze afname is het grootst bij mensen met een verstandelijke beperking. Het verschil met de algemene bevolking was voor deze groep al het grootst en is dus groter geworden. Het verschil in uitgaan tussen mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking is gelijk gebleven.
- Op de lange termijn 2010-2019 is uitgaan toegenomen onder mensen met een lichamelijke beperking en in de algemene bevolking en stabiel gebleven bij mensen met een verstandelijke beperking. Hierdoor is de achterstand in participatie van mensen met een verstandelijke beperking op dit gebied groter geworden vergeleken met de algemene bevolking.

Vrijtijdsbesteding

Cultureel verenigingsleven

- Mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking namen tussen 2019 en 2020 minder deel aan culturele verenigingsactiviteiten, zoals een zang- of toneelvereniging. Dit was niet het geval in de algemene bevolking. Ondanks de daling bij mensen met een lichamelijke beperking nemen zij nog steeds nagenoeg evenveel deel aan culturele verenigingen dan de algemene bevolking. Mensen met een verstandelijke beperking participeren op dit terrein meer dan de algemene bevolking, maar dit verschil is in 2020 kleiner geworden vanwege de sterke daling bij mensen met een verstandelijke beperking.
- Op de lange termijn tussen 2010-2019 zien we stabiliteit bij mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking als het gaat om het culturele verenigingsleven. In de algemene bevolking daalde de participatie hieraan in deze periode wel, maar het verschil tussen mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking blijft minimaal. Mensen met een verstandelijke beperking participeren meer op dit terrein en het verschil met de algemene bevolking is ietsje toegenomen in deze periode.

Sportverenigingen en religieuze bijeenkomsten

- Eveneens daalde de deelname aan sportverenigingen en religieuze bijeenkomsten sterk bij mensen met een verstandelijke beperking tussen 2019 en 2020, terwijl dit bij de andere groepen gelijk bleef. Voor de coronapandemie participeerden mensen met een verstandelijke beperking meer op het gebied van sportverenigingen en religieuze bijeenkomsten dan de algemene bevolking, maar door de sterke daling bij mensen met een verstandelijke beperking ligt dat op beide gebieden nu lager dan de algemene bevolking.
- De deelname aan sportverenigingen blijft op de lange termijn bij alle groepen stabiel. Het bijwonen van religieuze activiteiten daalde tussen 2010 en 2019 alleen bij mensen met een verstandelijke beperking. Op beide gebieden blijft de participatie van mensen met een verstandelijke beperking het hoogst en van mensen met een lichamelijke beperking het laagst.

Cursussen en ontwikkeling

- De deelname aan cursussen bleef tussen 2019 en 2020 bij alle drie de groepen stabiel. De participatie van mensen met een verstandelijke beperking blijft in 2020 ver achter bij de andere groepen.
- Op de lange termijn (2010-2019) gingen meer mensen met een lichamelijke beperking een cursus of training doen en dat gold ook voor de algemene bevolking. Bij mensen met een verstandelijke beperking daalde dat juist. De participatie van mensen met een verstandelijke beperking was op dit gebied al veel lager dan bij de andere groepen en dat verschil is over de jaren heen dus nog groter geworden.

Arbeidsparticipatie

- Bij het doen van betaald werk bestaat het grootste verschil tussen mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking. We rapporteren dat hier niet voor mensen met een verstandelijke beperking. In 2020 hadden twee keer zoveel mensen tussen de 18 en 65 jaar oud in de algemene bevolking betaald werk dan in dezelfde leeftijdsgroep van mensen met een lichamelijke beperking. Het aandeel mensen met betaald werk was in beide groepen in 2020 stabiel ten opzichte van 2019 waardoor het verschil hetzelfde bleef.
- Als we kijken naar de ruim tien jaar daarvoor (2010-2019) blijft de arbeidsparticipatie van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking gelijk en dus blijft ook het verschil gelijk. In alle jaren heeft een kleiner aandeel van de mensen met een lichamelijke beperking betaald werk dan het aandeel in de algemene bevolking.

Sociale contacten en eenzaamheid

Contact met familie en vrienden en goede kennissen

- Het onderzoek laat zien dat van alle groepen bijna iedereen maandelijks fysiek sociaal contact had en dat dit niet veranderde tussen 2019 en 2020. Het maandelijks contact met vrienden of goede kennissen en met buurtgenoten bleef bij alle groepen stabiel in 2020. Mensen met een verstandelijke beperking hebben veel minder van deze contacten dan de algemene bevolking en mensen met een lichamelijke beperking.
- Over de jaren heen (2010-2019) is er alleen een licht dalende trend bij de algemene bevolking in het aandeel dat maandelijks een fysieke ontmoeting heeft met anderen. Hierdoor is het verschil met mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking kleiner geworden. Contact met familie is bij alle groepen stabiel in deze periode. Dit aandeel is bij mensen met een verstandelijke beperking het grootst.

Eenzaamheid

- Tussen 2019 en 2020 is een groter aandeel van mensen met een lichamelijke beperking zich eenzaam gaan voelen. Voor mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking bleef eenzaamheid tussen 2012 en 2019 stabiel, maar in alle jaren ligt eenzaamheid iets hoger voor mensen met een lichamelijke beperking. Door de stijging in 2020 is het verschil met de algemene bevolking groter geworden. Voor mensen met een verstandelijke beperking kunnen we niet rapporteren over dit onderwerp.

Conclusie

Gezamenlijk uit de coronacrisis

De coronapandemie zorgde voor enkele veranderingen in de patronen die we in de jaren daarvoor zagen. In de meeste gevallen zullen deze veranderingen tijdelijk zijn. Participatie van de algemene bevolking kan snel bijtrekken met het verdwijnen van de coronamaatregelen, maar mensen met een chronische ziekte of beperking kunnen risico lopen bij een coronabesmetting of zijn minder beschermd door het vaccin. Dit kan ervoor zorgen dat zij juist minder gaan participeren wanneer er weer meer mogelijk is. Mede uit deze monitor blijkt dat aandacht voor herstel van participatie na de crisis belangrijk is, evenals het monitoren van het tempo waarmee dat gebeurt. Het is belangrijk dat iedereen zich in de openbare ruimte prettig voelt en de vrijheid ervaart om deel te nemen. Aandacht voor het bevorderen van begrip in de samenleving blijft nodig, zoals in de vervolgaanpak van het programma Onbeperkt meedoen! en de Visie 2030 van de VGN.

Coronacrisis legt kwetsbare positie bloot mensen met een verstandelijke beperking

De veranderingen die optraden tussen 2019 en 2020 lieten kwetsbaarheden zien. De Participatiemonitor laat zien dat er vooral bij mensen met een verstandelijke beperking sterke afnames zijn in participatie juist op gebieden waar hun participatie daarvoor relatief hoog was. Dit heeft te maken met gedeeltelijke stop van activiteiten die speciaal voor de doelgroep worden georganiseerd en de beperkingen in de contacten die bijvoorbeeld ook vervoer hinderden. Een aantal organisaties heeft de aanpak tijdens de coronapandemie geëvalueerd om te leren voor toekomstige crises en nadelige gevolgen voor participatie, gezondheid en welzijn zo beperkt mogelijk te houden. Zeker voor deze groep blijft het zeer belangrijk om te investeren in een goed aanbod van voorzieningen en ondersteuning.

Het inclusietekort op de arbeidsmarkt

Uit deze monitor komt het beeld naar voren dat de positie van mensen met een lichamelijke beperking op de arbeidsmarkt achterblijft bij de algemene bevolking en dat zij deze afstand de afgelopen jaren niet hebben kunnen inhalen. Deze resultaten sluiten aan bij wat andere onderzoekers het 'inclusietekort' noemen; in Nederland is de arbeidsparticipatie relatief hoog, maar specifieke groepen staan langs de zijlijn. Degenen die betaald werk zouden willen en kunnen, hebben vaak gerichte ondersteuning nodig. Alhoewel hier veel maatregelen voor worden getroffen en pilots worden gedaan, zien we dit nog niet terug in de cijfers over arbeidsparticipatie. De coronacrisis vestigde enerzijds de aandacht op risico's en kwetsbaarheden van medewerkers met een beperking, anderzijds versnelde het een vorm van hybride werken die gunstig zou kunnen zijn voor mensen met een beperking.

Fysieke en sociale toegankelijkheid nodig

- Of mensen met een beperking naar een voorziening toe kunnen bepaalt deels of ze deze voorzieningen ook zullen bezoeken en gebruiken. Dit heeft te maken met toegankelijkheid van fysieke aard, zoals drempels, doorgangen en zitplaatsen, maar ook met sociale toegankelijkheid, zoals begrip en ondersteuning van andere mensen. In 2020 zien we dat deze toegankelijkheid nog niet overal is geborgd en dat de toegankelijkheid lager is als de beperking ernstiger is. Ook hebben mensen met een beperking vaak ondersteuning nodig en in sommige gevallen activiteiten die speciaal voor hen georganiseerd worden om deel te kunnen nemen aan de samenleving.
- Aandacht voor groen en de wijk biedt kansen tegen eenzaamheid.

- In overeenkomst met enkele andere studies laat ook de monitor zien dat het gemis aan sociale contacten één van de belangrijkste gevolgen was van de coronapandemie. Mensen met een lichamelijke beperking waren voor de pandemie eenzamer dan de algemene bevolking en de pandemie bracht hen in een positie waarin ze kwetsbaar waren voor eenzaamheid. Verschillende maatschappelijke organisaties hadden aandacht voor eenzaamheid en het is als een van de uitvloeisels van het programma Eén tegen eenzaamheid deel van de Nationale Wetenschapsagenda geworden. Een van de kansen van de pandemie is dat mensen zich bewuster zijn geworden van wonen en hun buurt. Hierin liggen mogelijkheden om eenzaamheid tegen te gaan en om te ontspannen en elkaar te ontmoeten in parken en groenvoorzieningen.

Naar een inclusieve samenleving

Het SCP pleitte er onlangs voor dat overheden bij het ontwikkelen van beleid meer rekening gaan houden met de verschillen tussen mensen en hoe beleid voor hen uitpakt. Volwaardig participeren kan en hoeft niet voor iedereen hetzelfde te zijn. Vanuit de mensen zelf is het mogelijk om een goed beeld te krijgen van de behoeften op het gebied van participatie en de mogelijkheden. Beleid dat bij de realisering van het VN-verdrag Handicap uitgaat van een diversiteit aan mensbeelden, kan bijdragen aan het vergroten van gelijkheid op de terreinen die in deze monitor zijn beschreven.

Op basis van de resultaten doen we een krachtige oproep om aandacht voor de volgende punten:

- Herstel van participatie na de coronacrisis als gezamenlijke opgave.
- Passend aanbod van voorzieningen voor mensen met een verstandelijke beperking.
- Arbeidsparticipatie, benodigde ondersteuning en kansen van hybride werken.
- Fysieke en sociale toegankelijkheid van voorzieningen.
- De mogelijkheden voor ontspanning en sociale contacten in de eigen buurt.
- Diversiteit van mensen en wensen.

Bij dit rapport horen twee bijlagen:

- In de [Methodebijlage Participatiemonitor 2010-2020](#) wordt uitgebreid gerapporteerd hoe dit onderzoek is uitgevoerd, inclusief een beschrijving van de panels en deelnemers, gebruikte meetinstrumenten, de procedure en de gebruikte analyses.
- In de [Tabellenbijlage Participatiemonitor 2010-2020](#) staan alle cijfers en ontwikkelingen weergegeven van de zes onderzochte participatiegebieden en eenzaamheid voor mensen met een lichamelijke beperking, mensen met een verstandelijke beperking en de algemene bevolking.

Deze cijfers worden waar relevant uitgesplitst naar verschillende subgroepen, zoals naar leeftijd en geslacht.

1 Inleiding

1.1 Belang van participatie

Maatschappelijke participatie is belangrijk voor het welbevinden van mensen en hun kwaliteit van leven (Aroogh & Shahboulaghi, 2019; Hortulanus et al., 2003). Het beleid van de overheid en maatschappelijke organisaties is gericht op de naleving van het VN-verdrag voor gelijke rechten van mensen met een handicap (VN-verdrag Handicap). In het verdrag staat dat mensen met een beperking dezelfde mensenrechten hebben als mensen zonder beperking. Doel van het verdrag is dat zij op voet van gelijkheid kunnen deelnemen aan de samenleving.

Participatie als deelnemen aan de samenleving

De ICF (Internationale Classificatie van het menselijk Functioneren) beschrijft (maatschappelijke) participatie als 'iemand's deelname aan het maatschappelijk leven' (WHO, 2001). Deelnemen aan de samenleving is belangrijk omdat mensen door de rollen die ze vervullen en de activiteiten die ze ondernemen onderdeel worden van die samenleving (Martin Ginis et al., 2017; RMO, 2008). Participeren kan bijvoorbeeld via werk, onderwijs, vrijetijdsbesteding of een lidmaatschap van een vereniging. Bij al deze vormen van participatie is sprake van een sociale component: het gaat om iets samendoen met anderen.

Participatie is deelnemen aan de maatschappij. Door het vervullen van rollen en ondernemen van activiteiten worden mensen onderdeel van de samenleving.

Instrumentele en intrinsieke waarde van participatie

Participatie is gunstig voor zowel de samenleving als geheel als de personen binnen die samenleving. Op maatschappelijk niveau biedt participatie mogelijkheden voor integratie, vergroot het de sociale cohesie en houdt het onze samenleving draaiende (RMO, 2008). Participeren in de samenleving is een belangrijke basis voor solidariteit en sociale cohesie in de buurt (Knapen et al., 2021; RMO, 2008). En wanneer meer mensen participeren in (betaald) werk, heeft dat economische voordelen: de negatieve effecten van de veroudering van de bevolking en druk op sociale voorzieningen worden bijvoorbeeld verminderd (Dekker et al., 2008; Morée, 2005). Een speciale vorm van participatie is burgerparticipatie waarbij burgers worden betrokken bij beleid met het doel om de afstand tussen beleidsmakers en burgers te verkleinen en het draagvlak voor en de kwaliteit van beleid te vergroten (Hurenkamp & Tonkens, 2020).

Daarnaast heeft participatie positieve effecten op het welzijn van mensen. Onderzoek laat zien dat participatie onder andere gerelateerd is aan een betere lichamelijke en mentale gesteldheid, aan zingeving en aan het gevoel mee te tellen in de maatschappij (Aroogh & Shahboulaghi, 2019; Hortulanus et al., 2003). De kennis en vaardigheden die mensen opdoen via participatie hebben een *instrumentele waarde*: ze kunnen worden ingezet om een doel te behalen, bijvoorbeeld om te voorzien in hun levensonderhoud. Daarnaast heeft participatie ook een *intrinsieke waarde*: het is op zichzelf waardevol voor de persoon die participeert. Deelnemen en zelfontplooiing kunnen bijvoorbeeld het gevoel van eigenwaarde versterken en voor emancipatie en een betere kwaliteit van leven zorgen. Daarbij is er sprake van een wederzijds versterkend effect, waarbij kennis,

zelfvertrouwen en inkomen niet alleen voortkomen uit participatie, maar participatie ook weer bevorderen (Jehoel-Gijsbers, 2004).

Zinvolle participatie

Doorgaans wordt participatie gemeten als de tijd die iemand spendeert aan verschillende activiteiten, binnen het huishouden en maatschappijbreed. Aan deze activiteiten zijn vaak verwachtingen gekoppeld vanuit bepaalde sociale of culturele normen (Martin Ginis et al., 2017). Participatie is echter meer dan alleen de frequentie waarmee iemand bepaalde activiteiten onderneemt (Dijkers, 2010), het gaat ook om de subjectieve ervaring van het vervullen van persoonlijke waarden en behoeften (Hammel et al., 2008). De subjectieve ervaring heeft te maken met de keuze en controle over de wijze waarop iemand participeert (Hammel et al., 2008). Voor een zinvolle invulling van participatie kan gekeken worden naar fysieke, sociale en emotionele aspecten en naar omgevingsaspecten (Cardol, De Jong & Ward, 2002; Cardol, 2013). Omdat ook de betekenisgeving en voldoening die mensen aan participatie ontleen relevant zijn, wordt participatie door steeds meer onderzoekers als een breed concept gezien (o.a. Dijkers, 2010; Martin Ginis et al., 2017) waarbij enerzijds de feitelijke tijd die mensen aan activiteiten spenderen wordt vastgesteld en anderzijds hun eigen beleving en de tevredenheid met die activiteiten. Dit laatste wordt ook wel subjectieve participatie genoemd (Dijkers, 2010; Eyssen, Steultjens, Dekker & Terwee, 2011).

1.2 Participeren door mensen met een beperking

Participatie is niet voor iedereen even vanzelfsprekend. Volgens de ICF kunnen participatieproblemen zich voordoen op verschillende domeinen, zoals bij het gebruik van openbare voorzieningen, het onderhouden van sociale contacten en (vrijwilligers)werk (WHO, 2001). Dit onderzoek is gericht op twee groepen die belemmeringen kunnen ervaren in het deelnemen aan de samenleving: mensen met een lichamelijke beperking en mensen met een verstandelijke beperking.

Mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking

Het hebben van één of meerdere lichamelijke beperkingen vermindert de mogelijkheden tot participatie. Mensen met een lichamelijke beperking (zie box 1.1) ervaren praktische belemmeringen, zoals gebouwen die fysiek niet toegankelijk zijn. Ze ervaren ook sociale belemmeringen, zoals onprettige bejegening en vooroordelen (Vermeij & Hamelink, 2021). Bij mensen die op latere leeftijd een lichamelijke beperking krijgen, gaan reizen, sporten en werken niet altijd meer zoals iemand dat voor de beperking gewend was, of ze gaan anders dan bij mensen zonder lichamelijke beperking (Van Hees, Oldenkamp, De Putter, Van der Hoek & Boeije, 2018; Vermeij & Hamelink, 2021). De mogelijkheden tot participatie nemen bovendien af met de toename van de ernst van de beperking (Van Hees et al., 2018). Mensen met een lichamelijke beperking ervaren een grotere afhankelijkheid van anderen of van hulpmiddelen om hun leven (zoveel mogelijk) te kunnen leiden zoals zij willen.

Box 1.1 Wat is een lichamelijke beperking en hoe vaak komt het voor

Bij mensen met een lichamelijke beperking is de bewegingsmogelijkheid en/of het gebruik van de zintuigen verstoord. Zij ervaren beperkingen in activiteiten met betrekking tot zien, horen of mobiliteit (www.vzinfo.nl). Zij hebben problemen met algemene dagelijkse levensverrichtingen, zoals in en uit bed komen, aan- en uitkleden, bewegen, lopen of praten. Bij de meeste lichamelijke beperkingen is de oorzaak een chronische aandoening, maar de beperking kan ook voortkomen uit een ongeval, een aangeboren afwijking, psychische problematiek of veroudering (www.volksgezondheidszorg.info).

Ongeveer een vijfde van de zelfstandig wonende volwassen Nederlanders heeft een lichamelijke beperking (Putman et al., 2017). Van deze mensen hebben een kleine twee miljoen mensen een lichte lichamelijke beperking en ongeveer 1,2 miljoen mensen een matige of ernstige lichamelijke beperking. Lichamelijke beperkingen nemen toe met het ouder worden; vooral mensen van 75 jaar en ouder hebben vaak één of meerdere beperkingen. In de afgelopen twintig jaar nam het percentage van de Nederlandse bevolking (12+) met minimaal één beperking in activiteiten op zintuiglijk gebied of mobiliteit licht af (www.vzinfo.nl).

De mogelijkheden die mensen met een verstandelijke beperking hebben om te participeren zijn gerelateerd aan de ernst van hun beperking (zie box 1.2). Mensen met een lichte verstandelijke beperking kunnen zich meestal redelijk uitdrukken en kunnen in veel gevallen lezen en met geld omgaan. Zij kunnen zich vrij zelfstandig in de samenleving bewegen en kunnen redelijk goed leren om voor zichzelf te zorgen. Mensen met een matige verstandelijke beperking kunnen meestal wel aangeven wat ze willen. Ze kunnen leren zichzelf te verzorgen. Ze kunnen vaak niet zelfstandig reizen, werken of wonen en zij hebben meestal op alle gebieden ondersteuning nodig (Van Rossum, Leidelmeijer & Bakker, 2016). Mensen met een verstandelijke beperking hebben daarom in meer of mindere mate ondersteuning nodig voor hun deelname aan de samenleving, bijvoorbeeld op het gebied van werk en wonen. Daarbij komt dat onze samenleving steeds complexer is geworden, wat een obstakel kan vormen voor de participatie van deze groep (Knottnerus, Heijmans & Rademakers, 2021; Marangos et al., 2020).

Box 1.2 Mensen met een verstandelijke beperking

Mensen met een verstandelijke beperking hebben een beneden gemiddeld intellectueel functioneren dat voor de volwassen leeftijd is ontstaan. Als gevolg daarvan hebben zij beperkingen in adaptief gedrag, bijvoorbeeld in sociale of schoolse vaardigheden, zelfredzaamheid, ontspanning of werk (Lee, Cascella & Marwaha, 2022; Schalock, Luckasson & Tassé, 2021).

Het aantal mensen met een verstandelijke beperking in Nederland is niet precies bekend, omdat dit niet geregistreerd wordt. Voor de prevalentie van deze groep moet daarom gebruik worden gemaakt van schattingen (Woittiez, Eggink & Ras, 2019). Volgens een recente schatting heeft ruim 6,5% van de Nederlandse bevolking een verstandelijke beperking (Eggink et al., 2020). Daarvan hebben 370.000 personen een lichte verstandelijke beperking (IQ van 50-70) en 70.000 personen een matige (IQ van 30-50) of ernstige (IQ onder de 30) verstandelijke beperking (De Klerk, Fernee, Woittiez & Ras, 2012; Woittiez et al., 2019). Deze schatting van mensen met een lichte verstandelijke beperking ligt een stuk hoger dan eerdere schattingen. Waarschijnlijk is het aandeel mensen met een lichte verstandelijke beperking lange tijd onderschat omdat dit gebaseerd werd op het aantal personen dat zorg vroeg, waarbij personen die geen zorg vroegen niet werden meegeteld (Woittiez et al., 2019). Mensen met een matige of ernstige verstandelijke beperking hebben vrijwel altijd zorg nodig en worden daarom beter geregistreerd (Woittiez et al., 2019). Een onderschatting van deze groep is daarom niet waarschijnlijk.

VN-verdrag Handicap

Een belangrijke basis van het participatiebeleid is het VN-verdrag inzake de rechten van mensen met een handicap, dat de rechten van personen met een beperking en/of een chronische ziekte beschermt en bevordert (Convention on the Rights of Persons with Disabilities; CRPD). Met de ratificatie van dit verdrag heeft de Nederlandse overheid zich in 2016 verbonden aan het streven om participatie voor mensen met een beperking net zo mogelijk te maken als voor ieder ander. Een aantal wetten en regelingen heeft als doel dit beleid vorm te geven, zoals de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte (Wgbhc/cz) die bescherming biedt aan personen die gediscrimineerd worden op grond van hun handicap of chronische ziekte. Naast de uitbreiding en aanpassing van de Wgbhc/cz, is het VN-verdrag vertaald naar de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) die gaat over vergoedingen in de (thuis)zorg, de Participatiewet met als doel arbeidsparticipatie te stimuleren, en de Jeugdwet die zich richt op kinderen en jongeren onder de 18 jaar.

Het doel van het VN-verdrag is de volledige inclusie van mensen met een beperking in de samenleving. Inclusie betekent dat er voor iemand 'geen obstakels zijn, en ook niet worden ervaren, om mee te kunnen doen aan de samenleving en iedereen, ongeacht achtergrond of situatie, er als vanzelfsprekend bij hoort, ervaart welkom te zijn en contact te kunnen maken met de omgeving' (Scholten & Schuurman, 2015). Grondbeginselen van het verdrag zijn volledige participatie, toegankelijkheid en persoonlijke autonomie. Participatie betekent binnen het verdrag dat mensen met een beperking op voet van gelijkheid met anderen alle mensenrechten en fundamentele vrijheden kunnen genieten. Het verdrag bevordert de inherente waardigheid van mensen met een beperking (UNGA, 2006). Toegankelijkheid draagt bij aan het wegnemen van de obstakels die mensen belemmeren in hun deelname aan de samenleving (Janssens, Lambaerts, Wouters & Devillé, 2017). Autonomie refereert aan de onafhankelijkheid van personen en hun vrijheid om eigen keuzes

te maken (UNGA, 2006). Autonomie wordt gezien als een voorwaarde om elkaars verschillen te kunnen accepteren en respecteren, waardoor iedereen erbij kan horen ongeacht iemands achtergrond (Kastelein, 2021).

Inclusie betekent dat er voor iemand 'geen obstakels zijn, en ook niet worden ervaren, om mee te kunnen doen aan de samenleving en iedereen, ongeacht achtergrond of situatie, er als vanzelfsprekend bij hoort, ervaart dat hij/zij welkom is en contact kan maken met de omgeving'.

1.3 Beleidsmatige context van participatie

Van verzorgingsstaat naar participatiemaatschappij

De ontwikkeling van de Nederlandse verzorgingsstaat ging gepaard met het idee dat de overheid haar burgers moest beschermen, wat ook soms het afremmen van hun participatie betekende. Zo werd bijvoorbeeld vervroegd uittreden uit het arbeidsproces gestimuleerd. Het Centraal Planbureau rapporteerde in 2006 dat de Nederlandse verzorgingsstaat onder druk staat en dat hervormingen nodig zijn om de uitdagingen van de toekomst het hoofd te bieden (Mooij, 2006).

De Nederlandse samenleving bevindt zich in de overgang van een beschermende naar een activerende verzorgingsstaat, waarin een groter beroep wordt gedaan op de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid van burgers (Vis, 2016). Aan het begin van de eenentwintigste eeuw is de Nederlandse overheid zich meer gaan richten op het activeren van haar burgers tot deelname aan de samenleving. Tegenwoordig wordt gevraagd en aangenomen dat mensen zelf de verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen leven en omgeving (WRR, 2017).

Met de participatiesamenleving wordt de rol van de overheid in zorg en ondersteuning kleiner en gaan burgers steeds meer voor zichzelf en voor elkaar zorgen. In dit beleid heeft ondersteuning in eigen sociale kring de voorkeur. Niet iedereen heeft het vermogen om goed mee te komen in de participatiesamenleving. Mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking behoren onder andere tot de groepen die qua participatie in een kwetsbare positie kunnen zitten. Pas wanneer het niet lukt op eigen kracht of met behulp van het eigen netwerk te participeren, wordt professionele ondersteuning verleend (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2014). In het streven naar een samenleving waarin iedereen participeert is het nodig dat de overheid faciliteert dat ook groepen die minder makkelijk meekomen de kans krijgen om deel te nemen (Van der Steen et al., 2016). Dit kan op allerlei manieren, zoals het toegankelijk maken van openbaar vervoer en stemhokjes. Maar ook door het opzetten van initiatieven of het vormgeven van nieuw beleid, bijvoorbeeld om mensen te ondersteunen in het vinden van werk of in deelname aan sport (zie ook www.rijksoverheid.nl).

Onbeperkt meedoen!

Met het programma Onbeperkt meedoen! en het vervolg hiervan geeft de Rijksoverheid invulling aan het VN-verdrag Handicap. Het doel is om samen met partnerorganisaties, andere departementen en het bedrijfsleven een maatschappelijke beweging in gang te zetten die de drempels voor mensen met een beperking om te participeren zal verminderen (Ministerie van VWS, 2022b). Uit de Schaduwrapportage over de voortgang van het nastreven van het verdrag, komt het beeld naar voren dat er nog veel moet gebeuren voor we kunnen constateren dat de Nederlandse samenleving volledig inclusief is (Schoonheim & Smits, 2019). Het College voor de Rechten van de

Mens (hierna: College) concludeerde dat het betrekken van mensen met een beperking bij het vormgeven van nieuwe wetten en beleid te weinig en vaak pas te laat gebeurt (College, 2020). In 2022 concludeerde het College op basis van uitkomsten van Nivel-onderzoek en gegevens van het CBS, dat juist bij mensen met een ernstige beperking zaken zoals wonen, persoonlijke ondersteuning en werk vaak minder goed geregeld zijn. De monitoring van de naleving van het VN-verdrag Handicap wordt in Nederland onder meer gebaseerd op de Participatiemonitor (zie De Putter et al., 2018; Knapen, Breukel, Zonneveld, Hulsbosch & Boeije, 2022; Menting, Zonneveld, Hulsbosch, Aussems & Boeije, 2021).

Nieuwe taken van gemeenten

Het overheidsbeleid omtrent mensen met een beperking heeft zich de afgelopen jaren steeds meer richting samenredzaamheid ontwikkeld. Er wordt van mensen verwacht dat zij zichzelf, met behulp van de mensen in hun sociale netwerk, weten te redden in het leven. Dit gaat gepaard met de decentralisatie naar gemeenten, waarbij een groot aantal taken op het terrein van zorg en welzijn zijn verschoven van het Rijk naar de gemeenten (Van der Steen et al., 2016). Door de decentralisatie van overheidstaken zijn gemeenten sinds 2015 verantwoordelijk voor de ondersteuning en begeleiding van hun inwoners op het gebied van zorg, participatie en werk. Daaronder valt ook het bevorderen van participatie van kwetsbare inwoners, waarbij de ondersteuning vanuit de directe omgeving een grote rol speelt. In 2018 initieerde de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) het project 'Iedereen doet mee!'. In dit verband nemen 25 koplopergemeenten het voortouw in het implementeren van het VN-verdrag Handicap op lokaal niveau (VNG, 2020). Het gaat dan bijvoorbeeld over het opstellen van een lokale inclusie-agenda.

De Wmo en de Participatiewet vallen onder het decentralisatiebeleid. De Wmo trad in 2015 in werking, met als hoofddoel dat mensen zo lang mogelijk zelfredzaam blijven en volwaardig kunnen participeren in de maatschappij. De Wmo biedt voorzieningen aan mensen met een beperking of chronische ziekte om zich in hun eigen huis te kunnen redden, maar ook buitenshuis mobiel te zijn zodat ze sociale contacten kunnen aangaan. Ook de Participatiewet bestaat sinds 2015 en heeft tot doel om zoveel mogelijk mensen aan het werk te helpen, ook degenen met weinig arbeidsvermogen (Participatiewet, 2015). De wet is gericht op integratie bij een gewone werkgever in tegenstelling tot bijvoorbeeld een sociale werkplaats.

Er blijken verschillen te zijn in de mate van verbetering van arbeidsparticipatie die doelgroepen ervaren sinds het in werking treden van de wet. Zo geldt voor jonggehandicapten met arbeidsvermogen dat hun kansen op werk zijn toegenomen (Van Echtelt et al., 2019). Maar mensen met een beperking en verminderd arbeidsvermogen die ondersteuning nodig hebben bij het vinden en houden van werk komen sinds 2015 minder vaak aan het werk dan voor 2015. Ook werken zij vaker in tijdelijke banen. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) concludeerde eind 2019 dat er nog veel moet gebeuren om de wet tot een succes te maken (Van Echtelt et al., 2019). Volgens andere onderzoekers is een evaluatie na vijf jaar nog wat voorbarig; een omslag die zoveel verschillende beleidsterreinen, instanties, organisaties, professionals en burgers betreft heeft tijd nodig om de beoogde resultaten te behalen (Bosselaar, 2020).

1.4 Maatschappelijke en sociale context van participatie

Validisme

Uit het rapport *Ervaren discriminatie in Nederland II* van het SCP blijkt dat mensen met een beperking meer discriminatie ervaren dan mensen zonder beperking (Andriessen et al., 2020). Discriminatie van mensen met een beperking wordt ook wel validisme genoemd. Validisme wordt gekenmerkt door 'discriminatie, marginalisering en stigmatisering van mensen met een lichamelijke, verstandelijke en/of psychische functiebeperking' (Koster, 2021). Op samenlevingsniveau kunnen we cultureel validisme onderscheiden: een negatieve beeldvorming over beperkingen op het niveau van de samenleving. Op het niveau van maatschappelijke instituties spreken we van institutioneel validisme: het op grond van een handicap ontzeggen of beperken van de toegang tot instituties als arbeid, onderwijs, huwelijk en gezin, politiek en wetenschap, gebaseerd op heersende opvattingen over gezondheid en handicap (Den Brok & Lammerts, 2008).

Gediscrimineerd worden kan leiden tot een depressie (Liebkind & Jasinskaja-Lahti, 2000; Schmitt, Branscombe, Postmes & Garcia, 2014) en kan ervoor zorgen dat mensen zich terugtrekken uit de samenleving (Andriessen et al., 2020). Soms handelen mensen vanuit goede bedoelingen, die echter misplaatst zijn en de gemarginaliseerde groep schaden (Nario-Redmond, 2020). Een voorbeeld hiervan is het vooroordeel dat mensen met een beperking weinig zelf kunnen en bijbehorend paternalistisch of kleinerend gedrag. Het resultaat van validisme is dan ook een toename van de afstand tussen mensen met een beperking en de samenleving als geheel. Discriminatie staat daarmee haaks op het ideaal van een inclusieve samenleving. Sinds januari 2023 is expliciet aan artikel 1 van de Grondwet toegevoegd dat discriminatie op grond van handicap niet is toegestaan.

Emancipatie en georganiseerde belangenbehartiging

Een algemeen streven vanuit de samenleving naar inclusie van kwetsbare groepen is een relatief nieuwe ontwikkeling. Nog geen vijftig jaar geleden was het zo dat mensen met een beperking juist werden geïsoleerd in instellingen, ver weg van de bewoonde wereld, waar zij vaak van jongs af aan hun leven doorbrachten (Sikma, 2019). Zij verbleven in grote slaapzalen en de dagbesteding was vooral gericht op bezigheidstherapie. De ouders van mensen met een verstandelijke beperking kwamen in opstand tegen deze leefomstandigheden en maakten zich hard voor betere voorzieningen en een beter leven voor hun kinderen (Sien, 2021; Sikma, 2019). Verschillende organisaties die opkomen voor de rechten van mensen met een verstandelijke beperking, zijn als ouderinitiatieven ontstaan (Sien, 2021; SIG, 2019). Mede dankzij deze opstand zien we tegenwoordig dat mensen met een beperking vaker zelfstandig of samen met enkele anderen in een woonwijk wonen (Knapen et al., 2020b) en dat er in de zorginstellingen voor mensen met een beperking vergaande verbeteringen zijn doorgevoerd (Schoorman, 2014; Van der Lans, 2019). Ook de dagbesteding voor mensen met een verstandelijke beperking is veranderd. Zij doen zoveel mogelijk nuttig werk in hun buurt waardoor zij meer mogelijkheden creëren voor zichzelf, zoals de financiële mogelijkheid om zelfstandig te wonen (Sikma, 2019).

Mensen met een beperking zien voor zichzelf ook een belangrijke rol weggelegd in hun emancipatie. Zij weten het beste wat zij zelf prettig vinden en nodig hebben en kunnen door deze uit te dragen opkomen voor hun eigen rechten en behoeften (Den Brok & Lammerts, 2008). Vaak neemt een kleine activistische groep het voortouw in de weg naar emancipatie en wanneer de emancipatie verder gevorderd is, wordt de grotere groep ook actief (Den Brok & Lammerts, 2008). Het hoge aantal discriminatiezaken dat gemeld wordt bij het College getuigt van een toenemende bewustwording onder mensen met een beperking over hun eigen rechten (College, 2021). En na bovengenoemde ouderinitiatieven zijn er in Nederland verschillende organisaties opgericht die samen met mensen met een beperking opkomen voor hun belangen. Bijvoorbeeld de Coalitie voor

Inclusie, de belangenorganisatie Landelijke Federatie Belangenverenigingen Onderling Sterk (LFB) en JongPIT, een vereniging voor en door jongeren met een beperking of chronische aandoening. Verschillende initiatieven verenigen zich vaak in een koepel. Ieder(in) en de Patiëntenfederatie Nederland zijn voorbeelden van koepelorganisaties die opkomen voor mensen met een beperking of chronische ziekte in Nederland. Ook vanuit commerciële organisaties wordt er gewerkt aan de inclusie van mensen met een beperking. Bijvoorbeeld met actieplannen om de toegankelijkheid van winkels en horeca te vergroten (KHN, 2018; MKB Toegankelijk, 2018). Deze initiatieven zijn een teken van toenemende belangstelling onder de algemene bevolking voor de rechten en belangen van mensen met een beperking.

1.5 Naar een inclusieve samenleving

Directe relatie participatie en inclusie

Hoewel er in het sociale en maatschappelijke debat de afgelopen jaren steeds meer aandacht is voor de participatie van mensen met een beperking, kunnen mensen met een beperking nog niet volledig deelnemen aan de samenleving (Grosscurt, Knapen & Boeije, 2021; Knapen et al., 2022; Vermeij & Hamelink, 2021). Vanuit de overheid, de samenleving en mensen met een beperking zelf wordt er gestreefd naar een inclusieve samenleving. Voor inclusie is het nodig dat mensen geen obstakels ervaren om te participeren en dat zij er vanzelfsprekend bij horen (Scholten & Schuurman, 2015). Voor mensen met een beperking kan inclusie leiden tot sociale en emotionele groei (Leyser & Kirk, 2004), intellectuele ontwikkeling (St. John, Mihaila, Dorrance, DaWalt & Ausderau, 2018) en het gevoel ergens bij te horen en vriendschap (Darcy & Dowse, 2013). In een inclusieve samenleving heeft iedereen dezelfde rechten en dezelfde kansen om zelfstandig deel te nemen op alle terreinen van het leven (Coalitie voor Inclusie, 2022).

Participatie en inclusie zijn direct met elkaar verbonden: wanneer meer mensen participeren, wordt de samenleving inclusiever en een inclusieve samenleving maakt het makkelijker voor mensen om te participeren. Dit gaat verder dan rekening houden met specifieke doelgroepen door bijvoorbeeld te voorzien in speciaal onderwijs of in reisassistentie. In een inclusieve samenleving zijn alle voorzieningen toegankelijk voor iedereen. Door er rekening mee te houden dat niet iedereen hetzelfde is en de samenleving daarop in te richten, zijn mensen met een beperking minder afhankelijk van speciale voorzieningen. Zo kunnen zij zelfstandig deelnemen aan de samenleving (Coalitie voor Inclusie, 2022). Tot dat het geval is, is specifiek beleid voor bepaalde doelgroepen nog nodig zodat ook zij volwaardig kunnen participeren (Movisie, 2018).

‘In een inclusieve samenleving heeft iedereen dezelfde rechten en dezelfde kansen om zelfstandig mee te doen op alle terreinen van het leven. Dat kan alleen als men rekening met elkaar houdt en geen drempels opwerpt voor de ander om mee te kunnen doen.’

Wisselwerking individu en omgeving

Nederland is over het algemeen ingericht op basis van hoe de meeste mensen zijn, waardoor mensen die van ‘de norm’ afwijken zich moeten aanpassen om mee te kunnen doen (Niets Over Ons Zonder Ons, 2020). Dit komt voort uit wat *het medische model* wordt genoemd. Hierbij is het uitgangspunt dat een beperking een medisch probleem van een individu is. Dit probleem moet vervolgens gecorrigeerd worden: het individu met de beperking moet zich aanpassen om in de maatschappij te kunnen meedraaien (Hiskes, 2019). Volgens *het sociale model* is een beperking niet een probleem

van een individu, maar ontstaan beperkingen in wisselwerking met de samenleving (Vermeij & Hamelink, 2021). De omgeving is op zo'n manier ingericht dat deze mensen actief beperkt worden in hun deelname aan de maatschappij. Daarmee moet dus niet het individu, maar de samenleving worden 'gecorrigeerd' (Hiskes, 2019). Daarbij moeten we erop letten dat de voorwaarden voor participatie niet worden bepaald door de normgroep (Kastelein, 2021). Participatie zou juist moeten plaatsvinden op basis van gelijkwaardigheid.

Het sociale model stelt de vraag 'Hoe kunnen wij ons gedrag en de omgeving die daaruit voortkomt zo ontwikkelen dat zoveel mogelijk mensen mee kunnen doen?' (Hiskes, 2019). Dit is ook het uitgangspunt van het VN-verdrag Handicap: wat kan Nederland doen om de positie van mensen met een beperking te versterken? Het SCP pleitte recentelijk in een essay voor het meenemen van het burgerperspectief bij het nadenken over participatiebevordering (Van Campen & Olsthoorn, 2022). Door naar het dagelijks leven van burgers te kijken, wordt het duidelijker welke rollen en activiteiten zij ondernemen in de samenleving, hoe zij deze combineren en waarom zij dat doen. Monitoring van de ontwikkelingen op het gebied van participatie en inclusie in de samenleving kan inzicht geven in de knelpunten die mensen met een beperking zélf daarbij ervaren en bijdragen aan oplossingen daarvoor.

1.6 Doel en aanpak Participatiemonitor 2010-2020

Doel en onderzoeksvragen

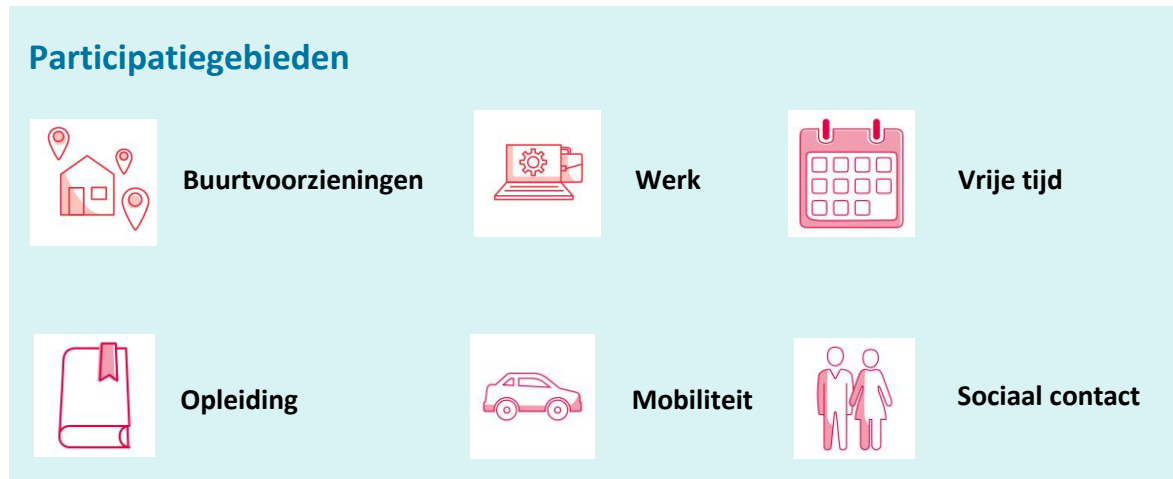
Op weg naar een inclusieve samenleving is het van belang om op landelijk niveau te weten hoe het staat met de participatie van mensen met een beperking, ook in vergelijking met de algemene bevolking. Het primaire doel van deze Participatiemonitor is het beschrijven van ontwikkelingen in participatie van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking (als referentiegroep) in Nederland. Daarbij richt de monitoring zich in de eerste plaats op feitelijke participatie (doen), bijvoorbeeld hoe vaak iemand gebruik maakt van het openbaar vervoer (OV). Daarnaast wordt de subjectieve participatie (beleven) in beeld gebracht, bijvoorbeeld hoe belangrijk het voor iemand is om betaald werk te kunnen verrichten en wat de betekenis ervan is. Veranderende participatiecijfers over het laatste decennium kunnen een gevolg zijn van beleid, (onverwachte) gebeurtenissen en reacties daarop. Omdat het zeer waarschijnlijk is dat de coronamaatregelen van invloed zijn geweest op de mogelijkheden tot participatie, zal er extra aandacht besteed worden aan de betekenis van de coronapandemie in 2020 voor de ontwikkelingen in participatie. Daarom is er een duidelijk onderscheid gemaakt in de ontwikkelingen in de periode 2010 tot en met 2019 en de veranderingen in 2020.

In deze Participatiemonitor staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

1. In welke mate participeren mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking in 2020? Hoe verhoudt dit zich tot de participatie van de algemene bevolking?
2. Welke veranderingen in participatie vonden er plaats tijdens de coronapandemie in 2020 bij mensen met een beperking in Nederland? Hoe verhouden deze veranderingen zich tot de veranderingen in de participatie in de algemene bevolking?
3. Wat zijn de ontwikkelingen in participatie van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking tussen 2010 en 2019? Hoe verhouden deze zich tot de ontwikkelingen in de participatie van de algemene bevolking?

Participatie in deze monitor

Participatie is in deze monitor geoperationaliseerd op verschillende participatiegebieden: buurtvoorzieningen, mobiliteit, werk, opleiding, vrije tijd en sociaal contact. Deze gebieden sluiten aan bij het onderdeel 'Activiteiten en participatie' uit de ICF (WHO, 2001) en zijn door de WHO geselecteerd op basis van een uitgebreide beoordeling van bestaand onderzoek en zijn wereldwijd toepasbaar (Üstün et al., 2010).

Dataverzameling

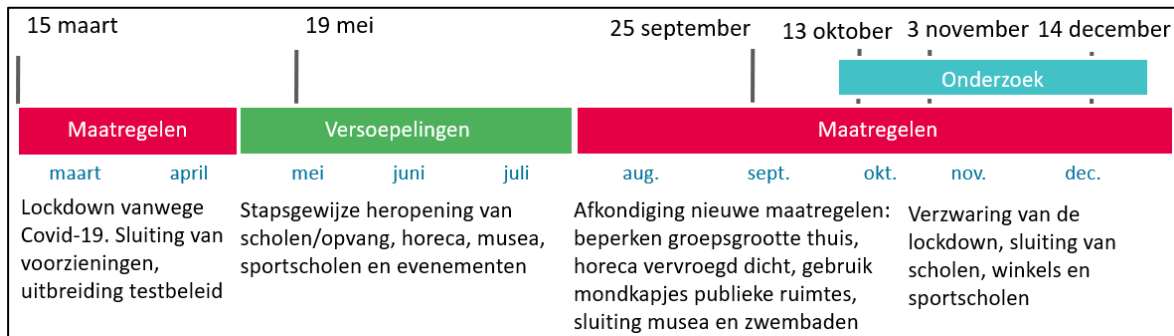
De gegevens in dit rapport zijn in 2010 tot en met 2020 door middel van vragenlijsten verzameld bij panelleden van drie Nivel-panels: het Nationaal Panel Chronisch zieken en Gehandicapte mensen (NCPG), het Panel Samen Leven (PSL), en het Consumentenpanel (CoPa). Het NCPG bestaat uit circa 3.200 zelfstandig wonende mensen van 15 jaar en ouder met een somatische chronische ziekte en/of een lichamelijke beperking. Het PSL bestaat uit ongeveer 400 mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking en circa 300 naasten (meestal familie, zoals ouders of broers en zussen) van mensen met een verstandelijke beperking. De vragenlijsten over participatie door mensen met een verstandelijke beperking zijn ingevuld door naasten. Daarnaast vinden om het jaar interviews met mensen met een verstandelijke beperking zelf plaats. Tenzij anders aangegeven, zijn de bevindingen over mensen met een verstandelijke beperking gebaseerd op de vragenlijsten onder naasten. Om de participatie van mensen met een beperking in context te plaatsen, wordt de vragenlijst tevens voorgelegd aan mensen in de algemene bevolking binnen het CoPa. Dit panel bestaat uit 11.000 mensen van 18 jaar en ouder, waaruit steekproeven getrokken worden die een afspiegeling vormen van de volwassen Nederlandse bevolking wat betreft leeftijd en geslacht (Brabers & De Jong, 2022). Vanwege de vergelijkingen die gemaakt worden tussen mensen met een beperking en de algemene bevolking, is het belangrijk op te merken dat ook aan het CoPa mensen met een beperking deelnemen. Meer informatie over de Nivel-panels, de werving van respondenten en de respons op de vragenlijsten is te vinden in de [Methodebijlage](#).

In de participatiemonitor wordt maatschappelijke participatie middels indicatoren gemeten op verschillende deelgebieden, zoals benoemd in bovenstaand kader. Naast de indicatoren wordt in de monitor gerapporteerd over eenzaamheid en zijn in 2019 en 2020 vragen opgenomen voor extra duiding van de bevindingen. De indicatoren zijn grotendeels gelijk voor de verschillende doelgroepen, maar wijken voor mensen met een verstandelijke beperking op sommige punten af. Het grootste verschil tussen de groepen zit in de manier waarop de werksituatie is uitgevraagd en vastgesteld. De arbeidsparticipatie en werkomstandigheden van mensen met een verstandelijke

beperking worden daarom niet besproken in dit rapport, maar zijn wel beschreven in de [Tabellenbijlage](#). Uitgebreide informatie over de indicatoren en de vraagstelling in de vragenlijsten is gerapporteerd in de [Methodebijlage](#).

De gegevens zijn altijd verzameld in het najaar. In 2020 viel de dataverzameling (oktober tot en met december) samen met verschillende coronamaatregelen en veranderingen daarin (Figuur 1.1). Half oktober werd een gedeeltelijke lockdown ingesteld als gevolg van de tweede coronagolf. Eind 2020 zat Nederland in een volledige lockdown (www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-tijdlijn).

Figuur 1.1 *Tijdlijn coronamaatregelen en onderzoeksperiode 2020*

Analyses

De ontwikkelingen in participatie in de periode 2010-2020 zijn getoetst met logistische regressiemodellen. Vanwege uitschieters in 2020, zijn trendanalyses berekend over de periode vóór corona (2010 t/m 2019). Hierbij is getoetst of over deze *gehele periode* een significante toe- of afname (lineaire trend) heeft plaatsgevonden. In de figuren waarin deze ontwikkelingen worden afgebeeld, worden de percentages per groep en jaar weergegeven. Soms lijkt het of er tussen bepaalde jaren significante toe- of afnames zijn. Omdat deze verschillen tussen de *afzonderlijke jaren* geen onderdeel zijn van de onderzoeksvragen, zijn ze niet getoetst en worden daar geen uitspraken over gedaan. De verschillen tussen *2019 en 2020* zijn daarentegen wél los statistisch getoetst. Dit is gedaan middels contrasttoetsen. In de figuren en in de tekst wordt ook voor deze analyses in percentages gerapporteerd welk aandeel van de mensen in een bepaalde groep participeert in beide jaren. Wanneer er wordt gesproken van een verschil of een toe- of afname, dan is dit een statistisch significant verschil, tenzij anders aangegeven in de tekst.

Gebaseerd op standaardpopulaties voor mensen met een lichamelijke beperking, verstandelijke beperking en de algemene bevolking is er in de analyses een weging toegepast op achtergrondkenmerken, zoals leeftijd en geslacht. Dit maakt het mogelijk om uitspraken te doen op populatieniveau en eventuele veranderingen aan te kunnen tonen die niet het gevolg zijn van verschillen in de samenstelling van de onderzoeksgroepen over de jaren heen. Bij het analyseren van subgroepen, zoals mensen met een ernstige beperking, is op alle overige achtergrondkenmerken van de standaardpopulatie gewogen. Bij schattingen voor deelpopulaties, bijvoorbeeld voor de groep mensen met betaald werk, is niet gewogen voor achtergrondkenmerken. Er is dan gerapporteerd over de respondenten die de betreffende vragen hebben ingevuld. Bij analyses met deze deelpopulaties zijn verschillen of veranderingen ook niet statistisch getoetst. In de [Methodebijlage](#) zijn de standaardpopulaties nader toegelicht.

Daar waar mogelijk wordt de participatie van mensen met een beperking vergeleken met gegevens van de algemene Nederlandse bevolking. Bij deze vergelijkingen is niet gecorrigeerd voor eventuele verschillen in sociaal-demografische kenmerken tussen de algemene bevolking en de groep mensen met beperkingen, bijvoorbeeld in leeftijds- en geslachtsverdeling. Ook zijn deze vergelijkingen niet statistisch getoetst.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 behandelen we de participatie van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking in de openbare ruimte. Dit zijn mobiliteit, gebruik van buurtvoorzieningen en vrije tijd (uitgaan). In hoofdstuk 3 gaan we verder in op vrijetijdsbesteding en in het bijzonder op verenigingsactiviteiten en cursussen. In deze beide hoofdstukken wordt ook gekeken hoe de participatiecijfers zich verhouden tot die van de algemene bevolking. In hoofdstuk 4 gaat het over betaald werk en opleidingsactiviteiten van mensen met een lichamelijke beperking en waar mogelijk wordt dit vergeleken met de algemene bevolking. Tot slot gaan we in hoofdstuk 5 in op sociale contacten van en eenzaamheid onder mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking. Ook hier wordt er waar mogelijk vergeleken met de algemene bevolking en extra aandacht besteed aan de gevolgen van de coronamaatregelen. In elk van de hoofdstukken wordt ingegaan op de veranderingen tussen 2019 en 2020 en op de ontwikkelingen in de periode 2010 tot en met 2019.

Bij dit rapport horen twee bijlagen:

In de [Methodebijlage Participatiemonitor 2010-2020](#) wordt uitgebreid gerapporteerd hoe dit onderzoek is uitgevoerd, inclusief een beschrijving van de panels en deelnemers, gebruikte meetinstrumenten, de procedure en de gebruikte analyses.

In de [Tabellenbijlage Participatiemonitor 2010-2020](#) staan alle cijfers en ontwikkelingen weergegeven van de zes onderzochte participatiegebieden en eenzaamheid voor mensen met een lichamelijke beperking, mensen met een verstandelijke beperking en de algemene bevolking. Deze cijfers worden waar relevant uitgesplitst naar verschillende subgroepen, zoals naar leeftijd en geslacht.

2 Participatie in de openbare ruimte

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaat het over maatschappelijke participatie in de vorm van dagelijkse activiteiten in de openbare ruimte. Onder de openbare ruimte worden plekken verstaan die voor iedereen toegankelijk zijn. Dit kunnen parken en wandelpaden zijn, maar ook het OV en publiek toegankelijke ruimtes worden hiertoe gerekend. Dat zijn gebouwen die openstaan voor publiek of bedoeld zijn voor gemeenschappelijk gebruik, zoals winkels en theaters. Voor mensen met een beperking is het niet altijd vanzelfsprekend dat zij kunnen participeren in de openbare ruimte. Zo zijn voorzieningen (in de buurt) niet altijd toegankelijk. Soms hebben zij ondersteuning nodig.

Dagelijkse participatie vertegenwoordigt twee belangrijke aspecten van inclusie: deelnemen en erbij horen. Deelnemen door in het dagelijkse leven dezelfde dingen te kunnen doen als anderen, en erbij horen door waardevolle contacten met anderen te hebben. Participatie in de openbare ruimte is een belangrijk recht dat is vastgelegd in meerdere artikelen van het VN-verdrag Handicap (zie onderstaande kader).

Relevante artikelen uit het VN-verdrag Handicap

Artikel 9: Toegankelijkheid

Om zelfstandig te kunnen leven en volledig deel te kunnen nemen, hebben personen met een beperking het recht op voet van gelijkheid met anderen toegang te hebben tot onder andere de fysieke omgeving, vervoer en publieke voorzieningen en diensten.

Artikel 19: Zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij

Maatschappelijke diensten en faciliteiten dienen beschikbaar te zijn voor mensen met een handicap. Zij moeten bijvoorbeeld zelf een aanvraag voor een nieuw paspoort of hulp in de huishouding kunnen doen via de website van hun gemeente, en het gemeentehuis zelf moet ook bereikbaar en toegankelijk zijn.

Artikel 20: Persoonlijke mobiliteit

Mensen met een beperking dienen zo zelfstandig mogelijk hun leven te kunnen vormgeven met de hulpmiddelen die ze daarbij nodig hebben. Ze hebben daarbij recht op de benodigde ondersteuning voor persoonlijke mobiliteit. Bijvoorbeeld parkeervergunningen, deelname aan het OV en persoonlijke assistentie. Bovendien moeten ze zelf kunnen kiezen welk(e) hulpmiddel(en) ze inzetten en wanneer ze dat doen.

Artikel 30: Deelname aan het culturele leven, recreatie, vrijetijdsbesteding en sport

Personen met een handicap hebben het recht op voet van gelijkheid met anderen deel te nemen aan het culturele leven en op passende maatregelen om dat te waarborgen. Denk aan toegang hebben tot theaters, musea, bioscopen en bibliotheken, maar ook andere vormen van recreatie, vrijetijdsbesteding en sportactiviteiten.

www.wetten.overheid.nl; www.coalitievoorinclusie.nl

In dit hoofdstuk richten we ons op drie gebieden van maatschappelijke participatie in de openbare ruimte: 1) mobiliteit (dagelijks buitenshuis komen en het gebruik van OV), 2) gebruik van buurtvoorzieningen en 3) uitgaan. Alle drie deze gebieden werden eind 2020 sterk beïnvloed door de coronamaatregelen. We onderzoeken hoe mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking gebruik hebben kunnen maken van de openbare ruimte tijdens (2020) en vóór (2010 – 2019) de coronapandemie. Dit vergelijken we met de participatie in de openbare ruimte van mensen in de algemene bevolking.

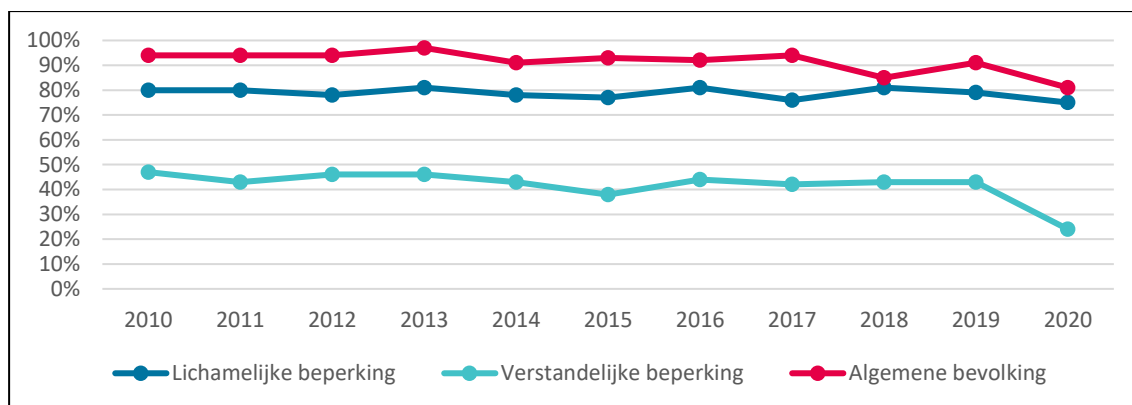
2.2 Mobiliteit

Mobiliteit (buitenshuis komen en gebruik van openbaar vervoer) werd in het najaar van 2020 tijdens de gegevensverzameling sterk beïnvloed door de coronamaatregelen. Half oktober mochten thuis maximaal drie personen per dag ontvangen worden en buiten mocht een groep uit maximaal vier personen van verschillende huishoudens bestaan. Daardoor maakten mensen minder reisbewegingen. Begin november werd deze maatregel verzaamd naar een maximum van twee personen, zowel binnen als buiten (ook bij sport). In publieke binnenruimtes en in het OV werden mondkapjes verplicht. Ook was de regel zo min mogelijk te reizen en thuis te werken, tenzij het echt niet anders kon (www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-tijdlijn).

Sterke daling in buitenshuis komen bij mensen met een verstandelijke beperking in 2020

Tussen 2019 en 2020 is dagelijks buitenshuis komen afgenomen bij mensen met een verstandelijke beperking (Figuur 2.1). Deze daling was opvallend sterk: in 2020 kwam slechts 24% van de mensen met een verstandelijke beperking dagelijks buitenshuis, ten opzichte van 43% in 2019. Mensen uit de algemene bevolking kwamen ook minder vaak dagelijks buitenshuis in 2020 (81%) dan in 2019 (91%). De afname in buitenshuis komen van mensen met een lichamelijke beperking van 79% naar 75% was niet significant.

Figuur 2.1 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat dagelijks buitenshuis komt in de periode 2010-2020 (percentages)

Verskil met algemene bevolking groter geworden voor mensen met een verstandelijke beperking

Als we de situatie in 2020 vergelijken met de ontwikkelingen in de jaren daarvoor, zien we dat het dagelijks buitenshuis komen van mensen met een verstandelijke beperking altijd al een stuk lager lag dan dat van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking. Buitenshuis komen was voor deze groep wel stabiel in de periode tot en met 2019 (Figuur 2.1). Het verschil in dagelijks buitenshuis komen tussen de algemene bevolking en mensen met een verstandelijke beperking is in

2020 groter geworden. Ruim 28% van de naasten van mensen met een verstandelijke beperking die niet naar een dagactiviteitencentrum gaan, geeft aan dat dit vanwege corona niet kan. Mensen met een verstandelijke beperking zelf geven aan sociale activiteiten en uitstapjes te missen.

Het dagelijks buitenshuis komen van mensen met een lichamelijke beperking is tussen 2010 en 2019 stabiel gebleven. Zij komen minder vaak buitenshuis dan de algemene bevolking, maar het verschil is veel kleiner dan het verschil tussen mensen met een verstandelijke beperking en de algemene bevolking. In de periode 2010-2019 is het percentage mensen uit de algemene bevolking dat dagelijks buitenshuis komt afgenomen. Door deze trend en de afname in 2020 is het verschil met mensen met een lichamelijke beperking kleiner geworden. Driekwart van de mensen met een lichamelijke beperking geeft aan nog hetzelfde met de beperking om te gaan als voor de coronapandemie. Wanneer we mensen met een lichamelijke beperking vragen wat zij vanwege het coronavirus doen om goed met hun beperking om te gaan, noemen ze vooral beweging en lopen of wandelen. Dit kan verklaren waarom het dagelijks buitenshuis komen in deze groep niet is gedaald tussen 2019 en 2020.

‘Ik beweeg zoveel mogelijk, ik zoek de rust op in de natuur en ik fiets vaker om mijn longconditie.’

Panellid met een lichamelijke beperking, 2020

Sterke daling in gebruik van openbaar vervoer in 2020

Tussen 2019 en 2020 is het gebruik van OV bij alle groepen gedaald (Figuur 2.2). Bij mensen met een verstandelijke beperking gebruikte in 2019 46% het OV, in 2020 daalde dat naar 30%. Bij mensen met een lichamelijke beperking zien we tussen 2019 en 2020 de grootste daling in het gebruik van OV, van 59% naar 39%. Deelnemers met een lichamelijke beperking geven aan dat zij door de beperkte mogelijkheden van het OV minder mobiel zijn, bijvoorbeeld omdat zij niet over alternatief vervoer beschikken. Of dat zij er zelf voor kiezen het OV te vermijden, omdat zij het risico op een besmetting te groot vinden.

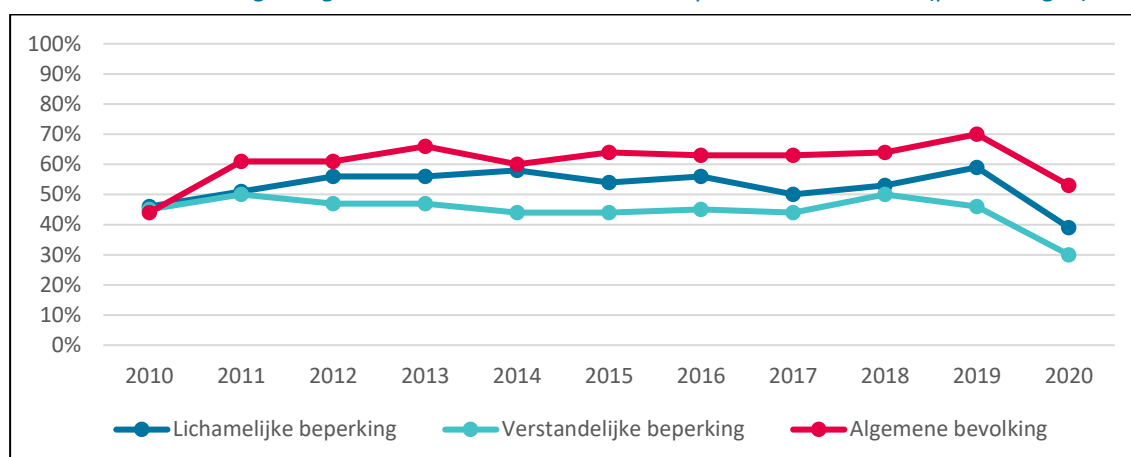
‘Ik heb een verminderde weerstand en een longziekte en ben daarom extra voorzichtig. Ik blijf sinds maart thuis en beperk contact met anderen. [...] Ik maak sinds die tijd geen gebruik van het openbaar vervoer.’

Panellid met een lichamelijke beperking, 2020

Verskil met algemene bevolking groter geworden voor mensen met een lichamelijke beperking

Als we de situatie in 2020 vergelijken met de ontwikkelingen in de jaren daarvoor (Figuur 2.2), zien we dat het gebruik van OV tussen 2010 en 2019 bij alle groepen op de lange termijn stabiel was. Mensen met een verstandelijke beperking gebruikten door de jaren heen minder vaak het OV dan andere groepen. Tussen 2019 en 2020 was de afname bij deze groep vergelijkbaar met de algemene bevolking. Het verschil met de algemene bevolking is daarmee even groot gebleven. Mensen met een lichamelijke beperking gebruikten door de jaren heen minder vaak het OV dan de algemene bevolking, maar vaker dan mensen met een verstandelijke beperking. Ondanks de sterke afname van het gebruik van OV bij de algemene bevolking (van 70% in 2019 naar 53% in 2020) is het verschil met mensen met een lichamelijke beperking nog iets groter geworden.

Figuur 2.2 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat gebruikmaakt van het OV in de periode 2010-2020 (percentages)*

* In 2010 was er een afwijkende vraagstelling, waardoor het percentage lager uitvalt. Ter controle van de toetsing zijn de analyses ook zonder dit meetjaar uitgevoerd.

2.3 Buurtvoorzieningen

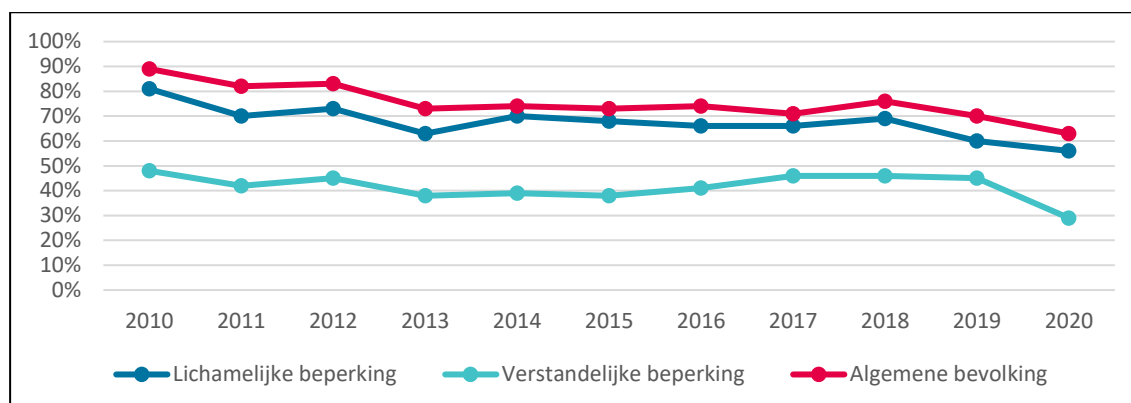
Buurtvoorzieningen waren vanaf het begin van de coronacrisis onderdeel van het beleid en de advisering van de Rijksoverheid. Tijdens de gegevensverzameling in het najaar van 2020 waren er verplichte maatregelen voor winkels en openbare plekken, zoals bibliotheken, buurthuizen, banken en postkantoren om drukte te voorkomen en ervoor te zorgen dat mensen afstand hielden. Daarnaast moesten winkels in de detailhandel vanaf half oktober uiterlijk om 20:00 uur sluiten waardoor koopavonden niet meer mogelijk waren. Hoewel bibliotheken tijdens deze gedeeltelijke lockdown wel open mochten blijven, gold dat bezoek alleen mocht plaatsvinden op basis van een reservering per tijdvak (www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-tijdlijn).

Verschil met algemene bevolking groter geworden voor mensen met een verstandelijke beperking

Tussen 2019 en 2020 is het gebruik van buurtvoorzieningen bij mensen met een verstandelijke beperking gedaald van 45% naar 29% (Figuur 2.3). De afname was bij deze groep het grootst. De daling bij mensen met een lichamelijke beperking was niet significant (60% in 2019 en 56% in 2020). Het gebruik van buurtvoorzieningen door de algemene bevolking was in 2020 met 63% wel significant lager dan in 2019 (70%).

Ondanks wat fluctuaties bleef het gebruik van buurtvoorzieningen bij mensen met een verstandelijke beperking tussen 2010 en 2019 op de lange termijn stabiel (Figuur 2.3). Vanwege de sterke daling in het gebruik van buurtvoorzieningen door mensen met een verstandelijke beperking in 2020, is het verschil met mensen in de algemene bevolking gegroeid van 25 procentpunt naar 34 procentpunt. Dit verschil was dus al groot, maar is door de coronamaatregelen nog groter geworden. Bij mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking zagen we voor corona ook al een daling in het gebruik van buurtvoorzieningen. Mensen met een lichamelijke beperking maken over het algemeen minder gebruik van buurtvoorzieningen dan de algemene bevolking. Omdat er geen significante daling is tussen 2019 en 2020 voor mensen met een lichamelijke beperking, maar wel voor mensen in de algemene bevolking, is het verschil tussen deze twee groepen in 2020 (7 procentpunt) kleiner dan in 2019 (10 procentpunt).

Figuur 2.3 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat gebruikmaakt van buurtvoorzieningen in de periode 2010-2020 (percentages)*

* In 2010 was er een afwijkende vraagstelling, waardoor het percentage hoger uitvalt. Ter controle van de toetsing zijn de analyses ook zonder dit meetjaar uitgevoerd.

Vergelijkbare afname in bezoek bank en postkantoor, maar niet bij bibliotheekbezoek

De meting van regelmatig gebruik van buurtvoorzieningen is opgebouwd uit het bezoeken van winkels, de bibliotheek, de bank en het postkantoor, het buurthuis en parken en groenvoorzieningen (Tabel 2.1). Tussen 2019 en 2020 was er voor alle groepen sprake van een vergelijkbare afname van circa 13 procentpunt in het gebruik van de bank en het postkantoor. Het bezoek aan de bibliotheek is bij zowel mensen met een lichamelijke beperking als de algemene bevolking afgenomen tussen 2019 en 2020, maar alleen in de algemene bevolking is er een significant verschil: waar in 2019 13% naar de bibliotheek ging, was dat in 2020 nog maar 7%. Dat er geen significante afname in bibliotheekbezoek is tussen 2019 en 2020 bij mensen met een lichamelijke beperking kan voortkomen uit de sterke groei van het online gebruik van de bibliotheek en de inzet op haal- en brengservices. Daarnaast was het bezoeken van de bibliotheek in het najaar van 2020 wel mogelijk, mits er een tijdslot werd gereserveerd.

Tabel 2.1 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking* en de algemene bevolking dat gebruikmaakt van specifieke buurtvoorzieningen in 2019 en 2020 (percentages)

Buurtvoorziening	Lichamelijke beperking		Verstandelijke beperking		Algemene bevolking	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020
Bank en postkantoor	55%	38%	41%	28%	51%	35%
Bibliotheek	10%	7%	NB	NB	13%	7%
Buurthuis	7%	4%	5%	4%	5%	3%
Winkels	85%	79%	64%	47%	94%	89%
Parken en groenvoorzieningen	31%	40%	18%	19%	45%	44%

*Vanwege het kleine aantal mensen met een verstandelijke beperking dat gebruik maakt van de bibliotheek, konden de cijfers niet betrouwbaar geschat worden.

Afname van winkelbezoek tussen 2019 en 2020, bezoek buurthuizen stabiel

Er was geen verschil in het bezoek aan buurthuizen tussen 2019 en 2020. Winkelbezoek nam bij alle groepen af. Vooral bij mensen met een verstandelijke beperking is het contrast tussen 2019 (64%) en 2020 (47%) groot. Deze sterke daling voor mensen met een verstandelijke beperking verklaart het

grotere verschil in 2020 tussen mensen met een verstandelijke beperking en de algemene bevolking in hun algehele gebruik van buurtvoorzieningen. De afname is een logisch gevolg van de coronamaatregelen, zoals de beperkte bezoekersaantallen voor en het tijdelijke sluiten van niet-essentiële winkels. Daarnaast kan ook het gevoel van onveiligheid in winkels een verklaring zijn voor het contrast tussen 2019 en 2020. Deelnemers gaven aan dat er bij hen boosheid en ergernis bestaat omtrent het gedrag van het overige winkelpubliek. Omdat anderen zich niet aan de maatregelen houden, zoals het dragen van een mondkapje en het bewaren van afstand, hebben sommige panelleden een minder veilig gevoel tijdens het winkelen.

'Ik houd ook van shoppen maar dat kan nu even niet.'

Panelid met een verstandelijke beperking, 2020

In 2020 toename gebruik parken en groenvoorzieningen door mensen met lichamelijke beperking

Het gebruik van parken en groenvoorzieningen is een uitzondering vergeleken met de andere buurtvoorzieningen, aangezien het bezoek bij geen van de groepen is afgenomen in 2020. Bij mensen met een beperking is het bezoek juist toegenomen in 2020. Deze toename is alleen bij mensen met een lichamelijke beperking significant: van 31% in 2019 naar 40% in 2020. Dit houdt waarschijnlijk verband met de toename in beweging, zoals fietsen en wandelen. Het kleinere verschil met de algemene bevolking in 2020 in hun algehele gebruik van buurtvoorzieningen komt onder andere voort uit de sterke stijging in het gebruik van parken en groenvoorzieningen door mensen met een lichamelijke beperking.

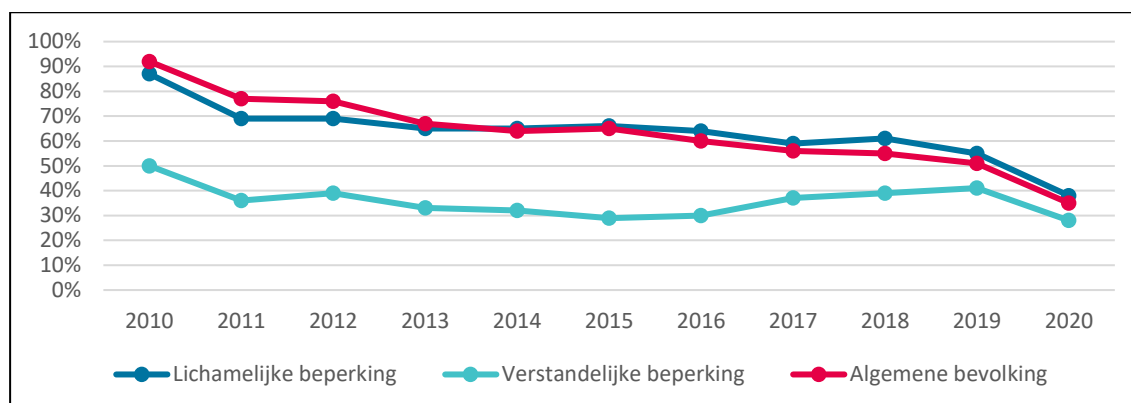
'Ik fiets om buiten te zijn of even wandelen, verder kunnen we nu nergens naar toe.'

Panelid met een verstandelijke beperking, 2020

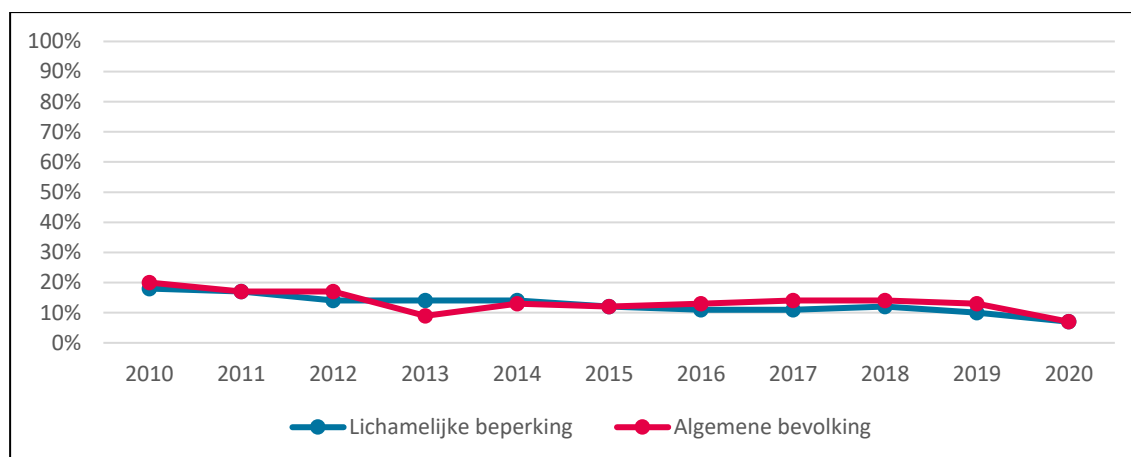
Dalende trend bezoek bank, postkantoor en bibliotheek

De daling in gebruik van buurtvoorzieningen komt vooral voort uit de daling in het regelmatig bezoeken van de bibliotheek, de bank en het postkantoor (Figuur 2.4; Figuur 2.5). Bij mensen met een verstandelijke beperking bleef het bezoek aan de bank of het postkantoor tussen 2010 en 2019 stabiel. Bij mensen met een lichamelijke beperking en mensen uit de algemene bevolking is dit aandeel afgenomen. De langere trend in het gebruik van bank en postkantoor past bij maatschappelijke ontwikkelingen, waarbij er voor deze buurtvoorzieningen veel meer wordt ingezet op digitale middelen en filialen worden gesloten of ondergebracht in winkels. Ook in het bezoeken van de bibliotheek zien we een afname tussen 2010 en 2019. Deze trend is echter alleen bij mensen met een lichamelijke beperking significant. Mensen uit de algemene bevolking zijn tussen 2010 en 2019 meer gebruik gaan maken van parken en groenvoorzieningen (Figuur 2.6). Bij mensen met een beperking is het gebruik van parken en groenvoorzieningen in de periode 2010-2019 stabiel gebleven. Het aandeel mensen dat een buurthuis en winkels bezoekt is voor alle groepen in de periode 2010-2019 stabiel gebleven.

Figuur 2.4 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat gebruikmaakt van bank en postkantoor in de periode 2010-2020 (percentages)

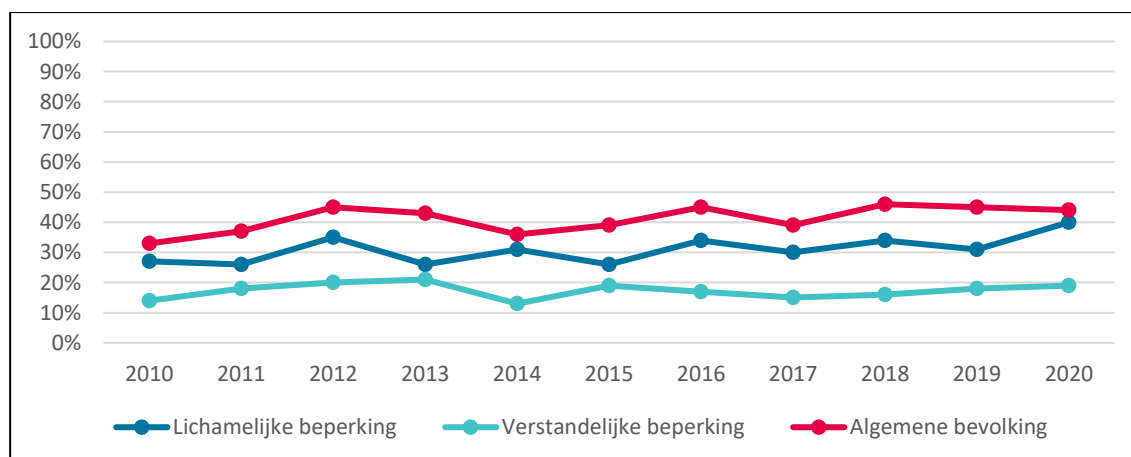

Figuur 2.5 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking* en de algemene bevolking dat gebruikmaakt van bibliotheek in de periode 2010-2020 (percentages)

*Voor mensen met een verstandelijke beperking zijn er geen cijfers over hun gebruik van de bibliotheek.

Figuur 2.6 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat gebruikmaakt van parken en groenvoorzieningen in de periode 2010-2020 (percentages)

2.4 Uitgaan

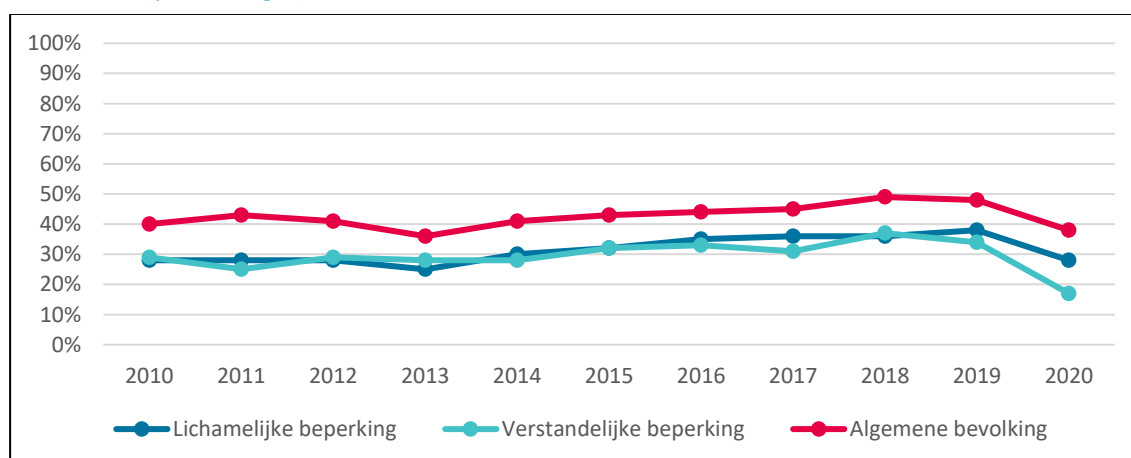
Eén van de eerste maatregelen die in maart 2020 afgekondigd werd om de verspreiding van het coronavirus tegen te gaan, was de sluiting van alle eet- en drinkgelegenheden. Tussen 15 maart en 1 juni 2020 en vanaf 14 oktober 2020 was het in horecagelegenheden alleen nog mogelijk om af te halen. Ook bioscopen, theaters, musea, pretparken en dierenparken moesten zowel in het voorjaar als het najaar sluiten. Hoewel er tussen juni en oktober versoepelingen waren bij de verschillende uitgaansgelegenheden, waren ook in deze periode beperkingen van kracht. Zo gold er een maximum aantal bezoekers en was het reserveren voorafgaand aan het bezoek verplicht (www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-tijdlijn).

Sterke afname in uitgaan in 2020

Tussen 2019 en 2020 is uitgaan bij alle groepen sterk afgenomen (Figuur 2.7). De afname is het grootst bij mensen met een verstandelijke beperking. Waar in 2019 nog 34% van de mensen met een verstandelijke beperking minimaal maandelijks een uitgaansgelegenheid bezocht, is dit in 2020 17%. Ook het verschil met de algemene bevolking is bij deze groep het grootst. Het verschil tussen mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking is tussen 2019 en 2020 gelijk gebleven. Als mensen met een lichamelijke beperking en uit de algemene bevolking wordt gevraagd wat zij het meest missen tijdens de coronapandemie, worden de verschillende uitgaansgelegenheden veelvuldig genoemd. Ook mensen met een verstandelijke beperking geven aan sociale activiteiten en uitstapjes te missen. Een deel van de deelnemers uit alle groepen benoemt dat uitgaansgelegenheden bezoeken gemist wordt vanwege de grote sociale component van dit bezoek. Niet alleen de sluiting van uitgaansgelegenheden wordt genoemd als beperkend. Deelnemers benoemen ook dat door de angst voor besmetting en de verschillende maatregelen, waaronder het verplichte reserveren, zij de spontaniteit van het ondernemen van deze activiteiten missen.

Figuur 2.7 laat ook de ontwikkeling tussen 2010 en 2020 zien in uitgaan bij mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking. In de periode 2010-2019 is het percentage mensen met een verstandelijke beperking dat tenminste maandelijks een uitgaansgelegenheid bezoekt stabiel gebleven. Bij mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking is dit percentage toegenomen.

Figuur 2.7 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat gebruikmaakt van uitgaansgelegenheden in de periode 2010-2020 (percentages)

Afname komt voor uit minder restaurant- en cafébezoek

Participatie op het gebied van uitgaan en recreatie is onderzocht voor drie soorten uitgaansgelegenheden: een attractie of museum, een bioscoop of theater, en een restaurant of café. Wanneer we de analyses uitsplitsen naar deze verschillende gelegenheden, zien we dat de afname in uitgaan tijdens de coronapandemie vooral voortkomt uit minder restaurant- en cafébezoek (Tabel 2.2). Dit is de uitgaansgelegenheid die in alle groepen door de jaren heen relatief het meest bezocht wordt. In alle groepen vond een significante afname tussen 2019 en 2020 plaats, die samenvalt met de coronamaatregel dat eet- en drinkgelegenheden de deuren moesten sluiten in het najaar van 2020. De afnames in bezoek van attractie, museum, bioscoop of theater zijn niet significant.

'Ik mis de horeca: kroeg en restaurant en koffientent.'

Panellid met een lichamelijke beperking, 2020

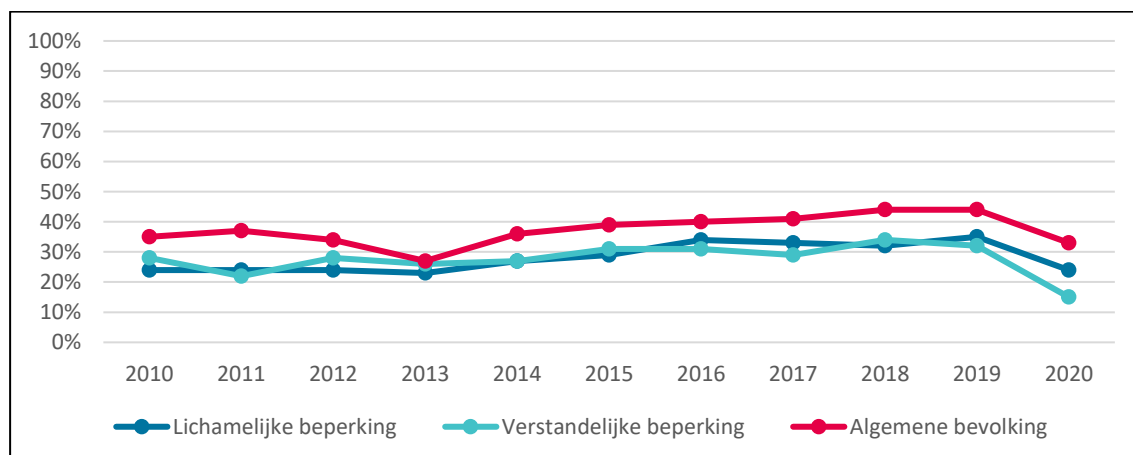
Tabel 2.2 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking* en de algemene bevolking dat specifieke uitgaansgelegenheden bezoekt in 2019 en 2020 (percentages)

Uitgaansgelegenheid	Lichamelijke beperking		Verstandelijke beperking		Algemene bevolking	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020
Attractie of museum	9%	6%	NB	NB	14%	10%
Bioscoop of theater	6%	4%	NB	NB	11%	8%
Restaurant of café	35%	24%	32%	15%	44%	33%

* Voor mensen met een verstandelijke beperking is het aandeel mensen dat maandelijks uitgaat naar een attractie of museum of een bioscoop of theater te klein om betrouwbaar te berekenen.

Het aandeel mensen dat maandelijks een attractie, museum, bioscoop of theater bezoekt is tussen 2010 en 2019 stabiel gebleven bij zowel mensen met een lichamelijke beperking als mensen uit de algemene bevolking. In dezelfde periode steeg het aandeel van de mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking dat naar een restaurant of café gaat (Figuur 2.8), bij mensen met een verstandelijke beperking bleef dit stabiel. Dit verklaart de stijging in het aandeel van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking dat tenminste maandelijks een uitgaansgelegenheid bezoekt (Figuur 2.7).

Figuur 2.8 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat restaurant of café bezoekt in de periode 2010-2020 (percentages)

2.5 Toegankelijkheid van de openbare ruimte

Met een ernstige beperking is de openbare ruimte minder toegankelijk

Door de jaren heen zien we dat hoe ernstiger de lichamelijke of verstandelijke beperking is, hoe minder er over het algemeen geparticipeerd wordt. Dit geldt voor mensen met een lichamelijke beperking voor alle terreinen van participatie in de openbare ruimte. Voor mensen met een verstandelijke beperking geldt dit alleen voor het gebruik van buurtvoorzieningen: een kleiner aandeel van de mensen met een matige verstandelijke beperking (14%) maakt in 2020 gebruik van buurtvoorzieningen dan van de mensen met een lichte verstandelijke beperking (42%). De drempels voor toegankelijkheid die mensen met een verstandelijke beperking ervaren, kunnen hun lagere participatieniveau verklaren. Zo ervaart een kleiner aandeel van de mensen met een matige verstandelijke beperking (76%) buurtvoorzieningen als toegankelijk vergeleken met mensen met een lichte verstandelijke beperking (88%). Voor mensen met een lichamelijke beperking geldt dit in 2020 ook op het gebied van uitgaansgelegenheden: 85% van de mensen met een lichte lichamelijke beperking en 70% van de mensen met een matige lichamelijke beperking ervaart uitgaansgelegenheden als toegankelijk, terwijl dit voor 43% van de mensen met een ernstige lichamelijke beperking het geval is. Logischerwijs volgt hieruit dat deze gelegenheden in 2020 dan ook minder worden bezocht door mensen met een ernstige lichamelijke beperking (17%) dan door mensen met een lichte of matige lichamelijke beperking (circa 30%).

3 Participatie in de vrije tijd

3.1 Inleiding

Tijdsbesteding kan worden onderverdeeld in verplichte tijd, persoonlijke tijd en vrije tijd (Cloin et al., 2013). Verplichte tijd bestaat uit werk, zorg en onderwijs. Persoonlijke tijd is de tijd die we spenderen aan slapen, eten en persoonlijke verzorging. Vrije tijd is de resterende tijd en wordt op veel verschillende manieren ingevuld, zoals sport en ontspanning, cultuur en uitgaan, mediagebruik en recreatie (Wennekers, Van den Broek & Van der Torre, 2019). Mensen met een beperking hebben soms ondersteuning nodig om activiteiten in hun vrije tijd te ondernemen.

In het kader van inclusie is de insteek dat mensen met een beperking zoveel mogelijk aansluiten bij algemene activiteiten, maar met name mensen met een verstandelijke beperking nemen ook vaak deel aan activiteiten die speciaal voor deze groep worden georganiseerd (Van Hees et al., 2018; KansPlus, 2016). Het VN-verdrag Handicap bevat artikelen over vrijetijdsbesteding, die in het kader aan het begin van hoofdstuk 2 zijn benoemd. Met name artikel 30 is hier relevant, dat aangeeft dat mensen met een beperking het recht hebben om op voet van gelijkheid met anderen deel te nemen aan onder andere vrijetijdsbesteding en sportactiviteiten.

In dit hoofdstuk richten we ons op de vrijetijdsbesteding van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking. Specifiek kijken we naar het deelnemen aan verenigingsactiviteiten, sport en cursussen. Deelname aan het verenigingsleven en sport werd in 2020 bemoeilijkt door de coronapandemie. We onderzoeken hoe mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking hun vrije tijd hebben besteed tijdens (2020) en vóór de coronapandemie (2010 – 2019), waarbij we de situatie van de coronamaatregelen schetsen zoals die golden op het moment van dataverzameling in 2020.

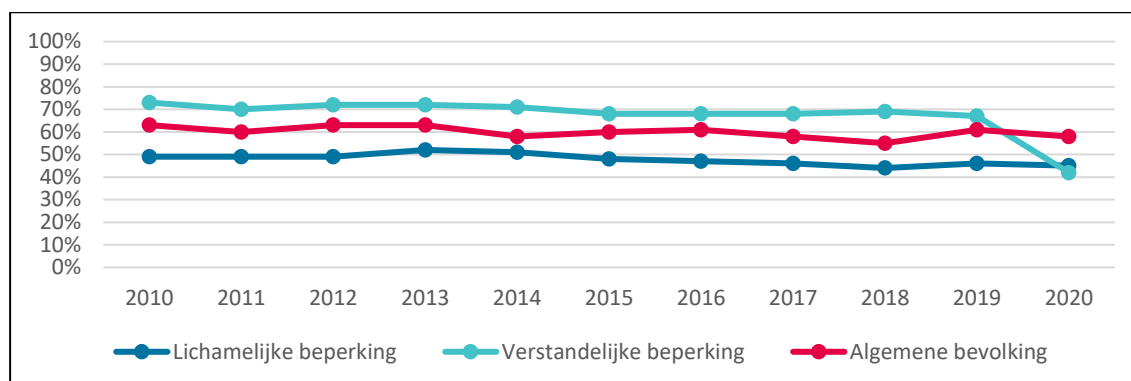
3.2 Vrijetijdsbesteding

De vrijetijdsbesteding werd aanzienlijk beïnvloed door de coronamaatregelen: vanaf oktober 2020 mocht sporten in groepsverband met maximaal vier personen en waren wedstrijden niet toegestaan. Sportkantines, douches en kleedkamers waren gesloten. Binnen (niet in de thuissituatie) en buiten mocht een groep uit maximaal vier personen van verschillende huishoudens bestaan. In december 2020 volgde een strenge lockdown. Sporten mocht nog maar met twee personen. Voor verenigingen betekende dit dat repetities, lessen, concerten en bijeenkomsten werden stopgezet en alleen nog online konden plaatsvinden (www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-tijdlijn).

Sterke daling vrijetijdsbesteding bij mensen met een verstandelijke beperking in 2020

Het aandeel mensen met een verstandelijke beperking dat aan vrijetijdsbesteding doet is gedaald van 67% in 2019 naar 42% in 2020 (Figuur 3.1). Bij mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking is er tussen 2019 en 2020 geen verandering. Waar de participatiegraad op dit gebied eerst hoger was voor mensen met een verstandelijke beperking dan in de algemene bevolking, is deze in 2020 lager. Het verschil met de algemene bevolking is voor mensen met een lichamelijke beperking juist iets kleiner geworden. Op de lange termijn is vrijetijdsbesteding bij alle groepen stabiel gebleven.

Figuur 3.1 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat aan verenigingsactiviteiten en cursussen doet in de periode 2010-2020 (percentages)

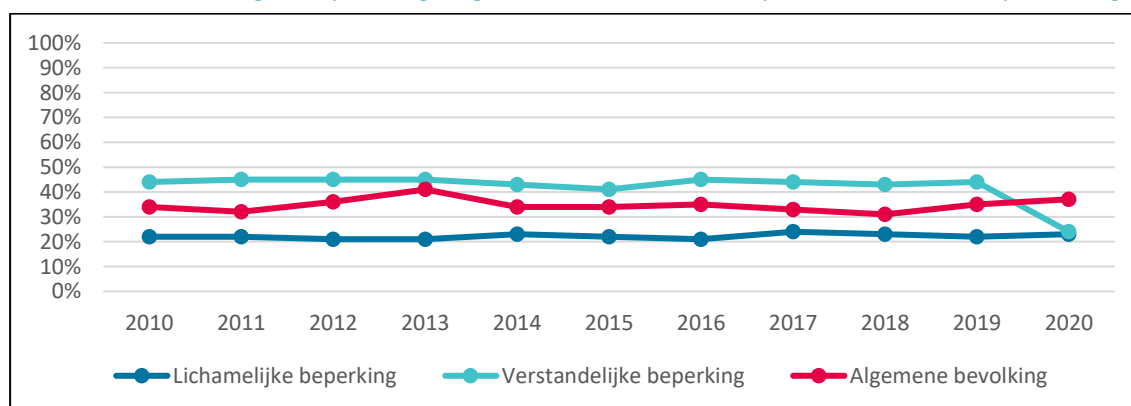
De meting van vrijetijdsbesteding is opgebouwd uit maandelijkse deelname aan verenigingsactiviteiten en jaarlijkse deelname aan cursussen. In de volgende paragrafen worden de bevindingen uitgesplitst naar de verschillende vrijetijdsactiviteiten: maandelijks sporten in georganiseerd verband, maandelijks participeren in zang-, muziek-, toneel- of hobbyvereniging, maandelijks bijwonen van religieuze bijeenkomst en jaarlijkse deelname aan cursussen.

3.3 Sporten in georganiseerd verband

Stabiele trend sport, afname in 2020 bij mensen met een verstandelijke beperking

Tussen 2019 en 2020 nam sporten in georganiseerd verband sterk af bij mensen met een verstandelijke beperking, terwijl dit voor de andere groepen gelijk bleef (Figuur 3.2). Waar in 2019 het aandeel mensen met een verstandelijke beperking dat minimaal maandelijks een verenigingssport beoefent hoger lag dan in de algemene bevolking, is dit door deze afname in 2020 juist lager. Als we kijken naar de lange termijn, zien we dat participatie in georganiseerde sport tussen 2010 en 2019 voor alle groepen stabiel was. Over het algemeen is het aandeel dat een verenigingssport beoefent bij mensen met een verstandelijke beperking het hoogst, gevolgd door de algemene bevolking en dan mensen met een lichamelijke beperking.

Figuur 3.2 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat sport in georganiseerd verband in de periode 2010-2020 (percentages)

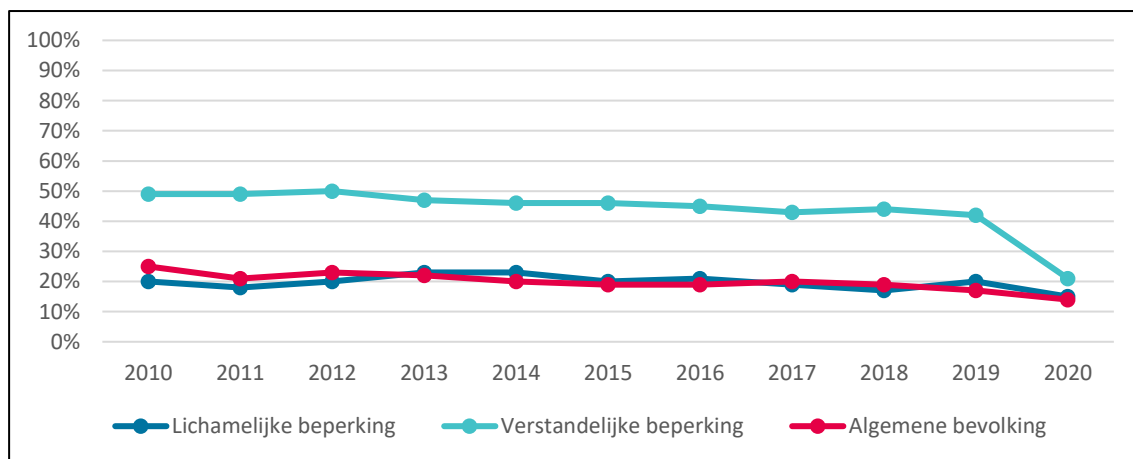

3.4 Cultureel verenigingsleven en religieuze bijeenkomsten

Sterke daling in 2020 in deelname bij mensen met een verstandelijke beperking

Tussen 2019 en 2020 is de deelname aan culturele verenigingsactiviteiten – zang-, muziek-, toneel- en hobbyverenigingen – afgenomen bij mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking, maar niet bij de algemene bevolking (Figuur 3.3). Hoewel mensen met een verstandelijke beperking in 2020 nog steeds meer participeren in het culturele verenigingsleven dan de algemene bevolking, is dit verschil door de sterke afname in 2020 bij mensen met een verstandelijke beperking wel kleiner geworden. In de periode vóór corona (2010-2019) vond er juist bij de algemene bevolking een daling plaats, terwijl deelname aan culturele verenigingsactiviteiten bij mensen met een beperking stabiel bleef. Over de jaren heen ligt de participatiegraad in het culturele verenigingsleven bij mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking een stuk lager dan bij mensen met een verstandelijke beperking.

Figuur 3.3 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat deelneemt aan culturele verenigingsactiviteiten in de periode 2010-2020 (percentages)

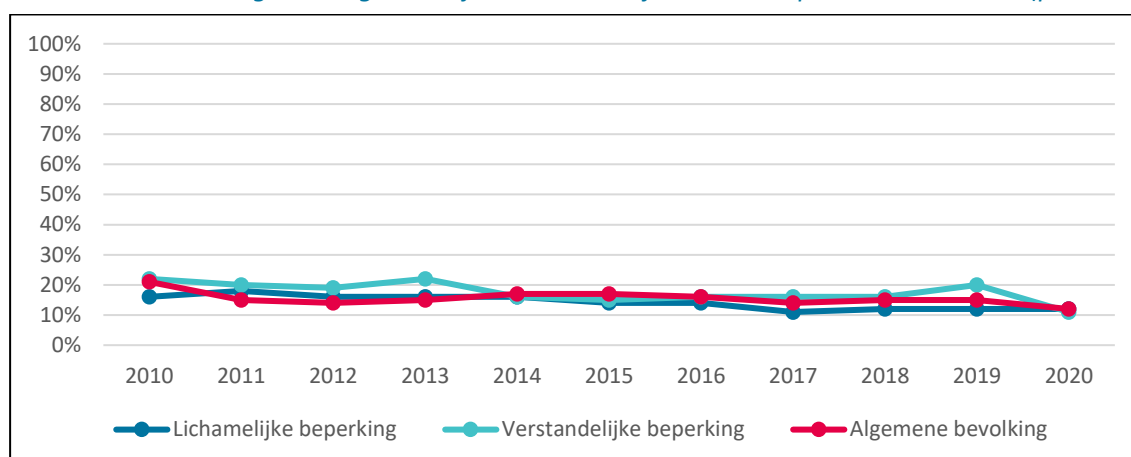
In 2020 sterke afname religieuze bijeenkomsten bij mensen met een verstandelijke beperking

Deelname aan religieuze bijeenkomsten daalde tussen 2019 (20%) en 2020 (11%) bij mensen met een verstandelijke beperking (Figuur 3.4). Dit was niet het geval bij mensen met een lichamelijke beperking of bij de algemene bevolking. In 2019 bezochten mensen met een verstandelijke beperking vaker religieuze bijeenkomsten dan de algemene bevolking, maar door de sterke daling is dit aandeel in 2020 nagenoeg gelijk. Vóór de coronapandemie zien we een dalende trend in het aandeel mensen met een lichamelijke beperking dat maandelijks naar een religieuze bijeenkomst gaat. Bij de algemene bevolking en mensen met een verstandelijke beperking bleef religieuze participatie op de lange termijn stabiel. Over de jaren heen ligt de participatiegraad in religieuze bijeenkomsten bij mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking iets lager dan bij mensen met een verstandelijke beperking.

‘Tot corona uitbrak ging mijn broer nog wel eens naar een aangepaste kerkdienst. Dit is nu volledig over.’

Naaste van persoon met een verstandelijke beperking, 2020

Figuur 3.4 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat religieuze bijeenkomsten bijwoont in de periode 2010-2020 (percentages)

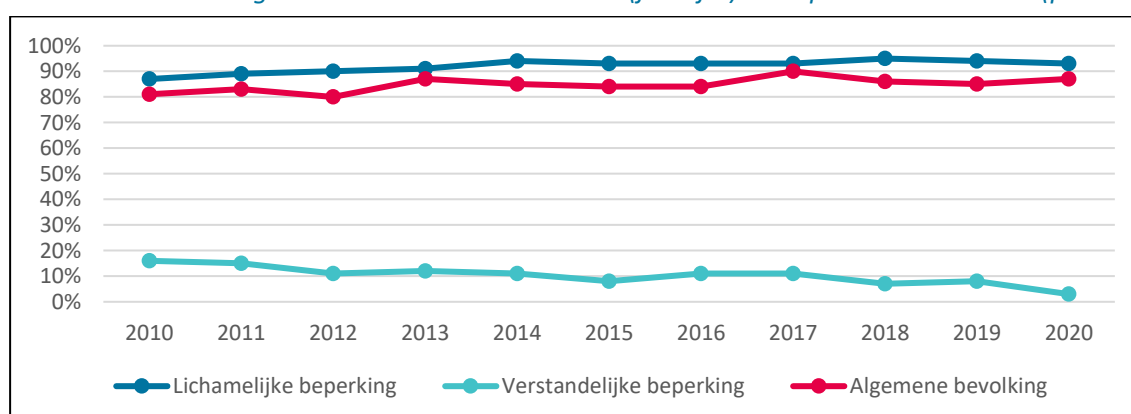

3.5 Cursussen en trainingen

Positieve trend in deelname cursussen bij mensen met een lichamelijke beperking

Tussen 2019 en 2020 is de jaarlijkse deelname aan cursussen, zoals een kook- of computercursus, niet veranderd (Figuur 3.5). Deelname aan cursussen is het hoogst onder mensen met een lichamelijke beperking, gevolgd door de algemene bevolking. De participatie van mensen met een verstandelijke beperking was in 2019 al veel lager dan in de algemene bevolking (8% tegenover 85%) en dit verschil is in 2020 nog groter geworden (3% tegenover 87%). Deze daling is niet (alleen) toe te schrijven aan de coronapandemie. Tussen 2010 en 2019 zien we ook al een sterk dalende trend op dit gebied bij mensen met een verstandelijke beperking. Bij mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking zien we op de lange termijn juist een toenemende trend in de deelname aan cursussen.

Figuur 3.5 Aandeel van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat deelneemt aan cursussen (jaarlijks) in de periode 2010-2020 (percentages)

3.6 Ondersteuning bij vrijetijdsbesteding

Met een ernstige beperking is vaker hulp of ondersteuning nodig om te kunnen participeren

Net als bij participatie in de openbare ruimte, is het ook bij participatie in de vrije tijd voor mensen met een verstandelijke beperking belangrijk dat zij persoonlijke ondersteuning krijgen om buitenshuis activiteiten te kunnen ondernemen. In 2020 heeft de meerderheid van de mensen met een verstandelijke beperking (70%) weleens persoonlijke ondersteuning nodig om activiteiten buitenshuis te kunnen doen. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om hulp van een begeleider of een OV-coach. Deze ondersteuningsbehoefte is groter bij mensen met een matige verstandelijke beperking (83%) dan bij mensen met een lichte verstandelijke beperking (59%). In 2020 zorgt bij meer dan twee derde van de mensen met een verstandelijke beperking (68%) de persoonlijke ondersteuning ervoor dat zij activiteiten buitenshuis kunnen ondernemen, wat weer hoger ligt bij mensen met een matige verstandelijke beperking (77%) dan bij mensen met een lichte verstandelijke beperking (61%). Vanwege de coronapandemie was deze benodigde ondersteuning in 2020 waarschijnlijk niet of veel minder mogelijk.

'Je bent gehandicapt, hebt je beperkingen, je bent alleen en vaak eenzaam. Bent veel afhankelijk van anderen om onder de mensen te zijn en activiteiten te ondernemen, gezellig samen te zijn met iemand. Hierin ben je afhankelijk van mensen uit je omgeving die hier iets mee zouden kunnen doen.'

Naaste van persoon met een verstandelijke beperking, 2020

Ook mensen met een lichamelijke beperking hebben weleens persoonlijke ondersteuning, hulpmiddelen of voorzieningen nodig om activiteiten buitenshuis te kunnen doen, zoals sporten of deelnemen aan het verenigingsleven. Het gaat hier bijvoorbeeld om een gebarentolk of assistentiehond of een rolstoel. Ook hier verschilt de ondersteuningsbehoefte naar ernst van de beperking. In 2020 is het aandeel mensen met een ernstige lichamelijke beperking dat deze ondersteuning nodig heeft veel hoger (43%) dan bij mensen met een matige (14%) of lichte (2%) beperking. Bij 22% van de mensen met een lichamelijke beperking zorgt de ondersteuning ervoor dat zij activiteiten buitenshuis kunnen ondernemen. Ook dit aandeel is hoger bij mensen met een ernstige lichamelijke beperking (41%) dan bij mensen met een matige (26%) of lichte (15%) lichamelijke beperking. Voor meer dan de helft van de mensen die ondersteuning krijgen is dit van familie, vrienden of bekenden, bijvoorbeeld bij het brengen en halen voor een activiteit. Vanwege de coronapandemie was dit soort ondersteuning in 2020 waarschijnlijk veel minder mogelijk.

4 Arbeidsparticipatie

4.1 Inleiding

Arbeidsparticipatie is een belangrijke vorm van maatschappelijke participatie. Het gaat bij arbeidsparticipatie om deelname aan het arbeidsproces ofwel het hebben van betaald werk. Werken biedt de mogelijkheid om te voorzien in het eigen levensonderhoud, maar draagt ook bij aan persoonlijke ontwikkeling, sociale contacten en welzijn en het geeft mensen de gelegenheid een bijdrage te leveren aan de maatschappij (Jehoel-Gijsbers, 2004; Vooijs, Leensen, Hoving, Wind, & Frings-Dresen, 2018). Het recht op arbeidsparticipatie is vastgelegd in artikel 9 en 27 van het VN-verdrag Handicap (zie onderstaande kader).

Relevante artikelen uit het VN-verdrag Handicap

Artikel 9: Toegankelijkheid

Om zelfstandig te kunnen leven en volledig deel te kunnen nemen, hebben personen met een beperking het recht op voet van gelijkheid met anderen toegang te hebben tot onder andere de fysieke omgeving, vervoer en publieke voorzieningen en diensten. Dit geldt ook voor werkplekken.

Artikel 27: Werk en werkgelegenheid

Personen met een handicap hebben het recht om in hun eigen levensonderhoud te voorzien, met werk waar ze zelf voor kiezen. Werkgevers en werkomgeving moeten toegankelijk zijn voor mensen met een beperking. Daarbij hebben zij recht op aanpassingen die zij nodig hebben om hun werk te kunnen doen. Personen met een handicap mogen niet gediscrimineerd worden als het gaat om werk en zij hebben recht op gelijke kansen en beloning en op bevordering van kansen op werk en carrière.

www.wetten.overheid.nl; www.coalitievoorinclusie.nl

We onderzoeken in hoeverre mensen met een lichamelijke beperking kunnen participeren in betaald werk tijdens (2020) en vóór (2010 – 2019) de coronapandemie. Dit vergelijken we met de participatie van mensen in de algemene bevolking. We doen dit voor mensen in de werkzame leeftijd (tot 65 jaar). Omdat de manier waarop de werksituatie is uitgevraagd voor mensen met een verstandelijke beperking anders is dan voor de algemene bevolking (zie [Methodebijlage](#)), wordt hun arbeidsparticipatie hier niet besproken. Gegevens over deze doelgroep zijn beschreven in de [Tabellenbijlage](#).

4.2 Werken met een lichamelijke beperking

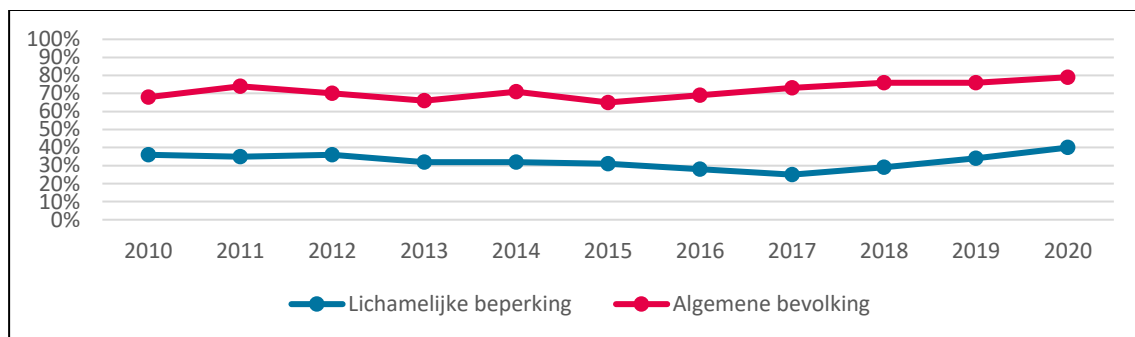
De coronamaatregelen die genomen werden in het najaar van 2020 troffen ook de mogelijkheden tot arbeidsparticipatie. Het advies was om thuis te werken tenzij het echt niet anders kon, er waren beschermingsmaatregelen op de werkvloer en iedereen in een contactberoep moest vanaf

1 december 2020 een mondkapje dragen. Voor de economie en het behoud van werkgelegenheid werden er flinke steun- en herstelpakketten uitgetrokken. Ook ondersteunde het kabinet cruciale sectoren met tijdelijke coronabaten (www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-tijdlijn).

Met een lichamelijke beperking structureel minder vaak betaald werk

In 2020 had 40% van de mensen met een lichamelijke beperking betaald werk, ten opzichte van 79% van de algemene bevolking (Figuur 4.1). De participatie in betaald werk is in beide groepen stabiel gebleven tussen 2019 en 2020 (de toenames zijn niet significant). Figuur 4.1 toont ook de ontwikkelingen in het hebben van betaald werk van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking in de periode 2010-2020. Door de jaren heen is er structureel een groot verschil tussen het aandeel mensen in de algemene bevolking en het (kleinere) aandeel mensen met een lichamelijke beperking dat betaald werk heeft. In de periode 2010-2019 blijft het aandeel werkenden bij beide groepen stabiel.

Figuur 4.1 Aandeel van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking (≤65 jaar) dat betaald werk heeft in de periode 2010-2020 (percentages)

Van de mensen met een lichamelijke beperking die betaald werk hebben, geeft 84% in 2020 aan een vast dienstverband te hebben. Slechts een kleine groep geeft aan een tijdelijk dienstverband met een vast aantal uren (12%) of een flexibel dienstverband (5%) te hebben. Ter vergelijking: in het laatste kwartaal van 2020 had 64% van de werknemers uit de algemene beroepsbevolking een vast dienstverband (CBS, 2021a). Mensen met een lichamelijke beperking hebben dus veel minder vaak betaald werk, maar als ze werk hebben is dat vaker met een vast contract.

Minder sollicitaties in 2020, maar relatief vaker succesvol voor mensen met een beperking

In 2019 heeft 47% van de mensen met een lichamelijke beperking (zowel werkenden als niet-werkenden) gesolliciteerd naar een (andere) betaalde baan, terwijl dat in 2020 nog maar 10% is. Bij de algemene bevolking heeft in 2020 19% gesolliciteerd naar een (andere) betaalde baan. In 2020 heeft voor mensen met een lichamelijke beperking in 45% van de gevallen één van de sollicitaties geleid tot het verkrijgen van (ander) betaald werk, in 2019 was dit nog 30%. Ter vergelijking, in de algemene bevolking leidde in 2020 39% van de sollicitaties tot (ander) betaald werk. In 2020 solliciteerden mensen met een lichamelijke beperking dus minder vaak naar een betaalde baan dan mensen uit de algemene bevolking, maar het solliciteren leidde bij mensen met een lichamelijke beperking wel vaker tot een baan.

Werkaanpassingen nodig om arbeidsparticipatie te verhogen

Voor mensen met een lichamelijke beperking speelt hun gezondheid of beperking een belangrijke rol in het willen doen van betaald werk. 86% van de mensen met een lichamelijke beperking die geen werk (meer) willen doen, wil dit niet vanwege hun gezondheid of beperking. Zowel in 2019 als 2020

wilde rond de 16% van de mensen met een lichamelijke beperking zonder betaald werk wel werk hebben. Op de vraag wat mensen met een lichamelijke beperking anders doen door de coronacrisis, komt veelvuldig terug dat zij er alles aan doen om activiteiten te vermijden die de kans op een besmetting met het coronavirus vergroten.

‘Zoveel mogelijk risico op corona vermijden omdat ik in de risicogroep val met m’n auto-immuunziekte.’

Panellid met een lichamelijke beperking, 2020

Vrijwel iedereen (96%) met een lichamelijke beperking die geen werk heeft, maar wel graag betaald werk zou willen doen, geeft in 2020 aan daarvoor ondersteuning of maatregelen nodig te hebben. Het meest genoemd worden flexibele werktijden (48%), werk dichtbij huis (57%) en de mogelijkheid om thuis te werken (48%). Daarnaast wordt door ruim een derde (37%) van de mensen met een lichamelijke beperking een afgestemd takenpakket en door ruim een kwart (28%) een aangepaste werkplek genoemd. Zij geven bijvoorbeeld aan niet lang te kunnen zitten, lopen of staan, of juist alleen zittend werk te kunnen doen. Er is dus een groep mensen met een lichamelijke beperking die graag wil werken, maar daar hulp bij nodig heeft en aangeeft die niet voldoende te ontvangen.

‘Het is niet een kwestie van willen maar kunnen.’

Panellid met een lichamelijke beperking, 2020

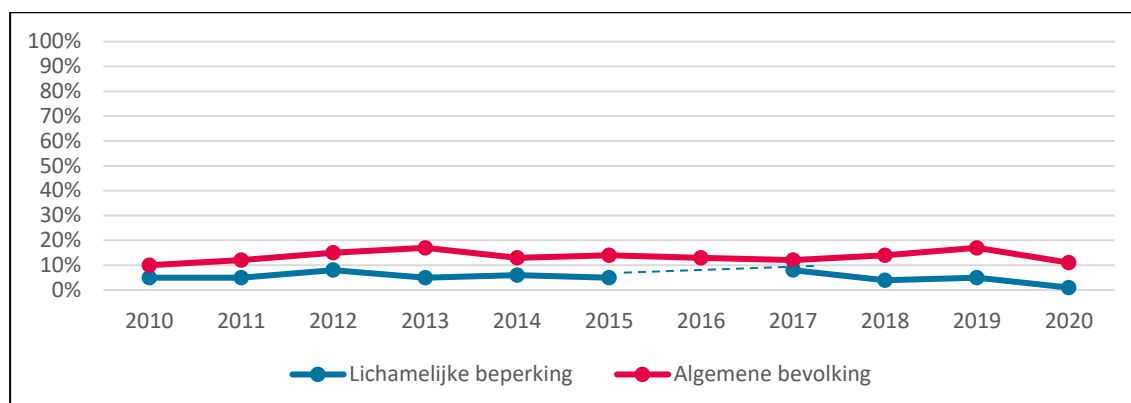
Het aandeel van de mensen met een lichamelijke beperking dat geen werk heeft maar dat wel wil en daarbij ondersteuning nodig heeft, is hoger in 2020 (96%) dan in 2019 (78%). De toename in 2020 is met name te zien aan de behoefte om thuis te kunnen werken (van 35% in 2019 naar 48% in 2020) en aan de behoefte aan een aangepast takenpakket (van 27% in 2019 naar 37% in 2020). Het aandeel mensen met een lichamelijke beperking dat ondersteuning bij vervoer (daling van 12 procentpunt) en werk dichtbij huis (daling van 5 procentpunt) nodig heeft ligt in 2020 juist lager dan in 2019. Deze veranderingen hangen samen met de coronamaatregelen betreffende werk in 2020; daardoor werd ook voor mensen met een lichamelijke beperking thuiswerken belangrijker en daarmee vervoer naar het werk juist minder belangrijk.

Daling in volgen van opleiding of cursus, maar wel tevredenheid over kansen

Het volgen van een opleiding of cursus kan bijdragen aan het verkrijgen van een (andere of meer passende) betaalde baan. Op het moment van de dataverzameling in 2020 volgde 1% van de mensen met een lichamelijke beperking een opleiding of werkgerelateerde cursus. Dit is significant lager dan de 5% in 2019 (Figuur 4.2). Het aandeel van de algemene bevolking daalde van 17% in 2019 naar 11% in 2020, maar die daling is niet significant. Over de jaren heen volgen mensen met een lichamelijke beperking structureel minder vaak een opleiding of werkgerelateerde cursus dan mensen uit de algemene bevolking.

Figuur 4.2 toont dat het volgen van een opleiding of werkgerelateerde cursus onder mensen met een lichamelijke beperking tussen 2010 en 2015 stabiel is gebleven. In 2016 was het aantal respondenten dat een opleiding of werkgerelateerde cursus volgde te laag om ontwikkelingen in de periode 2010-2019 te kunnen berekenen. Het aandeel mensen uit de algemene bevolking dat een opleiding of werkgerelateerde cursus volgde was tussen 2010 en 2019 stabiel. Ondanks hun lagere participatie zijn mensen met een lichamelijke beperking net zo tevreden over hun opleidingskansen als de algemene bevolking. Beide groepen gaven in 2020 gemiddeld een 7,9 voor hun tevredenheid met de opleidingskansen die ze tot nu toe gehad hebben.

Figuur 4.2 Aandeel van mensen met een lichamelijke beperking* en de algemene bevolking (≤65 jaar) dat een (vervolg)opleiding of een werkgerelateerde cursus volgt in de periode 2010-2020 (percentages)

* In 2016 deden te weinig respondenten met een lichamelijke beperking een (vervolg)opleiding of werkgerelateerde cursus om dat jaar mee te nemen in de trendanalyse.

4.3 Werkomstandigheden

Werknemers met een lichamelijke beperking ervaren inclusie op de werkvloer

Van de werknemers met een lichamelijke beperking ervaart 79% waardering vanuit de mensen in hun organisatie in 2020. Ook heeft iets minder dan drie kwart van de werknemers met een lichamelijke beperking (74%) het gevoel onderdeel uit te maken van de groep binnen de organisatie. Bij werknemers uit de algemene bevolking is dat 81%. In 2020 heeft 73% van de medewerkers met een lichamelijke beperking het gevoel dat er ruimte is binnen de organisatie om zichzelf te kunnen zijn en iets minder dan de helft (47%) geeft aan dat de organisatie waarvoor ze werken hen ook aanmoedigt om hun authentieke zelf te zijn. Een ruime meerderheid van werknemers met een lichamelijke beperking ervaart dus verbondenheid op het werk en de ruimte om zichzelf te zijn, maar niet iedereen ervaart dat dit laatste ook wordt aangemoedigd.

Wisselende ervaringen met passende werkomstandigheden

In een gezonde werkomgeving ervaren werknemers een balans tussen de eisen die aan het werk gesteld worden en de mogelijkheden die zij hebben om aan die eisen te voldoen (Schaufeli, 2015). Werknemers met een lichamelijke beperking ervaren hun werkomstandigheden in 2020 op een aantal gebieden als passend en op een aantal gebieden als minder passend. Zo geldt voor een meerderheid van 79% dat ze hun werk vinden passen bij hun opleidingsniveau. Een vergelijkbaar aandeel (78%) van de werknemers met een lichamelijke beperking is tevreden met hun werk. Zij geven gemiddeld een 7,6 voor hun tevredenheid in 2020, wat vergelijkbaar is met werknemers uit de algemene bevolking (7,8).

Er is ook een aantal werkomstandigheden dat door werknemers met een lichamelijke beperking als minder passend wordt ervaren. 59% van de werknemers met een lichamelijke beperking ervaart een balans tussen de werkeisen en hun mogelijkheden om hun werk goed uit te voeren. Bij de algemene bevolking is dat 61%. In 2020 geeft 80% van de werknemers met een lichamelijke beperking aan dat hun werk matig tot zwaar geestelijk inspannend is en 51% vindt hun werk matig tot zwaar fysiek inspannend. De beloning voor hun werk wordt door 56% van de werknemers met een lichamelijke beperking als passend ervaren. In de algemene bevolking is dat 54%. Volgens 41% van de werkenden

met een lichamelijke beperking zijn hun kansen op een promotie in het werk verminderd door hun lichamelijke beperking.

Aanwezigheid van benodigde aanpassingen en voorzieningen

De problemen of belemmeringen op het werk die mensen met een lichamelijke beperking als gevolg van hun gezondheid in 2020 het meest ervaren zijn vermoeidheid (72%), pijnklachten (66%) en stress of spanning (63%). Een kleiner aandeel ervaart problemen met concentreren (51%) en het uitvoeren of afkrijgen van hun werk (38%) als gevolg van hun gezondheid. Ook kampt 24% met schaamtegevoelens door hun gezondheid. In 2020 geeft van de werknemers met een lichamelijke beperking 33% aan dat er aanpassingen of voorzieningen aanwezig zijn op hun werk vanwege hun beperking. Dit betreft voornamelijk aangepaste werktijden en taken, een aangepast werktempo met meer rustmogelijkheden en aangepaste werkmiddelen en meubels. Van de mensen met een lichamelijke beperking die aanpassingen of voorzieningen op hun werk krijgen, is 66% in 2020 tevreden met deze aanpassingen of voorzieningen. Daarnaast geeft bijna een derde (32%) van de werkenden met een lichamelijke beperking aan meer of andere aanpassingen of voorzieningen vanwege hun beperking nodig te hebben op hun werk.

‘Ik ben langzamerhand steeds iets meer gaan werken. Ik kan mijn werk redelijk zelf indelen qua zwaarte op de dag dus dat is goed te plannen om mijn pijn en fysieke klachten heen.’

Panellid met een lichamelijke beperking, 2020

Veranderde werkomstandigheden door coronacrisis

De coronacrisis heeft een belangrijke invloed op werkomstandigheden (gehad), ook bij mensen met een lichamelijke beperking. Dat mensen met een lichamelijke beperking in 2020 vanwege hun gezondheid minder behoefte hebben aan betaald werk, en dat degenen die wel willen werken daarbij vaker ondersteuning nodig hebben in de vorm van thuiswerken, is waarschijnlijk toe te schrijven aan de coronacrisis en bijbehorende maatregelen.

Werknemers met een lichamelijke beperking zijn ook specifiek bevraagd over veranderingen in werkomstandigheden als gevolg van de coronacrisis. In 2020 geeft ruim de helft (59%) van de werknemers met een lichamelijke beperking aan dat hun werkomstandigheden zijn veranderd door de coronacrisis en ongeveer een vijfde (22%) geeft aan zich zorgen te maken over hun werk. Bij de algemene bevolking is dat respectievelijk 59% en 26%. De grootste verandering is dat er (deels) vanuit huis gewerkt moet worden. 44% van de mensen met een lichamelijke beperking en 65% van de algemene bevolking heeft hiermee te maken. Ingrijpende veranderingen zoals het wegvallen van werk komen minder vaak voor: onder mensen met een lichamelijke beperking stopte bij 4% het werk met doorbetaling en bij 8% zonder doorbetaling (bij de algemene bevolking is dit bij beide veranderingen 2%). Een andere verandering in de werkomstandigheden die door verschillende mensen met een lichamelijke beperking wordt genoemd is het dragen van bescherming tegen een besmetting zoals een masker en handschoenen. Voor sommigen maakt dat het werk zwaarder, waardoor het minder makkelijk kan worden uitgevoerd. Daarnaast melden meerdere panelleden dat de omgang met collega's is veranderd door de coronacrisis. Dit verminderde sociale contact op werk wordt gemist.

‘Continu met een mondkapje op werken, zeer benauwend als je astma hebt.’

Panellid met een lichamelijke beperking, 2020

5 Sociale contacten

5.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over sociale contacten met de nadruk op contacten in ongeorganiseerde, informele verbanden, zoals contact met buurtgenoten en familie of vrienden. Hierbij is er alleen gekeken naar fysieke ontmoetingen. Sociale contacten zijn nodig om te kunnen participeren en iedere vorm van participatie heeft dan ook een sociale component (Oldenkamp, De Klerk & Wagemakers, 2003; RMO, 2008). Sociale contacten dragen bij aan inclusie omdat hechte en/of dagelijkse contacten met anderen nodig zijn om het gevoel te hebben bij een groep te horen. Wanneer iemand een gemis aan sociale relaties ervaart, kan dit resulteren in gevoelens van eenzaamheid. Het hebben van een beperking vergroot de kans op eenzaamheid (Eggink et al., 2020; Feijten, Schellingerhout & De Klerk, 2017; Knapen et al., 2020b). Participatie kan eenzaamheid tegengaan; mensen die meer participeren in de samenleving en een hogere mate van sociale cohesie ervaren, hebben een kleinere kans om eenzaam te zijn (Knapen et al., 2020b). Echter, eenzaamheid kan ook een barrière vormen voor participatie (Hazebroek, 2017). Eenzame mensen ondernemen minder activiteiten dan mensen die niet eenzaam zijn en zij ervaren belemmeringen om de deur uit te gaan (Snel & Plantinga, 2012). Het recht op voldoende mogelijkheden om sociale contacten aan te gaan en te onderhouden is vastgelegd in meerdere artikelen van het VN-verdrag Handicap (zie onderstaande kader).

Relevante artikelen uit het VN-verdrag Handicap

Artikel 9. Toegankelijkheid

Er moeten passende maatregelen worden getroffen om mensen met een beperking op voet van gelijkheid toegang te garanderen tot de fysieke omgeving, vervoer, informatie en communicatie. Zo worden mensen met een beperking in staat gesteld zelfstandig en volledig deel te nemen aan alle facetten van het leven, waaronder contacten onderhouden en sociale activiteiten ondernemen.

Artikel 19. Zelfstandig wonen en deel uitmaken van de maatschappij

Mensen met een beperking hebben het gelijke recht om volledig deel uit te maken van en te participeren in de maatschappij. Zij moeten de kans hebben om hun verblijfplaats en waar en met wie zij leven te kiezen en zijn niet verplicht te leven in een bepaalde leefregeling. Maatschappijdiensten moeten het wonen en de opname in de maatschappij ondersteunen en isolatie of uitsluiting voorkomen.

Artikel 20. Persoonlijke mobiliteit

Er moeten effectieve maatregelen worden getroffen om de persoonlijke mobiliteit van mensen met een beperking met zoveel mogelijk zelfstandigheid te waarborgen, door het te ondersteunen en faciliteren op de wijze en het tijdstip van hun keuze en tegen een betaalbare prijs. Zo kunnen zij ook hun sociale leven zoveel mogelijk zelf inrichten.

Artikel 26. Habilitatie en revalidatie

Mensen met een beperking moeten in staat worden gesteld om de maximaal mogelijke onafhankelijkheid en fysieke, mentale, sociale en beroepsmatige vaardigheden te verwerven. Daarbij moeten zij ondersteund worden in hun participatie en opname in de gemeenschap en alle aspecten van de samenleving.

www.wetten.overheid.nl; www.coalitievoorinclusie.nl

We onderzoeken hoeveel sociale contacten mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking hebben onderhouden tijdens (2020) en vóór (2010 – 2019) de coronapandemie. Dit vergelijken we met de sociale contacten van mensen in de algemene bevolking. Ook kijken we naar gerapporteerde eenzaamheid door mensen met een beperking en de algemene bevolking tussen 2012 en 2020 (dit is in 2011 niet gemeten, waardoor de ontwikkeling vanaf 2012 is onderzocht in plaats van de periode vanaf 2010).

5.2 Sociale contacten met familie en vrienden

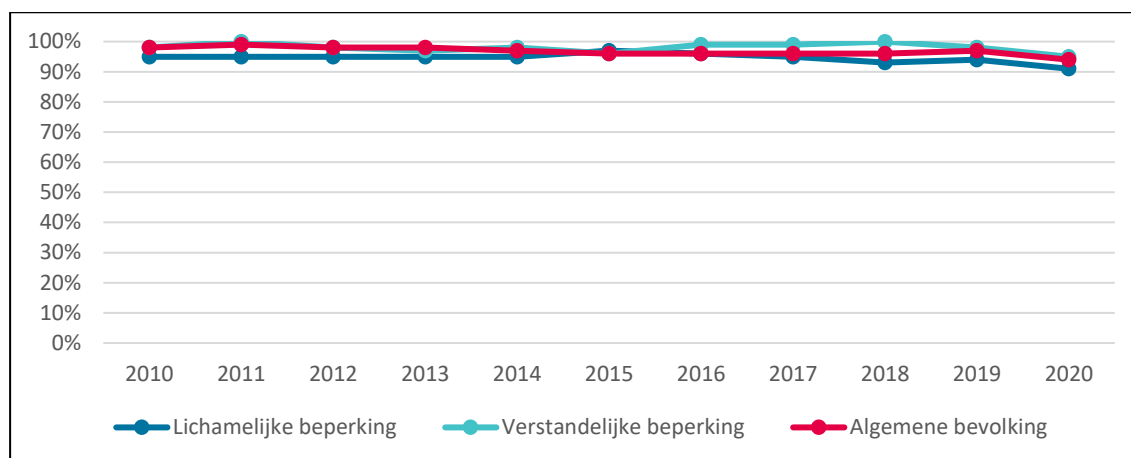
Het primaire doel van de coronamaatregelen in 2020 was om het aantal fysieke contactmomenten tussen mensen te verminderen. Dit betekende onder andere veel minder lichamelijk contact met anderen, er mochten immers geen handen meer worden geschud, geen knuffels meer worden gegeven en men moest 1,5 meter afstand houden. Ook omdat er zoveel mogelijk moest worden thuisgewerkt en de meeste ontmoetingsplaatsen (horeca, evenementen, sport- en verenigingsgebouwen) gesloten waren, werd de mogelijkheid tot sociaal contact flink ingeperkt (www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-tijdlijn).

Sociale contacten tijdens de coronapandemie en op de lange termijn overwegend stabiel

Ondanks de beperkende maatregelen zien we tussen 2019 en 2020 geen significante dalingen in het aandeel mensen met een beperking en in de algemene bevolking dat maandelijkse fysieke ontmoetingen heeft. Het totaal van de gemeten fysieke ontmoetingen die mensen hebben is opgebouwd uit de sociale contacten met familie, vrienden of goede kennissen en burens. Over de jaren heen zijn de maandelijkse sociale contacten van mensen met een beperking stabiel (Figuur 5.1). In alle groepen heeft nagenoeg iedereen minstens maandelijks een fysieke ontmoeting. Bij de algemene bevolking zien we wel een licht dalende trend in maandelijkse sociale contacten tussen 2010 en 2019.

Hoewel het mogelijk is dat het aantal fysieke ontmoetingen per maand of het aantal mensen met wie men fysieke ontmoetingen had in 2020 anders was, zien we ook geen grote verschillen in de waardering van het sociale leven. In 2020 gaven mensen met een lichamelijke beperking een 7,5 voor hun sociale leven en in 2019 was dit een 7,3. Bij de algemene bevolking was dit respectievelijk een 7,2 en een 7,6. Voor mensen met een verstandelijke beperking is deze informatie niet beschikbaar.

Figuur 5.1 Aandeel van mensen met een lichamelijke beperking, verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat maandelijks fysiek contact heeft in de periode 2010-2020 (percentages)

Groot ervaren gemis aan fysiek contact in 2020

Ondanks dat het aandeel mensen dat maandelijks fysieke ontmoetingen heeft niet is veranderd in 2020, geeft bijna twee derde (63%) van de mensen met een lichamelijke beperking aan dat één van de gevolgen van de coronamaatregelen die de meeste invloed heeft gehad op hun dagelijkse leven het verminderde aantal sociale contacten is geweest. Bij de algemene bevolking is dat 59%. Daarnaast geeft 43% van de mensen met een lichamelijke beperking aan zich zorgen te maken over hun sociale leven door het coronavirus, wat nagenoeg gelijk is aan het percentage in de algemene bevolking (42%).

Ook is er een gemis aan lichamelijk contact in 2020. 84% van de mensen met een lichamelijke beperking geeft aan dat zij minder fysiek contact hebben met anderen door toedoen van de coronacrisis. Bij de algemene bevolking geeft 88% dit aan. Van de deelnemers die een toelichting hebben gegeven, zegt bijna iedereen daarbij dat zij geen enkel fysiek contact meer hebben gehad in de vorm van knuffels geven of handen schudden. Voor een hele kleine minderheid van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking geldt dat zij juist meer fysiek contact hebben gehad in 2020.

'Ik vind het vreselijk dat ik niet kan/mag knuffelen met (klein)kinderen, familie en vrienden.

Panellid met een lichamelijke beperking, 2020

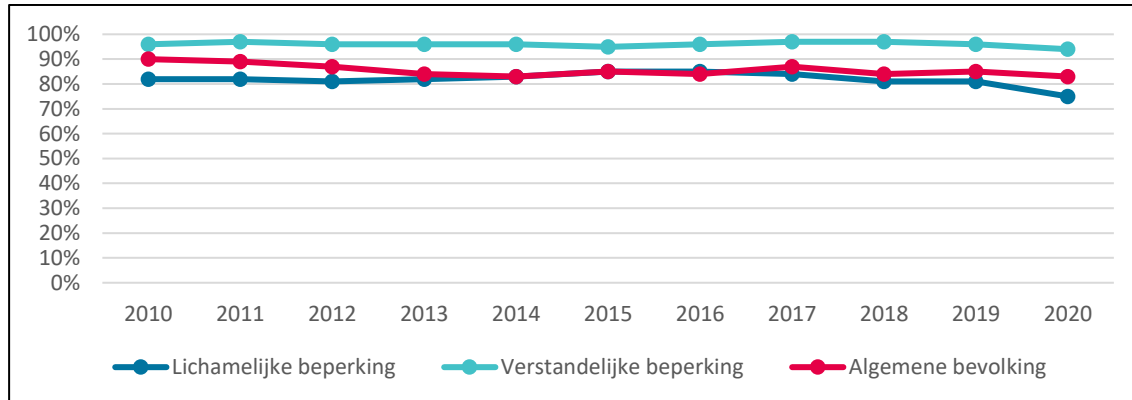
Mensen met een lichamelijke beperking in 2020 minder contact met familie

De meting van sociaal contact met familie is opgebouwd uit minimaal maandelijks fysieke ontmoetingen met (klein)kinderen en (schoon)familie. Het betreft mensen die niet in hetzelfde huis wonen. Bij mensen met een lichamelijke beperking is er tussen 2019 en 2020 een afname in het minimaal maandelijks ontmoeten van familie (Figuur 5.2). Dit daalde van 81% in 2019 naar 75% in 2020. De afnames in maandelijks contact met familie bij mensen met een verstandelijke beperking en de algemene bevolking zijn niet significant.

Als we kijken naar de periode vóór 2020, dan zien we dat mensen met een lichamelijke beperking al minder contact met familie hadden dan de andere groepen. Door de significante daling in 2020 is dat verschil nog groter geworden. Mensen met een verstandelijke beperking hebben in alle jaren meer contact met familie dan mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking. Het

aandeel mensen dat minimaal maandelijks contact heeft met familie was tussen 2010 en 2019 bij alle groepen stabiel.

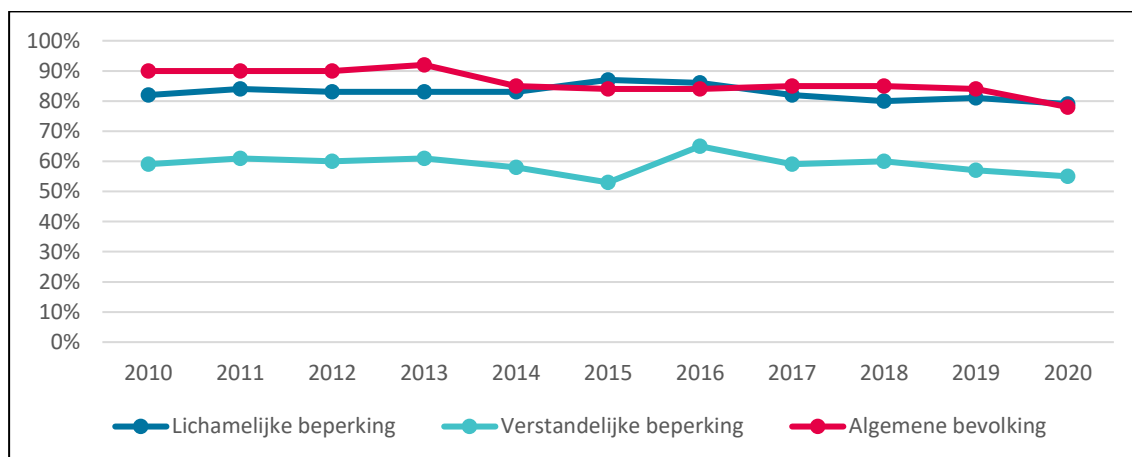
Figuur 5.2 Aandeel van mensen met een lichamelijke beperking, verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat maandelijks fysiek contact met familie heeft in de periode 2010-2020 (percentages)

Contact met vrienden of goede kennissen stabiel bij mensen met een beperking

Het aandeel mensen dat minimaal maandelijks contact heeft met vrienden of goede kennissen bleef tussen 2010 en 2020 in alle groepen stabiel (Figuur 5.3). Bij mensen met een verstandelijke beperking is ook onderzocht in hoeverre de vrienden of goede kennissen met wie zij contact hebben zelf ook een verstandelijke beperking hebben. Voor 78% van de mensen met een verstandelijke beperking die maandelijks vrienden of goede kennissen ontmoeten, geldt in 2020 dat sommige of de meeste vrienden of goede kennissen ook een verstandelijke beperking hebben. In 2019 gold dat voor 79%.

Figuur 5.3 Aandeel van mensen met een lichamelijke beperking, verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat maandelijks fysiek contact met vrienden of goede kennissen heeft in de periode 2010-2020 (percentages)

Tussen 2010 en 2019 bleef ook het aandeel mensen met een beperking dat maandelijks contact had met vrienden of goede kennissen stabiel. Het aandeel mensen met een verstandelijke beperking dat maandelijks contact heeft met vrienden of goede kennissen ligt wel een stuk lager vergeleken met mensen met een lichamelijke beperking. In de algemene bevolking was tussen 2010 en 2019 een afname in het aandeel mensen dat maandelijks contact had met vrienden of kennissen. Door de daling bij de algemene bevolking werd het verschil tussen de algemene bevolking en mensen met

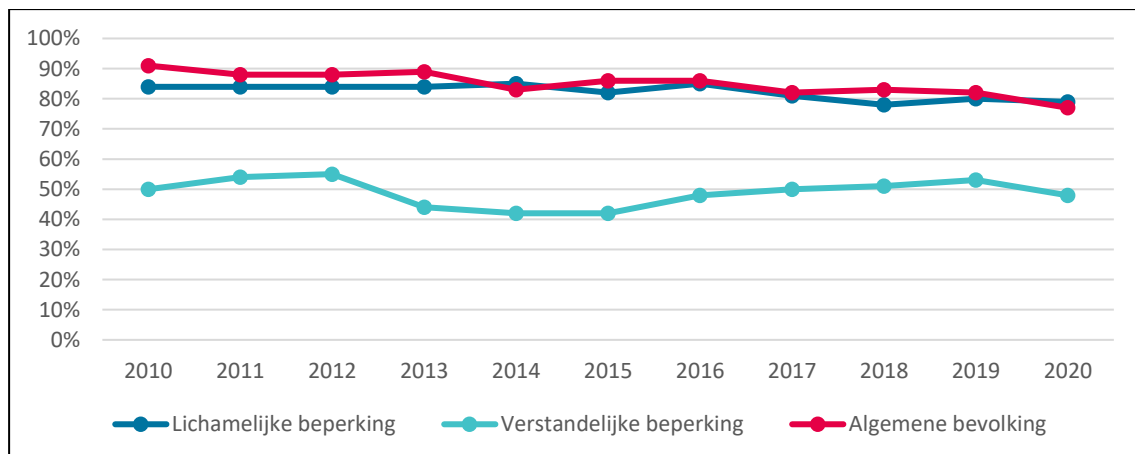
een lichamelijke of verstandelijke beperking in het maandelijks contact hebben met vrienden of kennissen kleiner.

5.3 Sociale contacten in de buurt

Tevredenheid over contact met buurtgenoten

In 2020 heeft 79% van de mensen met een lichamelijke beperking en 77% van de algemene bevolking minstens maandelijks contact met buurtgenoten, terwijl dat voor slechts 48% van de mensen met een verstandelijke beperking geldt (Figuur 5.4). Bij alle groepen zijn er tussen 2019 en 2020 geen significante verschillen in contact met buurtgenoten. Voor 35% van de mensen met een verstandelijke beperking geldt dat sommige of de meeste buurtgenoten waarmee ze contact hebben ook een verstandelijke beperking hebben, in 2019 was dit 48%. Het merendeel van de mensen met een lichamelijke beperking (85%) en de algemene bevolking (78%) vindt in 2020 dat ze voldoende contact en ontmoetingen hebben met hun buurtgenoten. 7% van de mensen met een lichamelijke beperking wil de buurtgenoten die ze goed kennen vaker zien en wil graag meer nieuwe mensen uit de buurt ontmoeten, bij de algemene bevolking is dat iets meer dan 1 op de 10. Voor zowel mensen met een lichamelijke beperking als de algemene bevolking geldt dat een zeer klein aandeel (1%) minder vaak contact met hun buurtgenoten zou willen.

Figuur 5.4 Aandeel van mensen met een lichamelijke beperking, verstandelijke beperking en de algemene bevolking dat maandelijks fysiek contact met buurtgenoten heeft in de periode 2010-2020 (percentages)

Als we kijken naar de ontwikkelingen in contact met buurtgenoten tussen 2010 en 2019, zien we een afname bij mensen met een lichamelijke beperking en bij de algemene bevolking. Bij mensen met een verstandelijke beperking zien we verschillende fluctuaties, maar op de lange termijn is het contact met buurtgenoten stabiel. Door de jaren heen hebben zij wel veel minder contact met buurtgenoten dan de andere groepen. Door de sterke(re) daling bij de algemene bevolking is het verschil met mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking in het contact met buurtgenoten kleiner geworden.

Sociale cohesie in de buurt in 2020

Door de coronamaatregelen speelde het leven zich voor veel mensen plotseling grotendeels in en rondom huis af. Hierdoor waren mensen meer aangewezen op buurtbewoners en -initiatieven, wat raakt aan het thema sociale cohesie. Sociale cohesie is de mate van verbondenheid binnen groepen

in de samenleving en wordt ook wel de lijm genoemd die de leden van een sociaal systeem bij elkaar houdt (Dekker & Bolt, 2005; Kawachi & Berkman, 2000). Dit sociale systeem kan bijvoorbeeld een familie, organisatie of de maatschappij in zijn geheel zijn, maar meestal wordt het in de context van de buurt gezien. Om de sociale cohesie in de buurt in 2020 te onderzoeken hebben we aan mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking gevraagd of zij van mening zijn dat ze in een gezellige buurt wonen, of hun buurtgenoten op een prettige manier met elkaar omgaan of elkaar nauwelijks kennen, zij zich thuis voelen bij de buurtbewoners en of zij veel contact met hen hebben. Hier gaan we eerst op in.

Overeenkomsten en verschillen in ervaring van sociale cohesie in de buurt in 2020

Op een aantal vlakken van sociale cohesie in de buurt komen de percentages van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking overeen. In 2020 ervaart ongeveer een op de vijf van beide groepen dat zij wonen in een buurt waar buurtgenoten elkaar nauwelijks kennen. 63% van beide groepen voelt zich thuis bij hun buurtgenoten en ruim een derde (37% van de mensen met een lichamelijke beperking en 41% van de algemene bevolking) heeft veel contact met andere buurtbewoners. Daarentegen liggen de percentages van de twee groepen op twee andere vlakken verder uit elkaar in 2020. Zo geeft 66% van de mensen met een lichamelijke beperking en 45% van de algemene bevolking aan dat de mensen in de buurt op een prettige manier met elkaar omgaan. Daar staat tegenover dat 45% van de mensen met een lichamelijke beperking en 73% van de algemene bevolking vindt dat ze in een gezellige buurt wonen waar mensen elkaar helpen en dingen samendoen.

‘Een prettige flat, fijne en rustige burens. We houden een oogje in het zeil en letten op elkaar.’

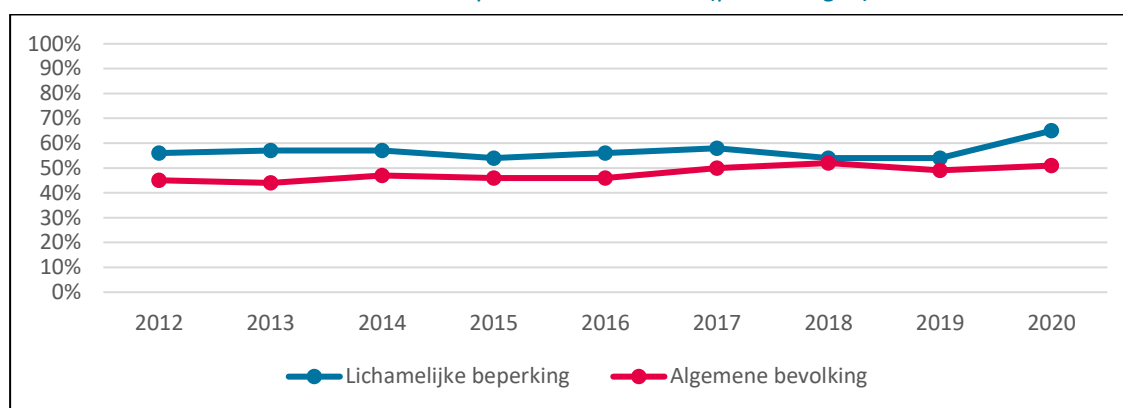
Panellid met een lichamelijke beperking, 2020

5.4 Eenzaamheid

Mensen met een lichamelijke beperking in 2020 vaker eenzaam

Een mogelijk gevolg van de coronamaatregelen, zoals fysiek afstand houden en het beperken van sociale contacten, is een toename in eenzaamheid. Het aandeel mensen met een lichamelijke beperking dat eenzaamheid ervaart steeg van 54% in 2019 naar 65% in 2020 (Figuur 5.5). Er was geen stijging in eenzaamheid bij de algemene bevolking. Zowel in 2019 als in 2020 gaf ongeveer de helft van de mensen in de algemene bevolking aan eenzaam te zijn. Hierdoor is het verschil in eenzaamheid tussen mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking groter geworden dan voor corona. Specifiek gevraagd naar de omstandigheden rondom corona, geeft in 2020 33% van de mensen met een lichamelijke beperking aan zich enigszins of zeer eenzaam te voelen door toedoen van de coronapandemie. Bij de algemene bevolking is dat 24%.

Figuur 5.5 Aandeel van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking dat eenzaamheid ervaart in de periode 2012-2020 (percentages)

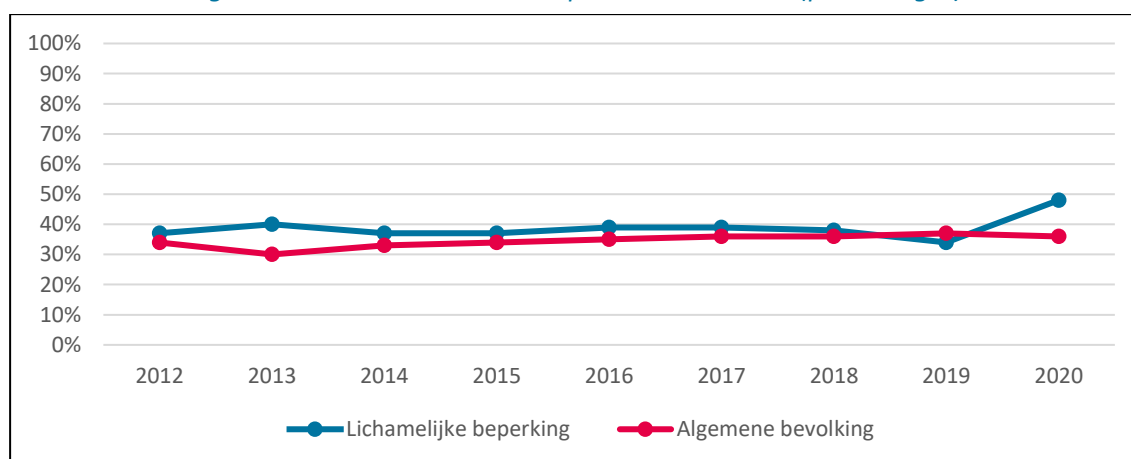

Figuur 5.5 geeft ook inzicht in de ontwikkelingen in eenzaamheid. Cijfers over eenzaamheid zijn gemeten vanaf 2012. Voor beide groepen geldt dat het aandeel mensen dat eenzaam was in de periode 2012-2019 stabiel bleef. Tussen 2012 en 2019 ligt eenzaamheid bij mensen met een lichamelijke beperking rond de 55%, wat in alle jaren hoger is dan bij de algemene bevolking.

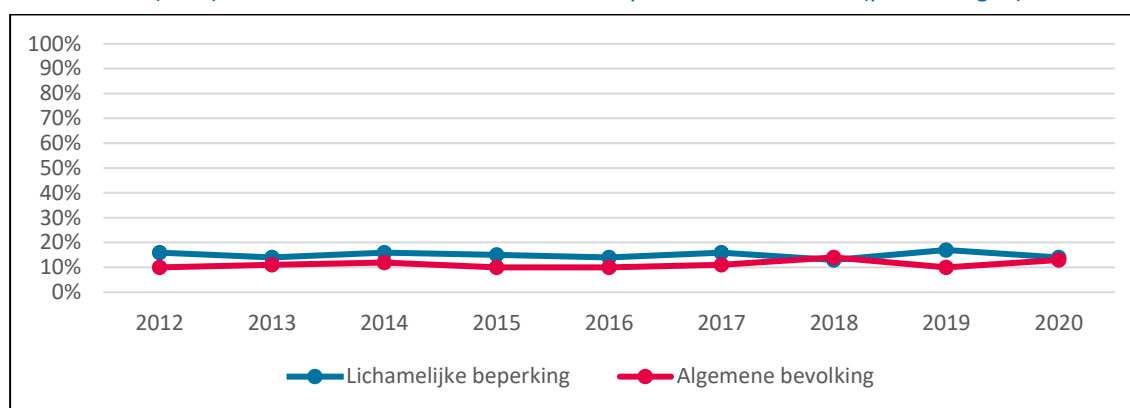
Stijging komt voort uit sterke toename matige eenzaamheid

Wanneer eenzaamheid wordt uitgesplitst naar matige en (zeer) sterke eenzaamheid, zien we tussen 2019 en 2020 een flinke toename (14 procentpunt) in matige eenzaamheid bij mensen met een lichamelijke beperking, waar dit bij de algemene bevolking stabiel blijft (Figuur 5.6). In 2020 voelde 36% van de algemene bevolking en 48% van de mensen met een lichamelijke beperking zich matig eenzaam. De stijging in eenzaamheid bij mensen met een lichamelijke beperking kwam met name voort uit mensen die eerst niet eenzaam waren, maar zich tijdens de coronapandemie wel matig eenzaam voelden. Zowel bij de algemene bevolking als bij mensen met een lichamelijke beperking is er tussen 2019 en 2020 geen verschil in het aandeel dat (zeer) sterk eenzaam is (Figuur 5.7).

Figuur 5.6 Aandeel van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking dat matige eenzaamheid ervaart in de periode 2012-2020 (percentages)

Figuur 5.7 Aandeel van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking dat (zeer) sterke eenzaamheid ervaart in de periode 2012-2020 (percentages)

Bij de algemene bevolking en mensen met een lichamelijke beperking is zowel matige als (zeer) sterke eenzaamheid tussen 2012 en 2019 stabiel gebleven (Figuur 5.6 en Figuur 5.7). Wel is er in de meeste jaren in deze periode meer matige en (zeer) sterke eenzaamheid onder mensen met een lichamelijke beperking vergeleken met de algemene bevolking. Door de stijging in 2020 in matige eenzaamheid onder mensen met een lichamelijke beperking is dit verschil met de algemene bevolking nog groter geworden.

‘Mis heel erg een knuffel of arm om me heen.’

Panellid met een lichamelijke beperking, 2020

Ruim een kwart van de mensen met een verstandelijke beperking was in 2018 eenzaam

Er zijn geen gegevens over eenzaamheid onder mensen met een verstandelijke beperking beschikbaar voor 2019 en 2020. De verwachting is dat eenzaamheid onder mensen met een verstandelijke beperking is gestegen tijdens de coronapandemie. In de vraaggesprekken die naasten zelf met mensen met een verstandelijke beperking hebben gevoerd in 2020, kwam vooral naar voren dat men moeite had met het gebrek aan sociale en fysieke contacten en het afstand houden. Uit de interviews die in 2018 met mensen met een verstandelijke beperking zijn afgenomen, kwam naar voren dat iets meer dan een kwart (27%) van de mensen met een verstandelijke beperking eenzaam is. Ter vergelijking, in 2018 was 54% van de mensen met een lichamelijke beperking en 52% van de algemene bevolking eenzaam. Van de mensen met een verstandelijke beperking die in 2018 eenzaam zijn, is bijna drie kwart (72%) soms eenzaam, ongeveer een vijfde (21%) vaak eenzaam en geeft een kleine groep (4%) aan (bijna) altijd eenzaam te zijn. De mensen met een verstandelijke beperking die eenzaam zijn geven onder andere aan dat ze zich 's avonds of in het weekend wel eens eenzaam voelen of wanneer ze denken aan hun overleden ouders of familieleden. Zij geven ook aan hun begeleiding of medebewoners te roepen of af te spreken met vrienden om zich minder eenzaam te voelen.

5.5 Sociale en emotionele eenzaamheid

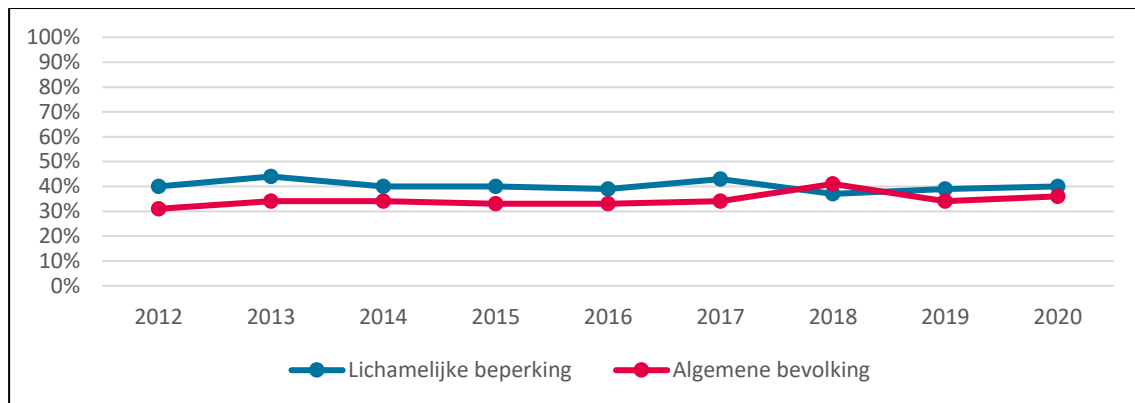
Eenzaamheid wordt doorgaans opgedeeld in sociale en emotionele eenzaamheid. Sociale eenzaamheid ontstaat als iemand meer behoefte heeft aan contact met andere mensen. Bijvoorbeeld wanneer iemand geen vrienden heeft om mee af te spreken wanneer diegene daar wel

behoefte aan heeft. Het sociale netwerk is dan kleiner dan gewenst. Emotionele eenzaamheid ontstaat als er een sterk gemis is aan een emotioneel hechte band met iemand. Bijvoorbeeld wanneer de partner overleden is. Het gaat niet om het al dan niet hebben van contact met andere mensen, maar om de kwaliteit van dat contact (De Jong Gierveld & Van Tilburg, 2007). Beide vormen van eenzaamheid zijn uitgevraagd onder mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking. Voor mensen met een verstandelijke beperking zijn deze gegevens niet beschikbaar (zie Methodebijlage).

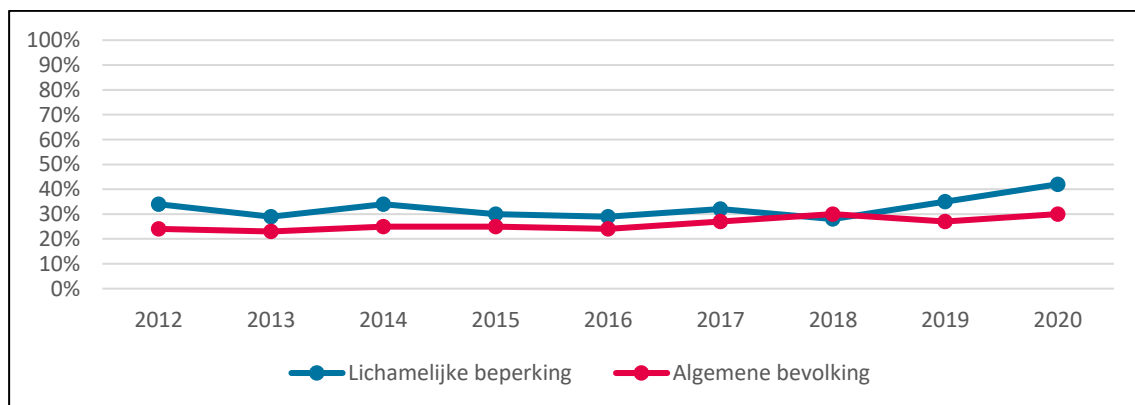
Sterke toename emotionele eenzaamheid bij mensen met een lichamelijke beperking in 2020

Het aandeel mensen met een lichamelijke beperking dat eenzaam is, is bij zowel sociale als emotionele eenzaamheid hoger dan bij de algemene bevolking. Tussen 2019 en 2020 neemt sociale eenzaamheid onder beide groepen iets toe, maar dat verschil is niet significant (Figuur 5.8). Wel is er een significante toename in 2020 in emotionele eenzaamheid onder mensen met een lichamelijke beperking (7 procentpunt), terwijl dit bij mensen uit de algemene bevolking stabiel blijft (Figuur 5.9). Hierdoor is het verschil in emotionele eenzaamheid tussen mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking nog groter geworden.

Figuur 5.8 Aandeel van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking dat sociale eenzaamheid ervaart in de periode 2012-2020 (percentages)

Figuur 5.9 Aandeel van mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking dat emotionele eenzaamheid ervaart in de periode 2012-2020 (percentages)

Meeste sociale en emotionele eenzaamheid bij mensen met een lichamelijke beperking

Als we kijken naar de ontwikkelingen in eenzaamheid, zien we dat zowel sociale als emotionele eenzaamheid op de lange termijn (2012-2019) stabiel blijven. Dit geldt zowel voor mensen met een

lichamelijke beperking als de algemene bevolking (Figuur 5.8 en Figuur 5.9). Sociale eenzaamheid ligt door de jaren heen bij mensen met een lichamelijke beperking meestal hoger dan bij de algemene bevolking. Alleen in 2018 is de sociale eenzaamheid in de algemene bevolking hoger (41% t.o.v. 37%). Ook emotionele eenzaamheid ligt meestal hoger bij mensen met een lichamelijke beperking dan bij de algemene bevolking. En ook hier is het jaar 2018 de uitzondering (30% t.o.v. 28%). Vanuit onze gegevens kan de afwijking in 2018 niet verklaard worden. Mogelijk komt de hogere mate van eenzaamheid in de algemene bevolking voort uit een toename in de aandacht voor het onderwerp in dat jaar (zie ook Van der Zwet & Van de Maat, 2018). Zo heeft het ministerie van VWS in dat jaar bijvoorbeeld het programma 'Eén tegen eenzaamheid' gelanceerd.

6 Slotbeschouwing

Maatschappelijke participatie is belangrijk voor het welbevinden van mensen, hun kwaliteit van leven, en de samenleving als geheel. Het overheidsbeleid en de inspanningen van maatschappelijke organisaties zijn de laatste jaren geënt op het VN-verdrag voor gelijke rechten voor mensen met een handicap. Dit heeft als doel dat mensen met een beperking op voet van gelijkheid kunnen deelnemen aan de samenleving. In het licht van de beleidscontext en de sociale en maatschappelijke context zoals die in de inleiding zijn beschreven, is het belangrijk om te onderzoeken hoe het is gesteld met de participatie vanuit de ervaring van mensen zelf. Met de Participatiemonitor houden we oog voor de naleving van het VN-verdrag Handicap en voor mensen die zich qua participatie mogelijk in een kwetsbare positie bevinden. Hieronder gaan we eerst in op de drie onderzoeksvragen van deze Participatiemonitor en daarna op de mogelijke verklaringen en de betekenis van de uitkomsten.

6.1 Conclusie

Het overkoepelende beeld van de participatie van mensen met een beperking in vergelijking met de algemene bevolking is voor de periode 2010-2019 vergelijkbaar met eerdere rapportages van de Participatiemonitor (Van Hees et al., 2018; Meulenkamp, Van der Hoek & Cardol, 2015). Op de meeste deelgebieden is de participatie relatief stabiel, maar bij mensen met een beperking lager dan bij mensen in de algemene bevolking. Door de coronapandemie is de participatie van mensen met een beperking en de algemene bevolking afgenomen. Vooral voor de mensen waarvan de participatie voor de coronapandemie al lager was, is gebleken dat zij nog minder mogelijkheden hadden in 2020.

Of mensen met een beperking naar een voorziening toe kunnen bepaalt deels of ze deze voorzieningen ook zullen bezoeken. Dit heeft te maken met toegankelijkheid van fysieke aard, zoals drempels, doorgangen en zitplaatsen, maar ook met sociale toegankelijkheid, zoals begrip en ondersteuning van andere mensen. In 2020 zien we dat deze toegankelijkheid nog niet overal is geborgd en dat de toegankelijkheid lager is als de beperking ernstiger is. Ook hebben mensen met een beperking vaak ondersteuning nodig en in sommige gevallen activiteiten die speciaal voor hen georganiseerd worden om deel te nemen aan de samenleving, wat met name in de beginfase van de coronapandemie minder mogelijk was.

Maatschappelijke participatie in 2020

Het jaar 2020 kan niet los worden gezien van de coronapandemie en alles wat dit met zich meebracht aan maatregelen om verspreiding van het virus tegen te gaan. Hier beschrijven we de gevolgen van de coronapandemie op de participatie van mensen met een beperking en de algemene bevolking in Nederland – de eerste onderzoeksvraag. Daarbij beschrijven we wat deze gevolgen tijdens het coronajaar betekenen voor het verschil in participatie tussen mensen met een beperking en de algemene bevolking – de tweede onderzoeksvraag.

Participatie in de openbare ruimte in 2019 en 2020

Bij zowel mensen met een beperking als de algemene bevolking zien we een daling in de mobiliteit tussen 2019 en 2020. De afname in mobiliteit is sterker bij mensen met een beperking dan bij de

algemene bevolking. Hierdoor is het verschil in participatie op dit gebied groter geworden. Bij alle groepen is het gebruik van een aantal buurtvoorzieningen afgenomen tussen deze twee jaren. Het bezoek aan parken en groenvoorzieningen nam echter toe bij mensen met een lichamelijke beperking. De afname in het gebruik van buurtvoorzieningen is het grootst bij mensen met een verstandelijke beperking. De achterstand van deze groep in vergelijking met de algemene bevolking op dit gebied was al groot en is hierdoor tijdens de coronapandemie nog groter geworden. Doordat mensen met een lichamelijke beperking in 2020 meer parken en groenvoorzieningen zijn gaan gebruiken is de achterstand in het algehele gebruik van buurtvoorzieningen ten opzichte van de algemene bevolking kleiner geworden. Tot slot is ook uitgaan bij alle groepen afgenomen tussen 2019 en 2020. Deze afname is het grootst bij mensen met een verstandelijke beperking. Het verschil met de algemene bevolking was voor deze groep al het grootst en is dus groter geworden. Het verschil in uitgaan tussen mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking is gelijk gebleven.

Vrijtijdsbesteding in 2019 en 2020

De deelname aan culturele verenigingsactiviteiten door mensen met een beperking is afgenomen tussen 2019 en 2020. Dit was niet het geval bij de algemene bevolking. Hoewel mensen met een verstandelijke beperking op dit gebied in 2020 nog steeds meer participeren dan de algemene bevolking, is dit verschil wel afgenomen door de sterke daling. Ondanks de daling bij mensen met een lichamelijke beperking ligt de deelname aan culturele verenigingsactiviteiten nog steeds nagenoeg gelijk aan die van de algemene bevolking. De participatie op het gebied van sportverenigingen en religieuze bijeenkomsten daalde sterk bij mensen met een verstandelijke tussen 2019 en 2020. Bij de andere groepen bleef dit gelijk. Voor de coronapandemie participeerden mensen met een verstandelijke beperking meer op het gebied van sportverenigingen en religieuze bijeenkomsten dan de algemene bevolking, maar door de sterke daling bij mensen met een verstandelijke beperking ligt dat op beide gebieden nu lager dan de algemene bevolking. De deelname aan cursussen bleef tussen 2019 en 2020 bij alle drie de groepen stabiel. Aangezien voor alle groepen de deelname aan cursussen stabiel is gebleven, blijft de participatie van mensen met een verstandelijke beperking in 2020 nog steeds ver achter bij de andere groepen.

Doen van betaald werk in 2019 en 2020

In het rapport is de ontwikkeling in het doen van betaald werk onderzocht voor mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking. Op het vlak van betaald werk bestaat het grootste verschil in participatie tussen deze groepen. In 2020 hadden twee keer zoveel mensen tussen de 18 en 65 jaar oud in de algemene bevolking betaald werk dan in dezelfde leeftijdsgroep van mensen met een lichamelijke beperking. Het aandeel mensen met betaald werk was in beide groepen in 2020 stabiel ten opzichte van 2019. Hierdoor blijft het verschil tussen mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking hetzelfde. De mensen met een lichamelijke beperking die betaald werk willen doen geven aan meer ondersteuning nodig te hebben om dit te kunnen verwezenlijken. Ook hebben de coronamaatregelen invloed gehad op de werkomstandigheden, zo moest er vooral veel thuis worden gewerkt. Het gebruik van bijvoorbeeld mondkapjes en handschoenen maakte het werk voor sommige werknemers met een lichamelijke beperking zwaarder en de sociale contacten op het werk werden gemist.

Sociale contacten en eenzaamheid in 2019 en 2020

Het onderzoek laat zien dat mensen met een lichamelijke beperking in 2020 minder sociale contacten met familie hadden dan in 2019. Bij mensen een verstandelijke beperking en de algemene bevolking is er geen verschil tussen 2019 en 2020. Mensen met een lichamelijke beperking hadden

dit contact al minder dan de algemene bevolking en door de daling in 2020 is dit verschil nog groter geworden. Mensen met een verstandelijke beperking hadden al meer contact met familie dan de algemene bevolking en dat verschil is gelijk gebleven in 2020. Het contact met vrienden of goede kennissen blijft bij alle groepen stabiel in 2020. Dit betekent dat mensen met een verstandelijke beperking nog steeds een stuk minder contact hebben met vrienden en kennissen dan de algemene bevolking. Voor een ruime meerderheid van de mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking is minder sociaal contact één van de gevolgen van de coronamaatregelen die de meeste invloed heeft gehad op hun leven. Tussen 2019 en 2020 is een groter aandeel van mensen met een lichamelijke beperking zich eenzaam gaan voelen. Ook voor de coronapandemie kwam eenzaamheid al meer voor bij mensen met een lichamelijke beperking en door de stijging in 2020 is dit verschil met de algemene bevolking groter geworden.

Langetermijnontwikkelingen in participatie

Tot slot kijken we naar de ontwikkelingen in participatie van mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking tussen 2010 en 2019 en vergelijken deze met de ontwikkelingen in de algemene bevolking – de derde onderzoeksvraag.

Participatie in de openbare ruimte tussen 2010 en 2019

De mobiliteit van mensen met een beperking is tussen 2010 en 2019 stabiel gebleven. Bij de algemene bevolking is er alleen bij dagelijks buitenshuis komen een daling te zien in deze periode. Hoewel mensen met een beperking op dit gebied nog steeds veel minder participeren dan de algemene bevolking is het verschil over de jaren heen iets kleiner geworden. Het gebruik van buurtvoorzieningen door mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking is tussen 2010 en 2019 afgenomen. Bij mensen met een verstandelijke beperking is dit stabiel gebleven. Ondanks de afname bij de algemene bevolking participeren mensen met een verstandelijke beperking nog steeds een stuk minder op dit gebied. Op de lange termijn is uitgaan toegenomen onder mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking en stabiel gebleven bij mensen met een verstandelijke beperking. Hierdoor is de achterstand in participatie van mensen met een verstandelijke beperking op dit gebied groter geworden vergeleken met de algemene bevolking.

Vrijtijdsbesteding tussen 2010 en 2019

Bij culturele verenigingsactiviteiten vond tussen 2010 en 2019 een daling plaats bij de algemene bevolking, terwijl dit stabiel bleef bij mensen met een beperking. De algemene bevolking participeert hierdoor in verhouding tot mensen met een verstandelijke beperking nog minder. Het verschil tussen mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking blijft over de jaren heen op dit gebied minimaal. De deelname aan sportverenigingen blijft op de lange termijn bij alle groepen stabiel. Het bijwonen van religieuze activiteiten daalde tussen 2010 en 2019 alleen bij mensen met een verstandelijke beperking. Op beide gebieden blijft de participatie van mensen met een verstandelijke beperking het hoogst en van mensen met een lichamelijke beperking het laagst. Op de lange termijn nam het doen van cursussen toe bij mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking en daalde het bij mensen met een verstandelijke beperking. De participatie van mensen met een verstandelijke beperking was op dit gebied al veel lager dan de andere groepen en dat verschil is over de jaren heen nog groter geworden.

Doen van betaald werk tussen 2010 en 2019

Tussen 2010 en 2019 is er stabiliteit in het doen van betaald werk bij mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking. In alle jaren heeft een kleiner aandeel van de mensen met een

lichamelijke beperking betaald werk dan in de algemene bevolking. Omdat er bij beide groepen geen toe- of afname op de lange termijn is, is dit verschil gelijk gebleven.

Sociale contacten tussen 2010 en 2019 en eenzaamheid tussen 2012 en 2019

Over de jaren heen heeft van alle groepen nagenoeg iedereen maandelijks sociaal contact. Tussen 2010 en 2019 is er alleen een licht dalende trend bij de algemene bevolking. Het aandeel dat maandelijks sociaal contact heeft met familie is bij alle groepen stabiel tussen 2010 en 2019. Het aandeel is bij mensen met een verstandelijke beperking het grootst. Het contact met vrienden en goede kennissen is bij mensen met een beperking stabiel en bij de algemene bevolking afgenomen op de lange termijn. Hierdoor is de participatie van mensen met een beperking op dit gebied steeds meer gelijk geworden aan de participatie in de algemene bevolking, maar mensen met een verstandelijke beperking blijven nog steeds ver achter. Het contact met buurtgenoten is tussen 2010 en 2019 afgenomen bij mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking. Bij mensen met een verstandelijke beperking is dit stabiel gebleven. Door de jaren heen hebben zij wel veel minder contact met buurtgenoten dan de andere groepen. Door de sterke(re) daling bij de algemene bevolking is het verschil met mensen met een beperking kleiner geworden. Voor mensen met een lichamelijke beperking en de algemene bevolking bleef eenzaamheid tussen 2012 en 2019 stabiel, maar in alle jaren ligt eenzaamheid iets hoger voor mensen met een lichamelijke beperking.

6.2 Discussie

In deze discussie reflecteren we op een aantal resultaten en op wat ze betekenen voor inclusiviteit en voor deelname aan een samenleving waarin mensen op gelijke voet kunnen participeren zonder fysieke of sociale obstakels te ervaren.

Aandacht nodig voor de situatie van mensen met een verstandelijke beperking

Hoe kan het dat we vooral bij mensen met een verstandelijke beperking in 2020 zo'n sterke afname in participatie zien, juist op de gebieden waar hun participatie daarvoor relatief hoog was? Mensen met een verstandelijke beperking en hun naasten zien zelf vooral de sterke afschaling van dagbesteding als voornaamste reden van de afname. Vooral in de beginfase van de pandemie ging de dagbesteding vrijwel geheel op slot en het vervoer er naartoe stopte eveneens (Verkaik, Van Schelven & Boeije, 2020). Een bijkomende verklaring is dat veel mensen met een verstandelijke beperking in hun vrije tijd gebruik maken van activiteiten die speciaal voor de doelgroep georganiseerd zijn (Knapen et al., 2022). Veel van deze activiteiten gingen niet door. Dit betreft bijvoorbeeld religieuze bijeenkomsten en sport- en verenigingsactiviteiten. Deze activiteiten die speciaal voor de doelgroep worden georganiseerd kunnen normaal gesproken goed worden afgestemd op hun mogelijkheden (Schrijver, Van Eden, Damhuis, & Hofman, 2022), maar tijdens corona had het tot gevolg dat mensen met een verstandelijke beperking weinig alternatieven hadden. Zij kwamen hierdoor in een kwetsbare positie terecht. Mensen met een verstandelijke beperking gaven aan deze veranderingen moeilijk te vinden en er soms van in de war te raken (Boeije, Zonneveld, & Voss, 2022). Zeker voor deze groep blijft het zeer belangrijk om te investeren in een goed aanbod van ondersteuning en dagbesteding. Ook is het belangrijk de aanpak tijdens de coronapandemie goed te evalueren en daarvan te leren voor toekomstige crises, zoals door verschillende betrokken organisaties is gedaan.

Weer participeren na de coronacrisis

Participatie van de algemene bevolking kan snel bijtrekken met het versoepelen en verdwijnen van de coronamaatregelen. Dankzij de versoepelingen in de loop van 2021 lag bijvoorbeeld de omzet in de horeca in het derde kwartaal van 2021 weer bijna op het niveau van voor het uitbreken van de coronacrisis (CBS, 2021b). Maar mensen met een chronische ziekte of beperking lopen vaak extra risico bij een coronabesmetting en sommigen ervaren minder bescherming van het vaccin. Dit kan ervoor zorgen dat zij juist minder gaan participeren wanneer er weer meer mogelijk is. De reactie van mensen met een chronische aandoening op versoepelingen van februari 2022, bevestigen het beeld dat versoepelingen voor hen juist een beperking betekenen (Von Piekartz, 2022).

Sociale toegankelijkheid speelt een grote rol in het herstellen van de participatie na de coronapandemie. Het is belangrijk dat iedereen zich in de openbare ruimte prettig voelt en de vrijheid ervaart om deel te nemen. Mensen met een beperking kunnen zich extra kwetsbaar voelen als maatregelen worden losgelaten en zij ervaren soms onbegrip voor hun situatie vanuit de samenleving en de overheid (Ieder(in), 2022; Kopinga, 2022). Mede uit deze monitor blijkt dat aandacht voor herstel van participatie na de crisis belangrijk is, evenals het monitoren van het tempo waarmee dat gebeurt. Aandacht voor het bevorderen van begrip in de samenleving blijft nodig, zoals in de vervolgaanpak van het programma Onbeperkt meedoen! en de Visie 2030 van de VGN (VGN, 2020) al gebeurt.

Arbeidsparticipatie blijft ook op krappe arbeidsmarkt achter

Het aantrekken van nieuw personeel in 2020 was het meest genoemde knelpunt waar werkgevers tegenaan liepen (SCP, 2022). Ondanks de grote werkgelegenheid zien we dat mensen met een lichamelijke beperking minder profiteren van de krappe arbeidsmarkt dan de algemene beroepsbevolking. Uit deze monitor komt het beeld naar voren dat de positie van mensen met een beperking op de arbeidsmarkt achterblijft bij de algemene bevolking en dat zij deze afstand de afgelopen jaren niet hebben kunnen inhalen. Deze resultaten sluiten aan bij wat andere onderzoekers het 'inclusietekort' noemen; in Nederland is de arbeidsparticipatie relatief hoog, maar specifieke groepen staan langs de zijlijn. Daarmee is de werkende beroepsbevolking niet representatief voor de gehele beroepsbevolking (OECD, 2019; Wilthagen & Stolp, 2021).

Voor een deel van de mensen met een lichamelijke beperking is betaald werk in combinatie met hun gezondheidsproblemen niet haalbaar. Degenen die geen betaald werk hebben, maar dit wel zouden willen en kunnen, hebben praktisch allemaal ondersteuning nodig om aan het werk te kunnen gaan. De evaluatie van de Participatiewet enige jaren geleden liet zien dat de doelstelling van de Participatiewet om de kansen op werk te vergroten, nog niet was gerealiseerd (Kromhout, Van Echtelt & Feijten, 2020; Van Echtelt et al., 2019). Belangenorganisaties geven aan dat dit voortkomt uit de kleine groep mensen met een arbeidsbeperking die daadwerkelijk tot de doelgroep van de banenafpraak horen (Manifest banenafpraak, 2022). Veel mensen met een arbeidsbeperking vallen hierdoor nu tussen wal en schip in hun zoektocht naar een passende baan. Werkgevers geven de voorkeur aan sollicitanten die onder de banenafpraak vallen om hun quotum te behalen en omdat die keuze financiële en aanvullende ondersteuning met zich meebrengt (Knapen, Grosscurt, Van Schelven & Boeije, 2020a; Manifest banenafpraak, 2022).

Hoewel steeds meer werkgevers aangeven positief te staan tegenover het aannemen van mensen met een arbeidsbeperking, vertaalt dit zich nog niet in een toename van het aantal organisaties dat deze stap ook daadwerkelijk zet. De meest genoemde reden hiervoor is dat er geen geschikte functies beschikbaar zijn. Ook de onbekendheid met en onduidelijkheid van (subsidie)regelingen is een drempel voor werkgevers om mensen met een beperking aan te nemen (Knapen et al., 2020a; SCP, 2022). De coronacrisis heeft mogelijk bestaande uitsluitingsmechanismen versterkt,

bijvoorbeeld dat mensen met een beperking niet als volwaardige medewerkers worden gezien, waardoor werkgevers vooral mensen aannemen met wie ze denken weinig risico te lopen (de zgn. ‘normmedewerker’; De Jong et al., 2021).

Om mensen met een beperking duurzaam naar werk toe te leiden en voor werk te behouden, bepleit de SER (2022) een actief en langdurig arbeidsmarktbeleid om een betere organisatie van het werk en goed werkgeverschap voor mensen met een beperking te regelen. Stimulering van werkgevers om in onbenut arbeidspotentieel te investeren en verduidelijking rondom overheidsregelingen kunnen bijdragen aan het bevorderen van de arbeidsparticipatie van mensen met een beperking. Ook de grote vraag naar personeel en het hybride werken dat sinds de coronapandemie in opkomst is, bieden kansen om mensen met een beperking aan het werk te krijgen en te houden.

Participatie en sociale cohesie belangrijk om eenzaamheid tegen te gaan

Onderzoek laat zien dat er tijdens de coronapandemie evenveel contact was met de mensen binnen het eigen huishouden, maar dat het contact met vrienden, kennissen en familieleden daarbuiten afnam (Lodder, Van Scheppingen, De Caluwé, & Reitz, 2020). Juist deze afstand van familie en vrienden had grote invloed, omdat het dagelijkse ritme en de diversiteit aan contacten die daarbij horen verstoord worden (Machielse, 2020). Ook deze monitor laat zien dat het gemis aan sociale contacten werd ervaren als één van de grootste voortvloeisels van de coronapandemie. Een afname in contacten kan zich ook uiten in een toename van eenzaamheid onder mensen met een lichamelijke beperking. Zij waren voor de coronapandemie ook al eenzamer dan de algemene bevolking. Wanneer mensen hulp en ondersteuning van hechte contacten missen, kan dat tot (meer) emotionele eenzaamheid leiden (Van Tilburg, 2007). Mogelijk is door de coronapandemie deze hulp en ondersteuning verminderd, wat heeft bijgedragen aan gevoelens van emotionele eenzaamheid. Ook maatschappelijk sentiment kan een oorzaak zijn van emotionele eenzaamheid, bijvoorbeeld wanneer door negatieve beeldvorming over mensen met een beperking het maken van betekenisvol contact wordt belemmerd (Van de Maat, De Vries & Van der Zwet, 2020).

Zowel diepgaande en emotionele contacten als (v)luchtige en fysieke contacten dragen bij aan het gevoel van verbondenheid met anderen. Dit gevoel van verbondenheid is belangrijk in moeilijke tijden, omdat het kan helpen om te gaan met spanningen en onzekerheid (Machielse, 2020). In de monitor zien we dat meer mensen met een lichamelijke beperking tijdens de coronapandemie vinden dat buurtgenoten op een prettige manier met elkaar omgaan dan mensen in de algemene bevolking. Daarentegen is het aandeel mensen met een lichamelijke beperking dat ervaart in een buurt te wonen waar mensen elkaar helpen en dingen samen doen lager. Uit onderzoek van de VNG (2021) bleek dat de meerderheid van de Nederlanders vertrouwen heeft in de burens en dat buurtcohesie stabiel was tijdens de coronapandemie (VNG, 2021). Zeker voor de groep mensen die moeite heeft contacten te leggen en te behouden, blijft het belangrijk om hier alert te zijn en initiatieven te ontplooiën, bijvoorbeeld vanuit het programma Eén tegen Eenzaamheid (VWS, 2022a). Ook mensen met een beperking zelf kunnen hierin een rol spelen, en doen dat ook steeds meer, door middel van emancipatie en activisme.

Naar een inclusieve samenleving

De coronamaatregelen van 2020 zorgden ervoor dat de participatie van zowel mensen met een beperking als van de algemene bevolking afnam. Toch zien we dat vooral diegenen die voor de coronapandemie al weinig participeerden, in 2020 nog minder mogelijkheden hadden. De verwachting is dan ook dat niet iedereen op hetzelfde tempo weer uit de coronapandemie zal komen. Waar gemiddelden aangeven dat de maatschappij weer herstelt, kan dit beeld er voor specifieke groepen heel anders uitzien. Mensen uit deze groepen hebben op sommige gebieden meer aandacht en ondersteuning nodig om (weer) te kunnen participeren dan anderen (Kraaij-

Dirkzwager, Haagen, & Dückers, 2021). Zo blijkt uit ons eigen onderzoek dat mensen met een beperking zich nog kwetsbaar voelen in de openbare ruimte, en dat met name mensen met een verstandelijke beperking relatief veel kansen op participatie hebben gemist in 2020. Ander onderzoek laat onder meer zien dat door de coronapandemie de kansenongelijkheid van jonge starters op de arbeidsmarkt is toegenomen (Bussink, Vervliet, Ter Weel, De Winter-Koçak, & Soeterik, 2022). Waar over het algemeen de baankansen van jongeren nu beter zijn dan voor de coronapandemie, zijn deze voor specifieke groepen, waaronder jongeren met een gezondheidsbeperking, juist verslechterd.

Maar ook vóór de coronapandemie konden bepaalde groepen al structureel minder goed meekomen. Voor een inclusieve samenleving is het nodig om voorbij de gemiddelden te kijken en de samenleving vorm te geven zonder drempels. Dat houdt in dat er algemeen beleid wordt gemaakt dat voor iedereen werkt, waardoor maatwerk voor specifieke groepen niet (meer) nodig is (zie ook Gebhardt & Feijten, 2022; Nationale Ombudsman, 2021). Meer inclusie begint dan ook met de 'menselijke maat', een oproep die de afgelopen tijd in Nederland steeds sterker wordt. Het SCP pleitte er onlangs voor dat overheden bij het ontwikkelen van beleid meer rekening gaan houden met de verschillen tussen mensen en hoe beleid voor hen uitpakt (Putters, 2022). Want volwaardig participeren hoeft niet voor iedereen hetzelfde te zijn. Het gaat om de kansen en de vrijheid om de eigen wensen en talenten te ontwikkelen (Van Campen & Olsthoorn, 2022). Bijvoorbeeld door bij de bevordering van arbeidsparticipatie de werknemer of werkzoekende centraal te stellen. Hierdoor worden talenten erkend en gewaardeerd en worden mensen in de gelegenheid gesteld om deze talenten in te zetten en te ontwikkelen (Wilthagen & Stolp, 2021).

Alleen vanuit de mensen zelf is het mogelijk om een goed beeld te krijgen van de behoeften op het gebied van participatie en de mogelijkheden. Beleid dat bij de realisering van het VN-verdrag Handicap uitgaat van een diversiteit aan mensbeelden, kan bijdragen aan het vergroten van gelijkheid op de terreinen die in deze monitor zijn beschreven.

Literatuur

- Andriessen, I., Hoegen Dijkhof, J., Van der Torre, A., Van den Berg, E., Pulles, I., Iedema, J., & De Voogd-Hamelink, M. (2020). *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Den Haag: SCP.
- Aroogh, M.D., & Shahboulaghi, F.M. (2019). Social Participation of Older Adults: A Concept Analysis. *International journal of community-based nursing and midwifery*, 8(1), 55-72.
- Boeije, H., Zonneveld, E., & Voss, H. (2022). "Ik wou dat het gewoon was": beleving en gevolgen van de coronapandemie voor mensen met een verstandelijke beperking. *NTZ*, 4, 129-140.
- Bosselaar, H. (2020). *Met andere ogen. Onderzoekers over 5 jaar Participatiewet*. Amsterdam: Boom Lemma.
- Brabers, A.E.M., & De Jong, J.D. (2022). *Nivel Consumentenpanel Gezondheidszorg: basisrapport met informatie over het panel 2022*. Utrecht: Nivel.
- Bussink, H., Vervliet, T., Ter Weel, B., De Winter-Koçak, S., & Soeterik, I. (2022). *Een onverwacht valse start op de arbeidsmarkt*. Amsterdam: SEO economisch onderzoek en Verwey-Jonker instituut.
- Cardol, M. (2013). *Disability studies en participatie: een pleidooi voor diversiteit*. Rotterdam: Rotterdam University Press.
- Cardol, M., De Jong, B.A., & Ward, C.D. (2002). On autonomy and participation in rehabilitation. *Disability and rehabilitation*, 24(18), 970-974.
- CBS (2021a). *Daling aantal flexwerknemers afgevlakt na begin coronacrisis*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/20/daling-aantal-flexwerknemers-afgevlakt-na-begin-coronacrisis>.
- CBS (2021b). *Omzet horeca bijna terug op niveau pre-corona*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/48/omzet-horeca-bijna-terug-op-niveau-pre-corona>.
- Cloïn, M., Van den Broek, A., Van den Dool, R., De Haan, J., De Hart, J., Van Houwelingen, P., Spit, J. (2013). *Met het oog op de tijd: een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders*. Den Haag: SCP.
- Coalitie voor Inclusie (2022). *Wat is inclusie?* <https://coalitievoorinclusie.nl/vn-verdrag-handicap/wat-is-inclusie/>.
- College voor de Rechten van de Mens (2020). *Participatie van mensen met een beperking bij de totstandkoming van wetgeving en beleid. Jaarlijkse rapportage over de naleving van het VN-verdrag handicap in Nederland 2020*. Utrecht: CvdRvdM.
- College voor de Rechten van de Mens (2021). *Monitor Discriminatiezaken*. Utrecht: CvdRvdM.
- Commissie Arbeidsparticipatie (2008). *Naar een toekomst die werkt*. Rotterdam: Commissie Arbeidsparticipatie.
- Darcy, S., & Dowse, L. (2013). In search of a level playing field – the constraints and benefits of sport participation for people with intellectual disability. *Disability & Society*, 28(3), 393-407.

- De Jong, M., Ghorashi, H., Lovert, T., Mars, K., Van Rooij, E., & Üstüner, E. (2021). Naar een inclusieve arbeidsmarkt: vijf paradoxen. *Sociale vraagstukken*. <https://www.socialevraagstukken.nl/naar-een-inclusieve-arbeidsmarkt-vijf-paradoxen/>.
- De Jong Gierveld, J., & Van Tilburg, T. (2007). *Zicht op eenzaamheid: Achtergronden, oorzaken en aanpak*. Assen: Van Gorcum.
- De Klerk, M.M.Y., Fernee, H., Woittiez, I., & Ras, M. (2012). *Factsheet mensen met lichamelijke of verstandelijke beperkingen*. Den Haag: SCP.
- De Putter, I., Swinkels, I., Hutting, N., Van Dale, D., Heerkens, Y., & Rijken, M. (2018). *Beter werken. Online zelfmanagementondersteuning gericht op werken met een chronische ziekte, aandoening of stoornis*. Utrecht: Nivel.
- Dekker, K., & Bolt, G. (2005). Social cohesion in post-war estates in the Netherlands: Differences between socioeconomic and ethnic groups. *Urban Studies*, 42(13), 2447-2470.
- Dekker, R., Fouarge, D., & Schils, T. (2008). Concurrentie tussen arbeidsmarkt- en maatschappelijke participatie. *Economisch Statistische Berichten*, 93(4538), 404-407.
- Den Brok, Y., & Lammerts, R. (2008). *Gehandicapt en geëmancipeerd*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Dijkers, M.P. (2010). Issues in the conceptualization and measurement of participation: an overview. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 91(9), S5-S16.
- Eggink, E., Woittiez, I., & De Klerk, M.M.Y. (2020). *Maatwerk in meedoen: Een vergelijking van zelfredzaamheid, hulpbronnen en kwaliteit van leven tussen mensen met en zonder een verstandelijke beperking*. Den Haag: SCP.
- Eysen, I.C., Steultjens, M.P., Dekker, J., & Terwee, C.B. (2011). A systematic review of instruments assessing participation: challenges in defining participation. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 92(6), 983-997.
- Feijten, P., Schellingerhout, R., & De Klerk, M. (2017). *Zicht op de Wmo 2015: Ervaringen van melders, mantelzorgers en gespreksvoerders*. Den Haag: SCP.
- Gebhardt, W., & Feijten, P. (2022). *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*. Den Haag: SCP.
- Grosscurt, R., Knapen, J., & Boeije, H. (2021). *Meedoen in de samenleving 2009 – 2019: update kerncijfers Participatiemonitor*. Utrecht: Nivel.
- Hammel, J., Magasi, S., Heinemann, A., Whiteneck, G., Bogner, J., & Rodriguez, E. (2008). What does participation mean? An insider perspective from people with disabilities. *Disability and rehabilitation*, 30(19), 1445-1460.
- Hazebroek, P. (Red.) (2017). *Eenzaamheid in acht*. Utrecht: Coalitie Erbij, nationale coalitie tegen eenzaamheid.
- Hiskes, A. (2019). *Het Medische Model en het Sociale Model in Disability Studies: een introductie*. Utrecht: Niets Over Ons Zonder Ons.

- Hortulanus, R.P., Machielse, A., & Meeuwesen, L. (2003). *Sociaal isolement. Een studie over sociale contacten en sociaal isolement in Nederland*. Den Haag: Elsevier.
- Hurenkamp, M., & Tonkens, E. (2020). Ontwerpprincipes voor betere burgerparticipatie. *Bestuurskunde*, 16(1), 54-63.
- Ieder(in) (2021). 4e Corona-onderzoek: Voelen mensen met een beperking of chronische aandoening zich veilig en kunnen zij hun leven weer oppakken? <https://iederin.nl/wp-content/uploads/2021/11/Onderzoeksrapportage-4e-Corona-onderzoek-Iederin-November-2021.pdf>.
- Ieder(in) (2022). *Inbreng Tweede Kamerdebat ontwikkelingen coronavirus*. <https://iederin.nl/wp-content/uploads/2022/02/Inbreng-Iederin-voor-coronadebat-16-februari.pdf>.
- Janssens, D., Lambaerts, J., Wouters, W., & Devillé, A. (2017). *Filosoferen in sociaal werk: De kracht van het niet-weten in de agogische praktijk*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Jehoel-Gijsbers, G. (2004). *Sociale uitsluiting in Nederland*. Den Haag: SCP.
- KansPlus (2016). *Vrije tijd*. Geraadpleegd op 25 april 2022, van <https://www.kansplus.nl/zorg-en-ondersteuning/vrije-tijd/>.
- Kastelein, C. (2021). *Inclusie en diversiteit: wat, waarom en hoe?* Utrecht: Movisie.
- Kawachi, I., & Berkman, L.F. (2000). Social Cohesion, Social Capital, and Health. In L.F. Berkman, I. Kawachi, & M. Glymour (Eds.), *Social Epidemiology* (pp. 174–190). Oxford: Oxford University Press.
- KHN (2018). *Actieplan toegankelijkheid horeca*. Woerden: KHN.
- Knapen, J., Breukel, J., Zonneveld, E., Hulsbosch, L., & Boeije, H. (2022). *Meting indicatoren monitoring VN-verdrag handicap*. Utrecht: Nivel.
- Knapen, J., Grosscurt, R., Van Schelven, F., & Boeije, H. (2020a). *Het werkt anders. Handreiking om de arbeidsparticipatie van mensen met een visuele of auditieve beperking te bevorderen*. Utrecht: Nivel.
- Knapen, J., Haarmann, A., Grosscurt, R., & Boeije, H. (2020b). *Meedoen in de samenleving 2008 - 2018: update kerncijfers Participatiemonitor*. Utrecht: Nivel.
- Knapen, J., Scheffer, M., & Boeije, H. (2021). *Eindrapport Eén tegen eenzaamheid: monitoring eenzaamheid, participatie en sociale cohesie onder ouderen 2015 - 2020*. Utrecht: Nivel.
- Knapen, J., Zonneveld, E., Meijer, M., Hulsbosch, L., Aussems, C., Menting, J., Boeije, H. *Monitoring VN-verdrag handicap: rapportage overkoepelende indicatoren: 2016-2021*. Utrecht: Nivel, 2022.
- Knottnerus, B., Heijmans, M., & Rademakers, J. (2021). *Inclusieve coronapreventie: uitdagingen van mensen met beperkte gezondheidsvaardigheden bij informatie en maatregelen in het kader van COVID-19*. Utrecht: Nivel.
- Kopinga, W. (2022). *Kwetsbare mensen moeten nu nog beter oppassen, maar hoe doe je dat? NOS*. <https://nos.nl/artikel/2417851-kwetsbare-mensen-moeten-nu-nog-beter-oppassen-maar-hoe-doe-je-dat>.
- Koster, X. (2021). *Waarom je relschoppers geen "idioten" moet noemen*. One World. <https://www.oneworld.nl/lezen/opinie/waarom-je-relschoppers-geen-idioten-moet-noemen/>.

- Kraaij-Dirkzwager, M., Haagen, J., & Dückers, M. (2021). Samen uit de ongetemde crisis. Goede zorg in de schaduw van corona. Diemen: ARQ.
- Kromhout, M., Van Echtelt, P., & Feijten, P. (2020). Sociaal domein op koers? Verwachtingen en resultaten van vijf jaar decentraal beleid. Den Haag: SCP.
- Lee, K., Cascella, M., & Marwaha, R. (2022). Intellectual Disability. Treasure Island, FL: StatPearls Publishing.
- Leyser, Y., & Kirk, R. (2004). Evaluating inclusion: An examination of parent views and factors influencing their perspectives. *International Journal of Disability, Development and Education*, 51(3), 271-285.
- Liebkind, K., & Jasinskaja-Lathi, I. (2000). The influence of experiences of discrimination on psychological stress. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 10(1), 1-16.
- Lodder, G., Van Scheppingen, M.A., De Caluwé, E., & Reitz, A. (2020). Eenzaamheid voorkomen in een periode van social distancing (COVID-19). Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Machielse, A. (2020). De coronacrisis en het eenzaamheidsvirus.
<https://www.coalitieerbijrotterdam.nl/2020/04/16/de-coronacrisis-en-het-eezaamheidsvirus/>.
- Manifest banenafpraak (2022). Creëer een gelijk speelveld voor mensen met een kwetsbare arbeidsmarktpositie die niet binnen de banenafpraak vallen.
https://www.startfoundation.nl/FbContent.ashx/pub_1000/downloads/v220302104542/Manifest%20banenafpraak.pdf.
- Marangos, A.M., Schellingerhout, R., Kooiker, S., Schyns, P., Cerit, H., & Vonk, F. (2020). Maatschappelijke gevolgen van corona. Verwachte gevolgen van corona voor de psychische gezondheid. Den Haag: SCP.
- Martin Ginis, K.A., Evans, M.B., Mortenson, W.B., & Noreau, L. (2017). Broadening the Conceptualization of Participation of Persons With Physical Disabilities: A Configurative Review and Recommendations. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 98(2), 395–402.
- Menting, J., Zonneveld, E., Hulsbosch, L., Aussems, C., & Boeije, H. (2021). *Monitoring Onbeperkt meedoen! Eindrapportage overkoepelende indicatoren: 2016-2020*. Utrecht: Nivel.
- Meulenkamp, T., Van der Hoek, L., & Cardol, M. (2015). Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking en ouderen. Rapportage participatiemonitor 2015. Utrecht: Nivel.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) (2021). Programma Onbeperkt meedoen!
<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/rechten-van-mensen-met-een-handicap/programma-onbeperkt-meedoen>.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) (2022a). Eén tegen eenzaamheid. Actieprogramma 2022-2025. Den Haag.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) (2022b). Kamerbrief over vervolg coördinerende aanpak implementatie van het VN-verdrag handicap.
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/04/19/kamerbrief-over-vervolg-coördinerende-aanpak-implementatie-van-het-vn-verdrag-handicap>.
- MKB Toegankelijk (2018). MKB maakt werk van betere toegankelijkheid.
<https://www.mkbtoegankelijk.nl/nieuws/14juni/>.

- Mooij, R.A. (2006). *Reinventing the Welfare State*. Den Haag: CPB.
- Morée, M. (2005). *Een EER voor de Wmo. Emancipatie-effectrapportage inzake de Wet maatschappelijke ondersteuning*. Utrecht: EIZ/NIZW.
- Movisie (2018). *6 richtlijnen voor inclusief beleid*. Geraadpleegd op 15 maart 2022, van <https://www.movisie.nl/artikel/6-richtlijnen-inclusief-beleid>.
- Nario-Redmond, M.R. (2020). *Ableism: The Causes and Consequences of Disability Prejudice*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell.
- Nationale Ombudsman (2021). *Verkleurde beelden: Hoe moet de overheid omgaan met klachten over etnisch profileren?* Den Haag: Nationale Ombudsman.
- Niets Over Ons Zonder Ons (2020). *Van medisch model naar sociaal model*. Geraadpleegd op 12 mei 2022, van <https://nietsoveronzonderons.nl/kennisplein/van-medisch-model-naar-sociaal-model/>.
- OECD (2019). *OECD Input to the Netherlands Independent Commission on the Regulation of Work*. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/06/20/oecd-input-to-the-netherlands-independent-commission-on-the-regulation-of-work>.
- Oldenkamp, M., De Klerk, M., & Wagemakers, A. (2013). *Beperkt contact?* Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen, 91(8), 478-488.
- Participatiewet (2015). Geraadpleegd van <https://wetten.overheid.nl/BWBR0015703/2015-01-01/1>.
- Putman, L., Verbeek-Oudijk, D., & De Klerk, M. (2017). *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2016*. Den Haag: SCP.
- Putters, K. (2022). *De menselijke staat. Burgerperspectief als voorwaarde voor een toekomstbestendig sociaal contract*. Den Haag: SCP.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) (2008). *Verkenning participatie: arbeid, vrijwillige inzet en mantelzorg in perspectief*. Den Haag: RMO.
- Schalock, R.L., Luckasson, R., & Tassé, M.J. (2021). *Intellectual Disability: Definition, diagnosis, classification, and systems of supports*, 12th Edition. Washington, D.C.: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities.
- Schaufeli, W.B. (2015). *Van burnout naar bevlogenheid. Werk en welbevinden in Nederland*. *Maatschappij & Organisatie*, 69, 15-31.
- Schmitt, M.T., Branscombe, N.R., Postmes, T., & Garcia, A. (2014). *The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: A meta-analytic review*. *Psychological Bulletin*, 140(4), 921-948.
- Scholten, G., & Schuurman, M. (2015). *Inzicht. Transformatie van de dienstverlening*. Wezep: Bureau Invra.
- Schoonheim, J., & Smits, J. (2019). *Schaduwrapportage Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap in Nederland*. Utrecht: Alliantie VN-Verdrag Handicap.

- Schrijver, E., Van Eden, D., Damhuis, E., & Hofman, E. (2022). Meedoen met een licht verstandelijke beperking: Literatuurverkenning over vrijetijdsbesteding door mensen met een licht verstandelijke beperking. Utrecht: Movisie.
- Schuurman, M.I.M. (2014). Naar de samenleving: De transformatie van de inrichtingszorg voor mensen met verstandelijke beperkingen in Nederland, tussen 1989 en 2014. Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperkingen – Extra editie Ds. Visscherprijs, 1, 10-34.
- SCP (2022). Arbeidsmarkt in kaart: wel- en niet werkenden in kaart - editie 3. Den Haag: SCP.
- SER (2022). Arbeidsmarktproblematiek maatschappelijke sectoren (Nr. 5). Den Haag: SER.
- Sien (2021). Werkplan 2021. Houten: Sien.
- SIG (2019). In verbinding. Strategisch plan 2019-2024. Beverwijk: Stichting SIG.
- Sikma, G. (2019). Stichting Sig zet zich al 50 jaar in voor emancipatie verstandelijk gehandicapten. NH Nieuws. <https://www.nhnieuws.nl/nieuws/253276/stichting-sig-zet-zich-al-50-jaar-in-voor-emancipatie-verstandelijk-gehandicapten>.
- Snel, N., & Plantinga, S. (2012). Eenzaamheid in Nederland, Coalitie Erbij. Amsterdam: TNS Nipo.
- St. John, B., Mihaila, I., Dorrance, K., DaWalt, L.S., & Ausderau, K.K. (2018). Reflections from co-researchers with intellectual disability: benefits to inclusion in a research study team. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 56(4), 251-262.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal (2014). Kamerstuk 33841, nr. 3 | Overheid.nl > Officiële bekendmakingen. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33841-3.html>.
- UN General Assembly (UNGA) (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities. <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>.
- Üstün, T.B., Kostanjsek, N., Chatterji, S., Rehm, J., & World Health Organization (2010). Measuring health and disability: manual for WHO Disability Assessment Schedule (WHODAS 2.0). Geneva: WHO Press.
- Van Campen, C., & Olsthoorn, M. (2022). Meedoen aan de samenleving: naast kunnen en moeten ook een kwestie van willen en mogen. Den Haag: SCP.
- Van de Maat, J.W., De Vries, S., & Van der Zwet, R. (2020). Wat werkt bij de aanpak van eenzaamheid. Utrecht: Movisie.
- Van der Lans, J. (2019). Niet-normaal: Ontwikkelingen en dilemma's in de Nederlandse gehandicaptenzorg. Utrecht: Uitgeverij de Graaff.
- Van der Steen, M., Hajer, M., Scherpenisse, J., Van Gerwen, O.-J., & Kruitwagen, S. (2016). Leren door doen. Overheidsparticipatie in een energieke samenleving. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving/NSOB.
- Van der Zwet, R., & Van de Maat, J.W. (2018). Preventie van eenzaamheid. Bouwstenen voor beleid. Utrecht: Movisie.
- Van Echtelt, P., Sadiraj, K., Hoff, S., Muns, S., Karpinska, K., Das, D., ... Putman, L. (2019). Eindevaluatie van de Participatiewet. Den Haag: SCP.

- Van Hees, S., Oldenkamp, M., De Putter, I., Van der Hoek, L., & Boeije, H. (2018). Participatiemonitor 2008-2016: deelname aan de samenleving van mensen met een beperking en ouderen. Utrecht: Nivel.
- Van Rossum, F., Leidelmeijer, K., & Bakker, W. (2016). Ontwikkeling van de Woonzorgwijzer. Deelrapportage Beperkingenprofielen. Amsterdam: Rigo Research en Advies.
- Verkaik, R., Schelven, F. van, & Boeije, H. (2020). Zorgen en zwaaien: over de ervaringen van naasten van mensen met een verstandelijke beperking met wonen, bezoek en zorg tijdens corona. Utrecht: Nivel.
- Vermeij, L., & Hamelink, W. (2021). Lang niet toegankelijk: Ervaringen van Nederlanders met een lichamelijke beperking als spiegel van de samenleving. Den Haag: SCP.
- VGN (2020). Een betekenisvol leven, gewoon meedoen: Visiedocument gehandicaptenzorg 2030. Utrecht: Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland.
- Vis, B. (2016). Participatiesamenleving het einde van de Nederlandse verzorgingsstaat? StukRoodVlees. <https://stukroodvlees.nl/participatiesamenleving-het-einde-van-de-nederlandse-verzorgingsstaat/>.
- VNG (2020). Iedereen doet mee! <https://vng.nl/sites/default/files/manifest-iedereen-doet-mee.pdf>.
- VNG (2021). Dashboard Sociale Impact Corona. <https://www.waarstaatjegemeente.nl/dashboard/maatschappelijke-en-economische-veerkracht>.
- Von Piekartz, H. (2022). Wanneer de versoepeling juist een beperking betekent: 'Een besmetting kan betekenen dat ik mijn nier kwijtraak'. De Volkskrant. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/wanneer-de-versoepeling-juist-een-beperking-betekent-een-besmetting-kan-betekenen-dat-ik-mijn-nier-kwijtraak~b371b3be/>.
- Vooijs, M., Leensen, M.C.J., Hoving, J.L., Wind, H., & Frings-Dresen, M.H.W. (2018). Value of work for employees with a chronic disease. Occupational Medicine, 68(1), 26-31.
- Wennekers, A., Van den Broek, A., & Van der Torre, A. (2019). Vrije tijd. Den Haag: SCP.
- Werkcoalitie (2022). Bied mensen met een beperking bestaanszekerheid en werk! <https://www.vcp.nl/bied-mensen-met-een-beperking-werk-en-bestaanszekerheid/>.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) (2017). Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid. Den Haag: WRR.
- Wilthagen, T., & Stolp, M. (2021). De arbeidsmarkttransitie: naar meer waarde en meer werk. Arnhem: NSVP.
- Woittiez, I., Eggink, E., & Ras, M. (2019). Het aantal mensen met een licht verstandelijke beperking: een schatting. Den Haag: SCP.
- World Health Organization (WHO) (2001). ICF: International Classification of Functioning, Disability and Health. Geneva: WHO Press.